

Ref. No. 90

# જાળંધર અને સતીવૃંદા.

રચનાર,

કવિ ભાઈશંકરજી વિદ્યારામ પંડિત.

મંત્રી: સનાતન ધર્મોપદેશક મંડળ—મુંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિટ વિભાગ ]

અનુક્રમાંક ૧૩૪૫ વર્ગીક

સ્ત્રોત નામ મહાપર રાજે સત્યધૃત

વિષય ૬-૧૨



कवि भाइशंकरजी विद्याराम पण्डित.

मंत्री: सनातन धर्मोपदेशक भंडार-मुंबई.

પુરાણપ્રસિધ્ધ.

# જળંધર અને સતીવુંદા.

ત્રિઅક્ષી નાટક.

શ્રી 'સુરત' સુંદર વિલાસ નાટક કંપની માટે

રચી, અસ્થિ કરનાર;

કવિ ભાઈશંકરજી વિદ્યારામ પંડિત.

“કવિભૂષણ”

‘આયુર્વેદશાસ્ત્ર’, ‘મલમળંગ બહાદુર’, ‘સોલંકીવંશની ગોધરા સાખાનો ઇતિહાસ’,

‘પ્રલ્હાદ વિજય’, ‘પાંડવ વનવાસ’, ‘પાંડવ રાજ્યાભિષેક’ આદિ

મંથ-અંબુઓના કર્તા, અને

માતીક

પ્રાણરક્ષક ઔષધાલય,

કાલ્યાદેવી-મુંબઈ.

મુંબઈ, બજારગેટ સ્ટ્રીટ. કોટ મધ્યે આવેલા નવરંગ પ્રેસમાં, મી० અરદેશર  
ખરશેદજી દેસાઈએ છાપી પ્રગટ કર્યું.

છં સં ૧૯૨૧

પ્રથમાવૃત્તિ.

સવંત ૧૯૭૬

( સર્વ હકક સ્વાધીન )

કિંમત આઠ આના.

સાહેબ

સાહેબ

*Respectfully dedicated.*

To

**J. S. Nadri Esquire**

**B. A., I. E. S.**

**EDUCATIONAL INSPECTOR N. D.**

**AHMEDABAD.**

As a mark of grateful memories of his wide popularity, deep devotion to duty and high administrative ability.

**By his Admirer the Author.**

અર્પણ પત્રિકા.

નેકનામ

**સૈયદ જલાલુદ્દીન સૈયદમીયાં કાદરી**

બી. એ., આઇ. ઈ. એસ.

ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર સાહેબ,

અમદાવાદ.

એઓને; તેમના હરદિલ અઝીઝ વર્તનથી, કર્તવ્ય પરાયણ સ્વભાવથી,

અને કાર્યક્ષતાવાળી કૃતેહમંદ કારકીર્દીથી; રંજન થએલા હૃદયે,

આ અર્થ સમર્પણ કરવામાં આવે છે.

સત્ય ગુણાનુવાદક—કર્તા.

## મનહર છંદ.

૧.

તારીજ સહાયતાથી, શ્રી હરીને રીઝવે છે  
 શેષ ને મહેશ ને, ગણેશ મુનિ નારદ,  
 તારીજ સહાયતાથી, હરી ગુણ ગાન થાય  
 તેથી હું તો જાણું છું જે, તુંજ ભવ પારદ;  
 વાણી દેવીથીજ ચાલે, વિષ વિષે વ્યવહાર  
 એથી એમ જાણીએ જે, તુંજ છે આધારદ,  
 માટે માગું એટલું જે, ગાવા હરીગુણ ગાન  
 આપજે સહાય તું, સદૈવ દેવી શારદ.  
 કવિ વાલ્મિકે નહિ, રામાયણ રચી હોત.  
 રામનાં ચરીત્ર આજ, જણાત ન જનમાં,  
 વ્યાસ કવિએ જો નહિ, ભાગવત આપ્યું હોત  
 કૃષ્ણ કથા રહેત, જોનાર જન મનમાં;  
 ભારતની કવિતા ન, હોત કેમ જાણ્યુતજે  
 કેમ છતાં ભારતને, કેમ વર્યા વનમાં,  
 જગતમાં જગદીશે, કવિએ ન કર્યા હોત  
 પ્રભુનાં ચરિત્ર કાણુ, રચત વચનમાં ?  
 લાખો ધન ખરચીને, દેવાલય રૂકું રચે  
 સોનાનાં કમાડ કરી, સરસ શોભાવે છે,  
 તેથી તેનો મહિમા મનાય નહિ માણુસોમાં  
 જોવા જેવી જુકિત જાણી, બલે જોવા આવે છે;  
 કવિ જ્યારે કવિતામાં, મહિમાને મોટા કરે  
 ત્યારે તેના મહિમાની, કથાઓ કહાવે છે,  
 ઇશ્વરને પણ કવીશ્વરોનું તો કામ પડે  
 કવીશ્વર ઇશ્વરનો, મહિમા મનાવે છે.  
 ધામ ધરા ધન્ય ધાન, બરેલા બંડાર બારે  
 લેખી ન શકાય લેખું, હામ દામ ઠામનું,  
 રાજ સાજ ગજ બાજ લોકમાં વધારી લાજ  
 તું તપાસ તોલ કરી, તત્ત્વ તે તમામનું;  
 આતિ વિકરાળ કાળ, આણે જ્યારે અંતકાળ  
 કુટે તું કપાળ પણ, કાંઈ નથી કામનું,  
 એતિ લે અતુર નર, ચિન્તમાં જો એતિ શકે  
 સુખવાદ શોધી લે, શરણુ ધનસ્થામનું.

## નાટક રચનાનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન.

ભગંધર અને સતીત્રુદાનું નામ યુજરાતના હિંદુ સમાજમાં એટલું પરિચિત છે કે તે ને વિશે વિશેષ કહેવાની અગત્ય લાગતી નથી. કોણક પુરાણમાં ભગંધર અને ત્રુદાની કથા છે. યુજરાતના કવિઓએ તેનાં પદ્યમય આખ્યાન રચ્યાં છે અનેકાં તેને ભાવથી વાંચે છે અને લે સાંભળે છે. હરિદાસે તે આખ્યાનનું પોતાની રસિક વાણીથી પ્રવચન કરે છે અને તેમાંથી સતીત્વનો મદિમા સમજાવે છે. એમ છતાં એ વાર્તાથી ભોંકો પરિવૃત્ત ન થયા હોય તેમ જ્યારે તેનું નાટક રચાયું ત્યારે ભોંકો તેની વાહવાહ ખોલવા લાગ્યા અને વારંવાર જોવાને અધીરા થવા લાગ્યા.

સામાન્ય લોકશ્રિય ઉપર આજકાલ બહુ વિશ્વાસ રખાય તેમ નથી, કેમકે ઘણી વખત વિદ્વાનોએ વખાણેલાં પુસ્તકો પડી રહે છે અને તેમણે વખોડેલાં પુસ્તકોની આજ્ઞા ઉપર આજ્ઞાઓ નીકળતી જોવામાં આવે છે. એમ છતાં મુંબાઈની પ્રજામાં નાટક વખણાય એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી ! સુરતની “સુદર વિલાસ નાટક કંપની” એ આ નાટક યુજરાત-કરંચી દેશમાં ઉપરાંત મુંબાઈમાં ભજવી બતાવ્યું છે, અને તેમાં પ્રશંસા મેળવી છે એ વિષે ને વખતના “યુજરાતી” પત્રમાં તથા ‘સાંજ વર્તમાન’ જાદિ પત્રોમાં વિસ્તારથી અવ લોકન આવ્યું છે અને તેઓ જણાવે છે કે મુંબાઈની પ્રસિદ્ધ નાટક કંપનીઓ સાથે હરિદાસ કરવામાં આ કંપનીએ ‘ભગંધર અને સતીત્રુદા’ નાટક ભજવીને સારા મશ મેળવ્યો છે.

‘યુજરાતી’ પત્રમાં તથા સાંજ વર્તમાનનો અભિપ્રાય મેં વાંચ્યો છે અને ને પત્રોએ નાટકનું વસ્તુ, પાત્રો, સીનસીનરી, અને પાત્રોના અભિનય સંબંધી છૂટથી પોતાના ઉત્તમ અભિપ્રાયો દર્શાવ્યા છે. પત્રકારે સામાન્ય જનતા કરતાં વિશેષ કેળવણી અને રસન હોવાનું આપણે માની લેવું પડે છે. અને તેથી તેમના અભિપ્રાય ઉપરથી નાટકની યોગ્યતા આંકવામાં સાધારણ ભોંકો ભાગ્યેજ પોતાને ભુલાવે ખાનારા માનતા હશે. એમ છતાં સીનસીનરી અને પાત્રોના અભિનયને બાદ કરતાં નાટકનું ચોખ્ખું સ્વરૂપ કેવું રહે છે અને તે બદલ તેના કર્તાને આપણે વખાણી કે વખોડી શકીએ છીએ તે જોવાની જરૂર છે,

“આ નાટકના કર્તા યુજરાતના સારા કવિઓમાં ગણાતા કવિશ્રી ભાઈશંકે-રજી [વધારામ પંડિત છે” તેઓ પેટલાદ પાસેના કાવિઠા (કૃષ્ણ પુર) ગામના વતની શ્રીગોડ બ્રાહ્મણ છે. શ્રીગોડ જ્ઞાતિમાંના ઘણાક ગૃહસ્થો પરંપરાથી સંસ્કૃત અને વૈદિક અભ્યાસમાં આકર્ષવાળા જોવામાં આવે છે તે પ્રમાણે કવિ ભાઈશંકેરજીએ પણ તેવો અભ્યાસ કર્યો હોવો જોઈએ એમ તેમની કેટલીક કવિતાઓ મેં વાંચી છે તેથી જણાય છે. એમની પદ કવિતામાં શુદ્ધિ સારી છે તથા છંદો ભંગ અને પ્રાસશત્રુતા વગેરે આજકાલના નવીન કવિઓમાં જણાતા દોષો નથી.

નાટકો વાર્તાઓ અને કાવ્યકથા બહુધા એકજ આશયથી લખાય છે. અને મુખ્યત્વે કરીને “કાન્તાસમિતતયોપદેશયુજે” હેતુ એ બધામાં સમાન હોય છે, પ્રજાનાં

હૃદય રસભાવ વડે દ્રવિભૂત કરીને તેમાં સુનીનિના ઉપદેશનું તત્વ રેડી દેવું એ તેના આશય હોય છે. પણ દેશકાળ પરત્વે તેમાં કાંઈક ફેરફાર થઈને લોકોની મનોરૂતિને અમુક વજ્રણુ આપવાને એવા સાહિત્યનો ઉપયોગ પાશ્ચાત્યો કરવા લાગ્યા છે. આપણા લેખકો માંના ધણુ જણુ આ વાત ઉપર ધ્યાન નથી આપતા એમ આજનાં નાટકો, વાર્તા અને કવિતાઓ જોતાં માલમ પડે છે; એટલુજ નહિ, પણ ધણુક લેખકો તો માત્ર ધડીભર મનો-રંજનને માટેજ એવું સાહિત્ય પ્રકટ કરતા જાણવામાં આવ્યા છે, નવરો માણસ કાળક્રમણને માટે સેતરંજ, બાહ્ય કે યિદ્ધિક રમે કે મદારીના ખેલ જુએ, તેથી કાંઈ વાસ્તવિક કૃષ્ણ મળતું નથી, તેમ કેવળી મનોરંજક કાવ્યો વાંચવાથી કે નાટકો જોવાથી પણ વાસ્તવિક કૃષ્ણ મળતું નથી; માત્ર સમય અને પૈસાનો વ્યય થાય છે તથા કદાચ કોઈક જુડી લાન પણ કાઢ્યા તરણોને વળગી પડે છે !

આવાં કાવ્યો, નાટકો અને વાર્તાઓ લખવાની શક્તિ સર્વ કોઈ સંપાદન કરી શકતા નથી. જેઓ નિસર્ગ કવિ છે તેમની વાત પડી ચૂકીએ તે; પણ એવી શક્તિ સંપાદન કરવાની તક સહુને મળી શકે માટે વિદ્વાનોએ સાહિત્યના વિભાગ પાડીને તે દરેકની રચના વિશે બહુ સક્ષમતાથી નિરીક્ષણ કરી તેના નિયમો ઠરાવ્યા છે. આ નિયમો તે મિમાંસા શાસ્ત્રના નિયમ વિધિ જેવા નથી, પણ મનુષ્ય સ્વભાવને તથા દેશકાળને અનુસરીને ઠરાવેલા હોય છે. અર્થાત્ દેશકાળમાં ફેરફાર થતાં એ નિયમોમાં પણ ફેરફાર થાય એ સ્વભાવિક છે. પૂર્વે સંસ્કૃત પ્રાકૃતિમાં નાટકો રચાતાં ત્યારે તેના નિયમો ભરતમુનિએ અને પાછળથી દશરૂપકના કર્ત્તોએ લખી રાખ્યા છે. ભરત મુનિકૃત નાટ્યશાસ્ત્ર જોવાથી તેમાં ગાયનો કેવાં જોઇએ તે વિશે પણ વિસ્તારથી લખ્યું છે. સામાન્ય રીતે જે છંદ, જત્ર, પદ, રાગ, રાગણી, ગરબી, ગરમા, ઘોળ, વગેરે ગાનની જ્ઞતિઓ લોકોમાં પ્રચલિત છે, તેનાથી જુદા પ્રકારનાંજ ગાયનો નાટકોમાં (બજવાતાં નાટકોમાં) જોવામાં આવે છે, અને નાટક જોનારા તે ઉપર દ્વિધ થઇ જાય છે ! આવાં ગાયનો શી રીતે ઉત્પન્ન થયાં એ વિષયનું અહીં વિવેચન કરવાનો અવસર નથી, પણ એ ગાયનોને 'નાટકનાં ગાયનો' નું નામ મળી ચૂક્યું છે, અને ભરતમુનિએ જેમ છંદ, જત્ર, રાગ, રાગણીથી સ્વતંત્ર નાટકના ગાયનની રચના કરી બતાવી છે તેવીજ આ પણ કોઈક મનુષ્ય સ્વભાવમાંથી નીકળેલી વિશેષ રચના છે એમજ માનવું પડશે.

સામાન્યતઃ આજના સાહિત્યનું આમ ઉદ્દેશ માત્રે કરીને કથન કર્યા પછી કવિ શ્રી બાઇશંકરજી વિરચિત પ્રસ્તુત નાટક વિશે એ શબ્દ કહેવા ઉચિત થશે. લોકો કહિયત વસ્તુથી જેટલા ખેંચાય છે તેના કરતાં પરિચિત વસ્તુથી વિશેષ ખેંચાય છે એવો અનુભવ કેટલાક વર્ષથી નાટક કંપનીઓ ચલાવનાર જુદિમાન ચાલકોને થયો હોવા જોઇએ અને તેથી ભક્તો અને પ્રસિદ્ધ પૌરાણિક કથાઓમાંથી વસ્તુ લેઇને તેમણે નાટકો રચાવવા માંડયાં. આમ થવાથી જે ધર્મશીલ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો નાટક તરફ અનાદર રાખતાં હતાં તેમનો પણ તે જોવામાં આદર થયો. લોકોનાં હૃદયને ઓળખીને વર્તવાની આ એક કળા છે. પૌરાણિક વસ્તુ લેવામાં કેટલાક અસંભવ જેવા દોષ આવે તથાપિ ધર્મ બોળા લોકોની દ્રષ્ટિએ તે દોષ રસ પ્રવાહમાં તથાઈ જતો જોવામાં આવે છે.

આ નાટકનો જીવ દૃઢ પાત્રના સતીત્વમાં છે. પોતાના પતિપરની વૃંદાની અખંડ પ્રીતિ એજ તેનું સતીત્વ છે. તુલસી અને શાલગ્રામ શા માટે પૂજ્ય છે એ વાત સમજાવવાને પુરા-



જોમાં જંદાનું ઉપાખ્યાન ચોગ્યું છે. જંદા પોતાના સતીત્વ પડે અઘાપિ જગતમાં સ્મરણીય અને પૂજ્ય રહી છે, પણ જીવકપટ કરનાર વિષ્ણુને તો પાપાણુ રૂપેજ રહેતું પડ્યું. મહાદેવના પરિસ્થેદમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા જળધર પોતાની માતા પાર્વતી સામે કુદ્રષ્ટિ કરી એકાં; પાર્વતી-જીએ દયાલાવથી જો કે તેને તે વખતે શાપ ન આપ્યો તથાપિ માતાની ધર્મણીનું દુઃખ તેના મૃત્યુમાં આવ્યું એ નાટક ઉપરથી ચોખ્ખું માલમ પડે છે. સ્વર્ગનું રાજ્ય છતાં, અને દેવના દેવ છતાં પણ ક્રંદે અભિમાનથી શ્રી શંકર પાસે ગર્વ વાક્યો કહ્યાં તેના પરિણામે થોડાજ વખતમાં તેને દીન થઇને તેજ શ્રી શંકર પાસે રક્ષણ માગવા જવું પડ્યું! ગર્વ અને અભિમાનનું શું પરિણામ આવે છે તે પણ નાટકકારે સુંદર રીતે બતાવ્યું છે. અનુજ બળ પામ્યા પછી પણ જે હરકોઇ વ્યક્તિને તિરસ્કાર કરે છે-પોતાના કર્તાની અને જગતના નિયંતાની પણ જે અવગણના કરે છે-તે ગમે તેવા અકુલ બળથી રક્ષિત હોય તથાપિ તેનો નાશ થયા વિના રહેતો નથી એ વાત જળધરના પાત્રથી સમજાવી દીધી છે.

હવે રહ્યું વિષ્ણુનું કપટ, શંકરનું ભોળપણ, અને નારદની વિચલિતતા. પુરાણોમાંજ એવું વર્ણન છે એટલે એ વિષે નાટક કર્તાને કાંઈ કહેવાનું નથી; એમ છતાં પુરાણોમાં જે એવું વર્ણન છે તે કાંઈ નિહેતુક નથી. પુરાણના વિષયને સુધરિત કરી બતાવે એ અદ્ય સમયનું કામ નથી, તથા અહીં તેના વિસ્તાર કરવાથી 'અકાંડ મધન' થાય, એમ હોવાથી તે વાત જતી કરીએ છીએ.

આ નાટકમાં જળધર અને જંદા એ મુખ્ય પાત્રો છે. મુખ્ય પાત્રોનો અભ્યુદય કરવો, એ શુભ પરિણામી નાટકોનો હેતુ હોય છે; પણ મુખ્ય પાત્રોનો નાશ એ શોક પરિણામી નાટકો કહેવાય છે. પરંતુ નાટક રચનારની ચતુરાઈથી આ નાટકમાં મુખ્ય પાત્રોનો-નાયક નાયકોનો નાશ થયા છતાં પણ શ્રોતાવર્ગ કશ્ચરસમાં દુઃખનો નથી, પણ સતીત્વની પ્રશંસારૂપ વિસ્મય ભાવમાં નિમગ્ન થઇ જાય છે એ એક વિશેષ છે.

છેવટે ચંદ્રકારે જળધર એટલે પૃથ્વી પ્રાણુ રૂપી જળને ધારણ કરનાર અને જંદા એટલે તેની વૃત્તિ છે ઇત્યાદિ અધ્યાત્મ ઉપદેશ કર્યો છે તે પણ સારો છે. મંથની અને ગાયનોની ભાષા શુદ્ધ છે. અમર્યાદિત શૃંગાર કોઇ જગાએ નથી. વ્યભિચાર ન કરવો એવો ઉપદેશ અસરકારક શબ્દોમાં કર્યો છે, છતાં અશ્લીલના તેમાં બિલકુલ નથી. જૂખર અને ચંચળનો રમુજ પ્રસંગ શ્રાતાએને આનંદ આપે એવો છે, અને પ્રાસંગિક વસ્તુ તરિકે નાટકમાં તેની મણુના થવાને જળધરના નર્મસચિવ તરિકે કવિએ તેની યાજના પણ કરી દીધી છે તથાપિ નાટકની મુખ્ય વસ્તુની આવશ્યક કડી તરિકે તેની ચુંચણી કરી ફોતતો વધારે સાર. પ્રાચીન નાટકકારો જે પ્રસંગને રંગભૂમિપર લાવવા ન માગતા હોય, પણ નાટકના ઇતિવૃત્તિનો સંબંધ અખંડ રાખવાની જરૂર હોય, તેવે પ્રસંગે વિષ્કંભક રૂપે થોડાંક સામાન્ય પાત્રોનો સંવાદ ચોક્કસ આ કાર્ય પૂરું કરતા હતા. પ્રાચીનકાળના નાટકકારો સંગ્રામ, મનુષ્યવંધ, અને એવાજ ખીજ બંધકર તથા અસંભાવ્ય બનાવોને રંગભૂમિ ઉપર બતાવતા નહિ અને તેથીજ તે વખતના વિદ્વાનોએ એવા બનાવો રંગભૂમિ ઉપર ન બતાવવા એવો નિયમ પણ કર્યો છે, પરંતુ આજના વિદ્વાનોના વધારાના કાળમાં સમુદ્રમાં દુગતાં જહાજ, અગ્નિમાં બળી જતાં મકાનો અને મનુષ્યો, ફાંસી અને શિરચ્છેદના દેખાવ, તિબેટનાતિક દેખાવો, ઉડતાં વિમાનો, આકાશ ગમન, ઇત્યાદિ પ્રત્યક્ષ રંગભૂમિપર બતાવી પ્રેક્ષકોને ચકિત કરવામાં

આવે છે. અને આ રીતે નાટકના વસ્તુઅથનમાં જે રસ બાવતી આપી હોય તે પ્રેક્ષકોને અદ્દ-  
શુત રસમાં કુપાડી ઢાંકી દેવામાં આવે છે.

જનમાં કોઈ વસ્તુ એકાંતતઃ નિર્મૂલ્ય નથી કે નિર્દોષ પણ નથી, એ ન્યાયથી આ નાટકમાંના શુભોની સાથે તેના દોષોનું ઉદ્ઘાટન પણ કરવું જોઈએ. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આ નાટકમાં ખાસ એવા કોઈ દોષો નથી કે જે વર્તમાનકાળનાં નાટકોમાં ન હોય. પણ પાછળ કદ્યું તેમ બજવવાના હેતુથી લખાયેલાં નાટકો રંગભૂમિને અનુકૂળ કરવા માટે તથા લોકશ્રિને ફેરવવા નહિ પણ અનુસરવા માટેજ બહુધા લખાતાં હોવાથી નાટકની છપાયેલી ચોપડી જોઈને તેને હોય આપવા એ સાહસ છે. કેમકે નાટક એ અભિનયનું શાસ્ત્રિકન ઉદા-  
હરણ છે. અથવા અભિનય એજ નાટકનું મોટામાં મોટું સાધન છે. એ અભિનય સર્વથા ચોપડીમાં લખી શકાતા નથી; પણ સાંજે શિક્ષણ પામેલા કનનનટો બપોરે રંગભૂમિપર અભિનય સાથે નાટકનાં વાક્યો ઉચ્ચારે છે ત્યારેજ નાટકના લેખની ખૂબી ખૂબી સમજાય છે. થોડી પણ પહેલાં જે નાટકનું ગાયન વાંચવા માત્રથી તાજ માત્રાના નિમંષન વિનાનું અને અર્થ ગાંભીર્ય શૂન્ય તુચ્છ લાગતું હતું તેજ ગાયન નેત્ર બકુટિ અને હાથ આદિના અભિનય સાથે નટીનાં કામળ ફંદાંથી કાને પડતાં વાર પ્રેક્ષકો મોં ફાડી-આંખો પસારી-સાંભળી રહે છે અને પછી વાહવાહ બોલીને માથું હલાવે છે! જીવાનિયા ‘વન્સમેર’ની યુમો ઠોક છે!

તારખં, બજવવા માટે લખાયેલાં નાટકના દોષો માત્ર પુસ્તક વાંચીને કહેવા એ લગભગ ઉતાવળું પગલું મને લાગે છે. એમ છતાં આવાં નાટક પસંદ કરનાર અને કરાવનાર-જાપનાર અને લખાવનારને હું વિનિત બાવે સૂચના કરું છું કે નાટકની રંગભૂમિ ઉપર આપણા પૂર્યદેવોને, માન્ય મહર્ષિઓને અને પવિત્ર યજ્ઞક્રિયાઓને બતાવી સનાતન ધર્મની વિડંબના કરવાથી દૂર રહેવાય તે સાચું. એક બાબુથી બુદ્ધિવાદના વધારા સાથે પુરાણ ગ્રંથોને કલ્પિત અને અશ્રદ્ધેય માનવામાં આવે છે અને નિર્દામણની સાથે ધર્મના છોડ ઉપડી જાય તેની પણ દરકાર કરવામાં આજની નથી; ત્યારે બીજી બાબુથી વિજ્ઞાને કપટી, મહાદેવને ભોળા, અને દેવોને કામ-કોપ-લોભ-ભયાદિના ગુલામ ચીતરી પ્રજાના મનમાંથી તેને દેવોનું મહાત્મ ઓછું કરવાના પ્રયત્ન જાણે આત્મણે પણ થાય એ ઓછું શોચનીય છે! પહેલાંના કાળમાં નાટકને હામે ગમેગમ ભવાધ્યાનાં ટોળાં ફરતાં અને ભવાધ કરતા; તેઓને કોઈના ઉપર રીસ હોય ત્યારે તેની ફજેતી કરવાને તેઓ તે માથુ-સનો વેષ બજવતા! આપણા હોકરા આજ પોતાના માખાપ તુચ્છ દેવોનો વેષ બજાવે છે!

આજનાં ધણાં ખરાં નાટકોનો આ સામાન્ય દોષ છે, એટલે પ્રસ્તુત નાટકકારને એ કાંઈ વિશેષ વિશેષ કહેવા જેવું નથી-આ માત્ર સામાન્ય સૂચના છે.

આ નાટકના રચનાર સાથે મારે પ્રત્યક્ષ પરિચય કે સંબંધ નથી; માત્ર તેમના કવિતા ગ્રંથોને મસિકોમાંના લખાણો વગેરે મારા જોવામાં આવેલાં તે ઉપરથી તેમને હું જાણું છું. વિશેષમાં એમ પણ જાણું છું કે કવિ શ્રી ભાઈશંકરજી મુળાધમાં “આર્યધર્મતત્ત્વ બોધિની,” “સનાતન ધર્મોપદેશક મંડળ,” “ધનવંતરિ પરિષદ,” “વ્યાસસભા” અને “મુખ્ય વેદસભા” વગેરેમાં મંત્રી તરિકે કામ કરે છે. તેમજ ‘હોલિકા સમેલન કમિટી’ અને યુનિવર્સલ હેલ્પીંગ સોસાયટી આદિ સુધારક સંસ્થાઓના ઉપદેશક છે, તેમનાં ધર્મ સંબંધી ધણાંક લખાણો મુળાધનાં દૈનિકપત્રોમાં પ્રકટ થયેલાં છે. તેમના જેવા નિહાને લખેલા નાટકમાં

દિવ્યપાત્રો રંગભૂમિ ઉપર પ્રત્યક્ષ આવવામાં આવે તે શા માટે અને કીક નથી જણાવું તે આથી સમજાશે.

અસ્તુ. તેમણે આ નાટક સિવાય (૧) આયુરવેદશાસ્ત્ર, (૨) હિમ જંગ બંદાહર, (૩) ચિકિત્સાવિદ્યા વિરહ વિજ્ઞાપ, (૪) સોત્રંકી વંશી ગોધરા શાખાનો ઇતિહાસ, (૫) પ્રદ્વલદિ વિજ્ઞાપ નાટક, (૬) કૌરવ પાંડવ નાટક ભાગ-૧ થી અને (૭) કૌરવ પાંડવ નાટક ભાગ-૨ એ. ઇત્યાદિ પુસ્તકો લખેલા છે. એમાંથી છેલ્લાં ત્રણ નાટકો રંગભૂમિપર વખ્યાયાનું અનુવામાં છે. પ્રદ્વલદિ વિજ્ઞાપ નાટક મારા જ્ઞેવામાં આવ્યું છે. એ પુસ્તક વાચન તરિકે પણ બહુ સારું છે. એા ૨૦ રા. બ. રમણભાઈ મહિપતરામ નીચકંડ વગેરે પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો અને એડવોકેટ એાઈ ઇન્ડિયા વગેરે વજનદાર પત્રો પણ તેનાં વખાણ કરે છે, તે ઉપરથી કવિશ્રી બાઈશંકરજી વર્તમાનકાળને અનુકૂળ નાટક લખવામાં પણ કુશળ છે એમ સાખી થાય છે. એમનાં ઉપર ગણાવેલાં પુસ્તકો પૈકી પહેલું ને 'મોયુ' ને વાંચ્યાં છે. સોત્રંકી વંશી ગોધરા શાખાનો ઇતિહાસ એમણે બહુ શોષ કરીને લખ્યો છે તથા તેથી ગુજરાતના ઇતિહાસપર સારો પ્રકાશ પડે છે. આ પુસ્તક મને બહુ સારી રીતે લખાયેલું લાગવાથી ગયા વર્ષના 'કેળવણી' માસિકમાં તેનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન મેં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યું છે.

સુરતની સુંદર વિજ્ઞાસ નાટક કંપનીએ આવા એક સારા વિદ્વાનને શોધી કાઢી તેમની પાસે નાટકો લખાવવામાં ડાહ્યાપણજ વાપર્યું છે, તથા ને બદલ તેમને ધન્યવાદ થતો છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તક ઉત્તર વિભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર જ્ઞાતુજ્ઞોન સંવદ્ધીયા કાફરી બી. એ; આઇ. ઇ. એસ. અમદાવાદ, એમને અર્પણ કર્યું છે. કાફરી સાહેબ ગુજરાતી ભાષાના રસજ્ઞ અને વિદ્વાન શુદ્ધર છે માટે તેમને આ નાટકનું પુસ્તક અર્પણ કરવામાં લેખક કવિએ યોગ્યજ કર્યું છે. જેવટે નાટકના લેખક કવિશ્રીતિ, તથા સુંદર વિજ્ઞાસ નાટકના કાર્યવાહકોને ધન્યવાદ આપી આ સંક્ષિપ્ત અવલોકન સમાપ્ત કરું છું.

વડોદરા.

તા-૮-૩-૧૧

છોટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ.

દરેક વાંચનારને મફત આપવામાં આવે છે.

જીંદગીની મઝા !

એ નામની એક સુંદર ચોપડી અડધા આનાતી પોષ્ટ ટીકટ સાથે પોતાનું ચોક્કસ શીરનામું લખી મોકલનારને, 'પ્રાચુરક્ષક આપવાલય' ઠે નરનારાયણના મંદીર સામે, કાલ્યાદેવી, મુબઈ. એ ઠેકાણેથી વગર કોઈમતે મોકલવામાં આવે છે.

## પ્રસ્તાવના.

હિંદુસ્થાન પાસે આવાં હજારો નાટક ઉપભવી શકાય એવો જે શાસ્ત્ર-પુરાણોત્તમ અપુરૂષ સમૃદ્ધિનો અમોક્ષો ભંડાર ભરેલો છે; તે તરફ દષિ કરતાં સર વિદ્યથમ જોન્સ જેવા ૧૮૨૩થીવિદ્વાન પશુ મુકતકંઠે એમ તો કયુક્ત કરે છેજ કે:—“Wherever we direct our attention to Hindu literature, the notion of infinity presents itself; and surely the longest life would not suffice for a single perusal of works that rise and swell protabirant like the Himalayas, above the bulkiest compositions of every land beyond the confines of India,” જ્યાં જ્યાં હિંદુશાસ્ત્ર તરફ આપણું ધ્યાન લગાડીએ છીએ, ત્યાં ત્યાં અનાદિપણનો વિચાર આપણી આગળ ખડો થાય છે; અને તે હિંદુશાસ્ત્રના અંશે, હિંદુસ્થાનની હદ બહારની દરેક ભૂમિના મોટામાં મોટા અંશેના કરતાં પશુ હિમાલયની માફક ઉંચા ચઢીને વૃદ્ધિને પામેલા છે, તેવા અંશેને એક વખતપશુ વાંચવાને લાંબામાં લાંબી છંદગી પશુ બસ થશે નહિ.” ત્યારે તેના પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં, ખીજે પ્રથમથીજ પોતાના ધર્મવિશ્વાસને વિચરિત અને પછી ઉન્નતિ કરી ચુકેલો, નવીન સંજ્ઞાતને પાગોડે બાજી, અનિર્દિષ્ટ બલિષ્ઠનાં સ્વપનાં જોતો એક એવો વર્ગ હયાતી ભોગવે છે કે જે:—“Would rather believe, that the whole sanskrit language; and the whole of sanskrit literature—was a forgery of \* \* the Brahmins.” “આખી સંસ્કૃત ભાષા અને તમામ સંસ્કૃતશાસ્ત્રો, એ બ્રાહ્મણોની બનાવટ છે.” એમ બોલવા સુધીની લગભગ સ્થિતિએ પહોંચી ગયા છતાં પશુ પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે. આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં દુખતા યુગરાતને ઉદ્ધારવા અર્થે, આ અને ખીજાં ત્રણ મળી ચાર ધાર્મિક નાટકો સુરતની સુપ્રસિદ્ધ સુંદર વિદ્વાસ નાટક કંપની દ્વારા પ્રયોગમાં મુકાવરાવી જેવાની મેં પ્રથમ કોશેશ કરી, અને તેમાં પ્રેક્ષકસર વેળરના મતાનું સાર:—“The literature of India passes generally for the most ancient literatures of which we possess written records, and justly so.” (History of Indian literature P. 2 by Pro. A Weber.) પશુ કરીને જે શાસ્ત્રોની લેખી માહિતી આપણને મળી છે તે સર્વમાં હિંદુસ્થાનનાં શાસ્ત્રો જુનામાં જુનાં છે, અને તે ધારણા કેવળ વાજબી છે.” એમ ઠસાવવા ઇચ્છું. ઉપરાંત પ્રો. મેક્સમુલ્લરનાં શબ્દોમાંજ બોલીએ તે:—“The Aryans of India, the framers of the most wonderful language the Sanskrit, the fellow-workers in the construction of our fundamental concepts, the markers of the most transparent of my-thologies, the inventors of the most subtle philosophy and the givers of the most elaborate laws.” (What can India teach us P. 15 by. Max Muller) હિંદુસ્થાનના આર્થલોકો જેઓ, ધર્મજીવ ચતુર્ધારી સંસ્કૃતભાષાના બનાવનારા, આપણા પ્રાથમિક વિચારોની રચના ગોઠવનારા, કુદરતમાં કુદરતિ ધર્મના સ્થાપન કરનારા, ધર્મજીવ સ્પષ્ટ દેખાતી દંતકથાના બનાવનારા, ધર્મજીવ વિચિત્રાણુ દિલ-

સુરીના ઉત્પન્ન કરનારા, અને લક્ષ્મીજી મેહેનતથી તૈયાર કરેલા કાચકાઓના બનાવનારા હતા” એમ પણ સ્પષ્ટ બતાવવા આજુ હતું. તેમાં કેટલે અંશે હું રસિત થયો છું તે મુંબઈના “એડવોકેટ ઓફ ઈન્ડિયા” પત્રના યૂરોપિઅન વિદ્વાન તંત્રી એ:—“Advocates of India”—The “Surat Shri Sunder Vilas Dramatic Company prescribing the dramas to night at the Empire Theatre- ‘This Dramatic Company although quite new to Bombay yet in point of scenery, dresses, as well as various roles cleverly and ably performed by the respective actors are second to none in the city.’ Tonight’s play are the dramas full of wisdom taken from the Hindu mythology, and those who will have the pleasure of witnessing the performance, will have nothing but “Praise” for the picee so well conceived. We Commend the company to the notice of the theatre-going public.” આ પોતાના સ્વતંત્ર અભિપ્રાયમાં બહુ સુંદર રીતે વ્યક્ત કર્યું છે; છતાં તેટલાથી સંતુષ્ટ નહિ થનારા વાંચકવર્ગ માટે, મારી પ્રાર્થનાના સ્વીકાર કરી ગુજરાતના વર્ણાવૃક્ષ સાક્ષરરત્ન શ્રીયુત ઠોડાલાલ નરસેરામ બહે પોતાની સ્વભાવસિદ્ધ મનોહર ભાષામાં આ નાટકનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન કે જે આ પછીનાં પૃષ્ઠોમાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે, તે લખી મોકલવાની જે અનુપમ ઉદારતા પ્રદર્શિત કાપી છે; તે બદલ તેઓ શ્રીનો હું અત્યંત ઉપકારી છું. સાથે સાથે મુંબઈથી નિયમિત પ્રગટ થઈ બહોળે પ્રચારે વખણાવેલા ‘નવરંગ’ માસિક પત્રના વિદ્વાર તંત્રી શ્રી બી. અરદેશર અરશેદલ દેશાઈનો પણ હું એટલેજ એકસાનમંદ છું, કે જેમણે આ નાટકને કટકે કટકે પોતાના પ્રસિદ્ધ માસિકના ગદ્ય સાલના અંકોમાં પૂર્ણસ્વરૂપે પ્રગટ કરી ઘનાશાહકોમાં તે માટેની લાગણી અને માગણીની અપૂર્વ જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી આપી છે. છેવટે પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનવો ઉચિત સમજી છું કે એ સર્વેશ્વરની કૃપાથીજ અર્થાર્થજી ને યોગ્ય અને એવા એક મહાપુરુષ પ્રાપ્ત થયા છે કે જેઓ હાલ ગુજરાતને માથે મંડાવેલા મવરમેંટ વિદ્યાપ્રચારના સર્વોપરિ સિંહાસનપર વિરાજમાન થઈ તેને પોતાના સર્વસ્વમળે કીર્તિ અને સમોજન્યવલ્લતા એક સરખી રીતે અર્પણ કરી રહ્યા છે. કૃતિશ્રમ

પંડિતનિવાસ  
કાવિઠા-(પા. આશુબંદ)  
લા. ૧૦-૩-૨૧.

કવિ ભાઈશંકરજી વિદ્યારામ પંડિત.

પુરાણપ્રસિદ્ધ.

# જળંધર અને સતીવૃંદા.

(ત્રીઅંકી નાટક.)

પ્રારંભ.

સ્થળ-રંગભૂમી.

નાન્દિ.

સુત્રધાર } જય પ્રાણદાતા!! હે વિધાતા!! સયુષ્ય સ્વામી.....!!  
નદી અને }  
આળકીઆ } શાતા સદન સુખધામ છો, બહાલા વિશ્વના વિશરામ છો;

ધારા!! તારા, પ્રિયધારા!!

ઉર અભરણુ બર મનહર વર!

ગાર ગુણવાન આર્યદેશ ઘો! ગળવી,

શુર! સ્વધર્મ. રેનેહ! સંપ ઘો! સળવી;

નીતિ પ્રીતિ! નિત્ય નિયમ હૃદયમાં રસાવી,

ત્રાસના અમાપ તાપ! તનથી દયો તળવી.

ચર-ખેચરમાં છાછ છાયા તારી ભક્તિમાં શક્તિ ભારે

સભર સમાયો તું સ્વરગ ભુમીપર

શીશુ શરણુ સહુ ઉચરતા ગુણગાન, ધરી તારાં ધ્યાન-જય૦

નદી—(પ્રવેશી પ્રકૃત્તિત વદને) સ્વામીનાથ!! સુઝ પ્રેક્ષકો સમક્ષ આજે કયો પ્રયોગ બજ-  
વવા ધાર્યો છે?

સુત્રધાર—પ્રિયે! કૃષ્ણપુર નિવાશી વિધારામાત્રજ કવિ ભાષ્યશંકરજી પંડિત રચિત, હાંદુ  
ધર્મમાં પુણ્યપણે પ્રકાશીત થએલી તુળશીમાતાની ઉત્પતિ બતાવવાનો ને જોરાવર  
જળંધરની જુકિત જણાવવાનો.

નદી—(આશ્ચર્ય ચક્રીત દગે) 'શુ' વનસ્પતીમાં વિખ્યાતી પામેલી તુલશી, પુર્વ જન્મે કોઈની  
પત્ની હતી? કોઈ અમુક સ્થળની વત્ની હતી? જરા સમજાવશો?

સુત્રધાર—હાં. શ્રવણકર. શાસ્ત્રસાક્ષીથી સમગ્ગય છે કે તે પુરે મથુરાપત્ની કૌચકરાગ્નની કન્યા હતી; નામ ધર્મ હવું જ્ઞાસતી; પામી જ્ઞાનાના વરને; પરણી હતી જળધરને.

નટી—(ત્વરીત ડાલનથી) હું !....જળધર કાણ ?

સુત્રધાર—(ગંભીર મ્હેર) પશુપતિના પરસેવાથી સમુદ્રવડે સેવાધ પ્રગટ થયેલો પ્રચંડ જ્ઞેધો, કે જણે દેવ દાનવોને ને માનવોને વશ કરી જે ઉદય અસ્તની ઉછળતી છાયામાં રમ્યો અને વિરમ્યો.

નટી—વાહ આરંભતો બહુજ આનંદદાયક છે.

સુત્રધાર—(સ્વસ્થપણે નટીની હડપચી પકડતો) પરિણામ પણ તેવુંજ પોષક છે. શિયળજત-ધારી સતીજ્ઞા મનોહર માધુર્યતા ફેંકતી, સૌંદર્ય આરસીમાં સ્ત્રીઓના ધર્મને સાચવી રાખે છે, પણ પરિજ્ઞા તેને પ્રપંચગળમાં પાડી, અસભ્ય આળમાં આણી, કહેણીશ્વે કરણી તેની પાર ઉતરણી કરી બતાવે છે, શાપ દેહે અને સહે છે, છેવટે ધીરત્વ ધરાય છે, દુષ્ટા મરાય છે, ને અર્થ સરાય છે.

નટી—(આનંદ મસ્ત સ્થિતિમાં) આ વિકારના વિદારનાર, સ્વધર્મને ધરાવનાર, રંગ છે પ્રસંગને. સલાહ અને સહાયતા સુખેથી આપીશ.

સુત્રધાર—(નમન કરતો) સ્નેહે સ્વિકારીશ. સાથે ચાલો અને આનંદમાં મ્હાલો. (ગમ્ય છે.)

બે બાળકીઓ—(જતા સુત્રધાર તથા નટી તરફ કટાક્ષ ફેંકતી વસ્તું નિર્દેશ કરે છે.)

ગાયન ૨ જુ.

વાહવા વૈકુંઠના વાસી, વાંલા વિશ્વાધાર;  
ત્હારી ચતુરાઈ ન્યારી, ન્યારી અલિહાર-વાહવા૦  
કંઈક કહ્યા જોડી.....મધવાનું માન મોડી:  
જળધર જળમાં, ફસાવી કર્યો ઠાર-વાહવા૦

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—ઈંદ્રભુવન.

પાત્ર—ઈંદ્ર, છડીદારો, હનુરી, દેવો, અપ્સરાઓ ને નારદજી વગેરે.

દેવ. ૧ લો—જય જય સુરેશ !! જય સ્વર્ગ પતી,

દેવ ૨ જો—કરુણા સાગર !! જય સચી પતી;

દેવ ૩ જો—શરણાંગત પાલક શુભ મતી,

દેવ ૪ થો—સુખ સાધન સંપત્ત અતી અતી,

દેવ ૫ મો—વિશાળ લલાટે તિલક કર્યું જ્યમ નભમાં મેઘધનુષ્ય ધકુડું.

દેવ ૧ લો—લોચનમાં રમતાં એ ખંજન, તે સહુનાં મન કરતાં રંજન.

દેવ ૨ જો—કર્ણોમાં કુંડળ ઝગઝગતાં, જ્યમ ચંદ્ર રવી ત્યમ ચગચગતાં,

દેવ ૩ જો—મુખમાં જ્યમ ખત્રીસ દંતકળી, ત્યમ ખત્રીસ લક્ષ્યુ સર્વ મળી.

અપ્સરા ૧ લી—ઈંદ્ર મહારાજ તે મહારાજ છે. હું તો—(ઘટકા સહીત)  
એક દિવસ ગમ્મ બ્રહ્મા પાસે, ખુબ વૈભવ કર્યું મેં ઉલ્લાસે;  
પથરપર પાણી પરમાણે, ગુણવાન કદર ગુણની નાણે.

અપ્સરા ૨ જી—હા! મેન મારે પણ એમજ બન્યું હતું. હું પણ—  
ગમ્મ વિષ્ણુ પાસે હરખભરી, પણ નર્તનમાં સમજ્યા ન જરી;  
ગોપીનાં વસ્ત્ર હરી નાણે, ગુણવાન કદર ગુણની નાણે.

અપ્સરા ૩ જી—(ઘટકા કરતી) સાંભળ્યું કે સખી, મારે શું થયું હતું તે?—  
હું શંકર પાસે ગમ્મ મળવા, ભોળા નાણી મન વશ કરવા,  
એ અંગ ભસ્મ ઘસી નાણે, ગુણવાન કદર ગુણની નાણે.

ઈંદ્ર—(ઉચ્ચરણે ધ્રુવનો) મહાનુભાવો!! મને કંઈ એન પડતું નથી. હું હાણી મુદત થયાં રણ-  
સંગ્રામમાં જુઝયો નથી, તેથી મારા બને બાહુઓ ફરકી રહ્યા છે, રે ચળવળી રહ્યા  
છે. શરીરમાં લોહી ઉછળી રહ્યું છે. ધનુષ્યની આંટણો હાથ ઉપરથી ધસાધ જવા લાગી  
છે. કાન ધનુષ્ય ટંકાર સાંભળવા સળવળી રહ્યા છે. ને આ એ મેત્રો શત્રુઓને  
પરાજય મેંવા ટમ ટમી રહ્યાં છે. માટે કહો હવે મારે કેાની સાથે હાથ મેળવવો.

સર્વે—(સ્વગત અરસપરસ ચિંતાતુર ચહેરે) આ તો સુરપતીની બુદ્ધિ બગડી હોય એમ જણાય છે.

દેવ ૧ લો.—(ઈંદ્ર પ્રતિ લંબાઈ) દેવેશ!! આવો વિચાર આપને કયાંથી સુઝયો? મહારાજ!!  
મદ, એ મનુષ્યના મોતનું પરિણામ છે. ધન વધભવ ધર્તીંગ કરવા માટે નથી,  
પણ દીનનું પોષણ કરવા માટે છે. મન, મમત કરવા માટે મન્યું નથી, પણ  
ઈશ્વરી કુદરતને ઝોળાખવા માટે છે. તેમ બળ, પણ નાહક હિંસા કરવા કાળે  
નથી પણ ધર્મ અને ગૌ આમણોતું દુઃખ હરવા માટે છે.

દેવ ૨ જો.—દેવેંદ્ર!! એ વાત ખરી છે. રણ સંગ્રામ એ તો રાક્ષસી ક્રીડા છે. વિના કારણે  
હનરો પ્રાણીના જીવ લેવા, મલીન લોહીથી પવિત્ર પૃથ્વીને જાળ કરવી,  
તમામ દુનિયાને ખળભળાવવી, અને સુખના જીવોને દુઃખમાં નાંખવા એ શું  
સાહે કહેવાય?

ઈંદ્ર—(પ્રબળ આવેશગરત) હા તેજ સાહે કહેવાય. યસ તમારી નામદીઠભરી શીખામણ  
બંધ રાખો. વપરાતી તરવારજ વિપત્તિ વિદારે. કસાયલું લસકરજ વિજય મેળવે, ધસાયલું  
શરીરજ ઘાટીલું થાય, ને અનુભવી યોધોજ બાણ સાંધી શકે. જે મુદતો મહાવરો  
ન રાખીએ તો પડતર જમીનની માફક શરીર ઉપર ભય ને આળસનાં ભોથાં ઉગી  
બળ નીર્ગત થઈ જાય.



નારદ—(નુંમરેવાતા પ્રવેશી)

ગાયન ૩ બું.

બોહુ વચન કંઈ, ફરકાતું લોચન કંઈ.  
સાંધી સાંધી લોહો ભેળું કંચન કંઈ—બોહું  
વ્હાણાં વઢી દુર ભમે, એવું મને ગમે.  
કપટ લપટ કરે ખટપટ ચટપટ જગમાં તમામ.  
મારે નારદ નામ, ... કરે કપટી કામ—બોહું

ઈન્દ્ર—(પ્રણામ કરી) અહોહો! મહર્ષી નારદ દેવ!! આપ અત્રે કીક અવસરે આવી પહોંચ્યા.  
આપ સ્વર્ગ મૃત્યું અને પાતાળમાં સંચરો છો, તો કહો કે હવે મારે કોની સાથે યુદ્ધ કરવું? મારી સાથે બાથ ભીડી શકે એવો અઘ્તાની ચુષ્ટીમાં તમે કાઢીને જોયો છે?

નારદ—(સ્વગત) માણસ જ્યારે મદમાં આવી પોતાનું બાન ખોધ નાંખે છે, ત્યારે તે સાચાને બોહું ને સીધાને અવળુંજ સમજે છે, આની પણ એજ દશા છે. ત્યારે મારે શું? હું તો એવું શોધતોજ ફરે છું. આ તો મારું કામજ છે.—

ધુંધવાતામાં કુકે મારવી, એ તો મારું કામજ છે.  
ધી હોમીને ભડકો કરવો, એ પણ મારું કામજ છે.  
અહંકારીને હલકો કરવો, એ પણ મારું કામજ છે.  
દુનિયાને ઉપદેશ આપવો, એ પણ મારું કામજ છે.

(પ્રકાશ) દેવેન્દ્ર, મને તો આપની ઇચ્છા પુર્ણ કરે એવા શંકર વિના બીજા કોઈ જણાતા નથી. માટે તેમને જાણને કહો કે મને યોધ્યા આપો કે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાવ. (સ્વગત) એટલે બરાબર સ્વાદ આપશે.

દેવ ૧ લો.—મહારાજ!! એ મુનીરાજ કહો છે પણ તમે શંકર સાથે લઢવામાં સાર નહિ કાઢો. એ તો મહા ઉચ્ચ સ્વભાવના છે.

દેવ ૨ જો.—હા. અરે તેનો સાક્ષાત અગ્નિ સ્વરૂપ છે, અગ્નિ સ્વરૂપ.

સર્વે દેવો—

ગાયન ૪ બું.

અભિમાને બની અંધ, મમત મહારાજ ન કરીએ  
શુભનો કરી સંબંધ, પિયુષને શીઠ પરહરીએ?—અભિમાને

ઈન્દ્ર—દીલ શું ડરો? નિડરો રણસેવથી, મુખ ઉપર ધરી વિકળતા  
પગલાં પાછાં કેમ ભરીએ (૨)—અભિમાને

## પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—ભૂંગીનું ઘર.

પાત્ર—છોકરાઓ ડાસો ને પાછળથી ભૂંગી વગેરે.

છોકરાઓ ને ડાસો—

ગાયન ૫ મું.

આવો આવો ખેલ ખેલો આનંદ ઉડેલો  
પકડી જકડી નાચો કુદો રંગે રે રેલાવો,  
અરે ! વાહ તમારી સુરત ! !  
અરે ! વાહ તમારી સુરત ! !  
સુરત કેવી ? સુરત કેવી ?  
કાકા કૈવા જેવી.

શું કાકા કૈવો ? ધરડો કૈવો ? મ્હારી સુરત એવી ?  
તો કેવી ?

જીવાન કૈવો ! સુંદર કૈવો ! મારી સુરત એવી, ?  
વાહ બરાબર એવી ! હા બરાબર એવી ! કાળા કૈવા  
જેવી—આવો.

છે શું રકું નાક નમેલું, એ પરનાળું જાણે પેલું;  
જા જા, નાક નમેલું છે પોપટનું, સહુ જન તેમાં પાળે,  
વાહ પોપટજી ! !

નાક નમેલું ગરડનું તો, વિખડું તે પૂર મ્હાલે;  
વાહ ગરડજી ! !

વાહ પોપટજી ! ! વાહ ગરડજી ! ! (૨)—આવો.

ભૂંગી—(છોકરાઓના ઘોંઘાટથી આંખો ઝાળતો)—અહાહા ! દિવસતો બહુ ચઢી  
ગયો. છોકરાઓએ આટલું બધું તોફાન કર્યું પણ મારી તો આંખ ઉઘડીજ નહિ. ઠીક  
થયું કે બારણું ઉઘડી ગયું. શંકર તો સમાધીમાં બેઠા હશે ને મારે તો અહીંજ લાંબો  
કાળ વ્યતિત થઈ ગયો. માટે ચાલ હવે જલદી જાઉં, ને શંકરની સેવામાં સામેલ થાઉં

ગાયન ૬ મું.

કોણ કારણ કુછંદી બન્યો હું ?  
ઠ્ઠારી વેરણ નિંદરા..... ! !—કોણ ?  
આ સહુ ન જાણે હાય, દિનકર દોરે;  
દુભારો જતિજી ગિરીજા..... ! !—કોણ ?

(૬)

## પ્રવેશ ૩ બે.

સ્થળ—કૈલાસ પર્વત.

પાત્ર—શીવ, શૃંગી, ભંગી, ઇંદ્ર અને અપ્સરાઓ વગેરે.

શૃંગી—(સમાધીમગ્ન શંકર નજીક જતા ઇંદ્ર પ્રતિ ઉગ્ર મ્હેરે) અરે મુખ નાદાન ! અકલના આરદાન તું કેાણુ છે, અહીં ક્યાં જાય છે ?

ઇંદ્ર—(ક્રોધાયમાન થઇને) ઉફ, જોગટાઓ ! લાયકાત વગરના લંગોટાઓ !

(આંખો તરફ ઇશારત કરી) આ તમારી આંખો છે કે ચકચકતા કાચ છે ? હું સર્વ દેવનો દેવ અને સ્વર્ગનો રાજા ઇંદ્ર છું.

બંને—(લજ્જિતપણે) કેાણુ ઇંદ્રમહારાજ ! ક્ષમા કરો ક્ષમા કરો બુલ થઇ.

શૃંગી—(નમ્રપણે) આપને પધારવાનું શું કારણુ છે ?

ઇંદ્ર—શંકરને મળવા માટે, અંતરની ઉપાધી ટાળવા માટે.

શૃંગી—એવી તે શી ઉપાધી છે ?”

ઇંદ્ર—એક વરદાન મેળવવા વીચાર છે.

શૃંગી—(જમણા કાંન તરફ બંધાતો) તો હું કહું તે ઉપાય કરો.

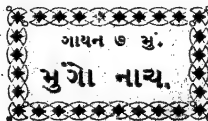
ઇંદ્ર—શો ?

શૃંગી—આપની ઉર્વશી, મેનકા, રંભા, તિલોત્તમા, વગેરે વગેરે અપ્સરાઓને બોલાવો, ને નૃત્ય કરાવો, કે બોળાનું મન ભરમાશે, ને તમારું કામ થાશે. (સ્વગત ભૃંગી પ્રતિ) આપણે ક્યારે અપ્સરાઓનું નૃત્ય જોવાના હતા ? (તાળી લેઇ આનંદે છે.)

ઇંદ્ર—(આશ્ચર્યચકીત મ્હેરે) આમ કરવાનું કારણુ ?

શૃંગી—(સૌમ્ય મ્હેરે) જો આપ એમને એકાએક જાગૃત કરશો, તો એમના તપમાં ભંગ થશે એટલે એઓ ક્રોધ કરશે. તમારી બધી બાજુ બગડશે, ને મનની ઉમેઠ મનમાં જ રહી જશે.

ઇંદ્ર—(સંતુષ્ટ દૃષ્ટે) હા બરાબર છે. બસ એજ કરું. (મંત્ર સિદ્ધિથી તાળી વગાડી અપ્સરાઓ પ્રગટ કરે છે. ને દેવી નૃત્ય શરૂ થાય છે.)



શંકર—(સમાધીમાંથી નમ્રત યથા ધંદપતિ) કોણુ ન્વર્ગપતિ ! (આશિર્વાદિત દૃષ્ટે) હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. એવ તું વૃત્ત કરાવી શું માગવા ઇચ્છે છે ?

ઇન્દ્ર—(પ્રણામ કરતો) માગવાનું તો મહારાજ એજ, કે યોધ્ધા આપો કે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાવ. આપ મારી સાથે હાથે હાથ મેળવી એક વખત અંગબળ અજમાવો તો ખરા કે કૈલાસના શીખરે વસી કેટલું કૌવત મેળવ્યું છે ?

શંકર—(સખેદાશ્ચર્ય ધરી) ઇન્દ્ર!! આ તું શું એલે છે? તારી મતી ઉઠી કેમ વળી ગઇ છે? મદમરત હાથી હાથે કરીને માથામાં ઘુળ નાંખે છે, તેમ તે કરવા ધાર્યું છે કે શું? ખાલી અભીમાન ન કર. હિરણ્યકલ્પણુ આવા ખોટાજ અભિમાનથી તૃસંહના હાથે ચીરાયો હતો. ચૈદ્ર ચોકડીનો રાજા રાવણુ આવાજ દંભમાં રામચંદ્રજીના હાથે રોળાયો હતો. વિચાર. લગાર વિચાર. અભિમાન શત્રુ નથી, તેમ મિત્ર નથી; પણ વિષરૂપ છે. એણે જેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે, તેની તો પુરેપુરી પાયમાલીજ કરી નાંખી છે. માટે સમજ. નિરાભીમાની થા ને અહીંથી ચાલ્યો જ.

ઇન્દ્ર—(શિક્ષણની અવગણના કરતો) મહારાજ!! મારે આવા આડબરવાળા જ્ઞાનની કંઈજ જરૂર નથી. જેનામાં અભીમાન નથી, તે નર નથી પણ વાનર છે. જેણે અભીમાન રૂપી અમૃત સેવ્યું નથી તેણે દ્રવતા, ચંચળાઇ ને પરાક્રમ મેળવ્યાંજ નથી. અભિમાન તો એક જળરો કિલ્લો છે કિલ્લો કે જેની આંધે રહેલો પુરુષ, છંદગી યુમાવેજ નહિ. મેં ધનુષ્ય ટંકારથી ત્રીજીવન વશ કર્યો છે, મેર જેવા પર્વતો મરી હાકથી થરથરી રહ્યા છે, ને મારી ચાલના ધમકારાથી, ચૈદ્રલોક ચાક ચડી રહ્યા છે, તો અભિમાન કેમ ન રાખું? શંકર! આડી વાત જવાદો, યોધ્ધા આપો કે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાવ.

શંકર—(કંધીત ચહેરે) ગાયન ૮ મુ.

ગવ ધરી જન કોણુ હયાં? જગ કોણુ તર્કા મધવા?

જો જાગી.....દુર ભાગી (૨)—ગર્વં

ગર્વં કર્યો ધુમચીએ તો, મુખ થયું કલકિત સ્થામ:

મમત ન કર તું!! સમજ વીચર તું!! પાવક પરમ તું!!

જ જ અહીંથી જ—ગર્વં

(કપાળનો પરસેવો લઈ કમંડળમાં નાંખતા) લે. મદાંજ! જ. આ મારા પરસેવાના ખિંદુથી થોડી સુદતમાં એક મોટો યોધ્ધા ઉત્પન્ન થશે, ને તે તારો સર્વે મદ ઉતારશે.

ઇન્દ્ર—હીક છે હીક છે. એ યોધ્ધાને હું જોઇ લેઇશ.

શૃંગી—(કમંડળમાં અંડને રચુળ થતું જોઇ) ભોમ મળ્યા. આમાં તો કાંઈ વીપરીત જણાય છે (શૃંગી પ્રતિ ફરીને) ભાઈ, આને પરસેવાનું બીંદુ, કે અગ્નિનું ગોળ મોળ પીંડુ?

ભૂંગી—(શૃંગી પ્રતિ ફરીને) સત્યાનાથ વળ્યું. (શંકર પાસે જઈ) મહારાજ! આ કમંડળ તો પરસેવાથી ભરાઇ જઇ તડતડતા માંડ્યું.

શંકર—તો નાખો કુંડમાં.

શૃંગી—(નાખી આત્મા પશ્ચાત) અયથયથ. આ તો કુંડપણુ ભરાઈ ગયો. મહારાજ! આને પરસેવાનું પાણી, કે સત્યાનાથની નીચાની ?

શંકર—શું કુંડ પશુ બરાબ ગયો ?

શૃંગી—ભૂંગી—હા હા,

શંકર—તો જાઓ નાંખો સમુદ્રમાં.

બને—બહુ સારું જેવી આશા. (બને જાય છે.)

(તિલેસ્માત થાય છે મહાન સુવાણ અંડ સહિત મહાસાગર ઉછળતો જણાય છે)

## પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ—ક્ષીર સાગર.

પાત્ર—શૃંગી, ભૂંગી, સમુદ્રદેવ, જાળધર બ્રહ્મા અને દેવો વગેરે.

ભૂંગી—(ફાટતા અંડને બતાવતો) જો જો બાહ્ય શૃંગી! આ અવાજ શાનો થયો?

શૃંગી—બાહ્ય, ભૂંગી આ તો 'પેલુ' અંડ ફાટ્યું. સદાશીવના કહેવા પ્રમાણે માણેથી બચકર પુરુષ પ્રગટ થશે કે શું ?

ભૂંગી—હા હા. જો બ્રહ્મો માથા જેવો આકાર પશુ દેખાવા લાગ્યો.

શૃંગી—અરે દેખાવા લાગ્યો શું? જોને આખું માણસ પ્રગટ થયુંને. નાશ મારા બાપ (બચ-ભીત થઈ બને નાસે છે.)

જાળધર—(તરંગ ઉછળતો) છે રે કાંઈ મારી સામે બાથ બરતાર, મારો નાશ કરનાર? હોય તો આવી જાવ.

સમુદ્રદેવ—(નિશ્વાસ નાંખતો આકાશ તરફ જોઈ) પ્રભુ! પ્રભુ!! આ શો ગજબ? પહેલાં દેવ દાનવોએ મંથન કરી મારાં ચૈદ રત્નો તો ચોરી લીધાં છે, તો હવે વળી શું બાકી રહ્યું છે કે આ કાંઈ યોધ્યો ઉત્પન્ન કરી, ફરી મને દમવા માંડ્યો છે? હા.

તો આ સાક્ષાત પ્રત્યક્ષાળજ સમજ્યું છું. જેમ હોજમાં પડેલાં હાથી હોજને તડ-તડાવી નાંખે છે, તેમ આ યોધ્યા મારું શરીર છિન્ન બિન્ન કરી નાંખે છે. શું કરું? લાવ હું સહિના સરજનહાર બ્રહ્મા પાસે જઈ અરજ ચુગાઉં. આહા! પ્રારબ્ધ ત્હારી અકળગતી (જાય છે. તિલેસ્માત થઈ પલાટ ફાટી તેમાં અંતર પ્રવેશ જણાય છે ને તેમાં સૂતા સહીત બ્રહ્મસદન દેખાય છે.)

દેવ ૧ લો—(બ્રહ્માપ્રતિ) પ્રજાપતિ!! પૃથ્વીમાં તો હાહાકાર થઈ રહ્યો છે.

બ્રહ્મા—શાથી? એવું તે શું છે. કે તેઓ પીડા પામે છે ?

દેવ ૧ લો—શું કહું પ્રભુ!!

સપ્ત પાતાળને દીગપાળો દરી, વૃક્ષના પત્ર સમ હાલી ઉડ્યા.

ધરણી ધગકારથી અંદ્રસત્ર ડોલતી ગર્ભિણી નારના ગર્ભ તુટ્યા,

દેવ ૨ જો—અરે એ તો શું પણ—

સપ્તશરી તેવ પણ વારં ધુધી પળ્યા, ચંદ્રમંડળ બધું ઘરઘરે છે.

સકળ જલોડમાં ત્રાસ વરતી રહ્યો, અકળ આકાશ પણ તડતડે છે,

દેવ ૩ જો—હા મહારાજ તેમજ છે.—

ઉદ્ભવ્યો શુરકો આજ મવાસાગરે, ત્રાસથી મગરને મચ્છ નાસે,

વેગ એના ઘડે વાયુ નીરગત થતાં, જળ નિધી ખુલ્લું છેડે આકાશી.

દેવ ૨ જો—

એની આંખો વિષે અગ્નિશો કોષતો ઉદ્ધીપણુ એથી શોપાદ ચાલ્યો,

પિડીત સૌ લોકનાં આંસુડાં ટપકાને, પુનરપિ ખુલ્લું ઉભરાઈ ચાલ્યો..

સમુદ્ર દેવ—(અવસ્થપણે દોડતો) પ્રજ્ઞાનિ!! રહણ કરો.

જહા—શું છે? શું છે? સમુદ્ર દેવ શું છે?

સમુદ્ર દેવ—(કરજોડીને) પ્રભુ! મારા નિવાસમાં કોઈ પ્રચંડ યોધો પ્રગટ થયો છે, જેને મારે આ અગાધ જળ માત્ર કમર સુધી આવી રહે છે. એના પ્રચંડ તાપથી રે, મારે સર્વ નીર સુકાઈ ચાલ્યું, એતો વામનજી પેટે ઘોડાં પગલાંમાં મારે આખું શરીર માપીતો નહિ કહાડે? તેની ગર્જના સાંભળી, બારે મૈત્ર તુટી પડ્યા છે. સંહિા યુદ્ધમાં બરાબ બેઠા છે. ને મારા આશ્રયમાં રહેલાં માછલાંઓ મને તજી ગયાં છે. એના શ્વાસમાં સઘળો વાયુ ખપી જાય છે, નેથી તમામ દુનિયાં દુઃખી થાય છે. તેનાં તપી ગયેલાં નેત્રો તો જાણે અગ્નિનો મોટો આભાર, એની દોડવાની ઝડપતો એવી છે કે તેની પછવાડે મારા ચિચાર પણ હોડી શકતા નથી.

જહા—(આશ્વાસન આપતો) દેવગણો!! મને તો લાગે છે કે આ બધું કોઈના મદનું પરિણામ છે, જેમ શરીરના એક અવયવે કરેલી ભુલ તમામ શરીરને હેરાન કરે છે, તેમ એક મનુષ્યે કરેલું અભિમાન આખી દુનિયાંને શોષવું પડે છે. (સમુદ્રપ્રતિ) સમુદ્ર ગભરાવ નહીં ચાલો હું તમારી સાથે આવી એનો બદોલત કરું છું.

(તિલેસ્માત થાય છે ને પુનઃ સમુદ્ર દેખાય છે.)

જાળધર—(ઉન્મત્ત વર્તને ધ્રુમતો) મને કોણ જીતનાર છે? ભુરો સઘળા સંતાવા લાગ્યા છે, ભય પામીને ભાગવા લાગ્યા છે. હાથ લાગે તો હરાવું મારી સેવા કરાવું.

જહા—(શાંત સ્વરે) વીર પુરુષ શાંત ચાઓ; સમજી જાઓ. આથી આપને આનંદ થાય છે. પરંતુ આખી દુનીયાનો તો જીવ જાય છે.

જાળધર—(ગર્જના કરતો) તું કોણ છે? કેમ આવ્યો છે? શું કામ છે? શું નામ છે?

જહા—(સ્વગત) આહા—આવા બળિષ્ઠ પુરુષ આગળ તો બળતું નહીં પણ કળતું કામ લેવું પડશે. (નમ્રપણે) હું તમામ સૃષ્ટિનો સજ્જનાર જહા છું, ને તમને આશ્વાસન આપવા આવ્યો છું.

જાળધર—આમ મને જોળ્યો છો? મારું નામ શું છે? મારો પિતા કોણ છે?

**અર્થ.**—(દાસ્ત કરતા) હા. તમારે જન્મ સમદ્રમાંથી થયો છે, માટે આ સમુદ્ર દેવ, તમારા પીના અણાવ. ને વિષ્ણુ ભગવાનનાં પત્નિ લક્ષ્મીજી તમારાં ભગિની મનાવ. હું તમારે નામ જાળવર પાડું છું. (એક ગદા અને ઉપવસ્ત્ર આપતાં) ને દેવો તમારા રક્ષાણને માટે આ એક ગદા આપું છું. ને લેઈ તમે જાવ. મથુરા નગરીના કૌત્યક રાજા સાથે યુદ્ધ આરંભો. તથા પામશો, કન્યા મેળવશો ને ગાંધીના અધિકારી થશો. અહાહા એ કન્યા વ્રંદા એવી નો શિયળવતી છે, કે જ્યાં સુધી તેનું પતિવ્રત તુટશે નહીં ત્યાં સુધી તમારે વાંકો વાળ થશે નહીં. મારે આશીરવાદ છે. કંધાણુ મરતું.

**જાળવર**—(માથું નમાવી) અરતું.

ગાયન ૬ મું.

**જાળવર**—(ગદા લેઈ ધ્રુમતો)

રે! પરવર કૌત્યક રાજ્ય સભામાં,  
આંજીશ સુર પ્રભામાં રે—પરવરં  
પરણું હું બાળા તેની પહેરં વરમાળા;  
વરતાવું ત્રાસ બધામાં રે—પરવરં

(પ્રચંડ વેગે ગાય છે.)

## પ્રવેશ ૫ મો.

**સ્થળ.**—ભુખરું ધર.

**પાત્ર:**—ભુખરું, ચંચળ, ગીંગલો ધાંચી અને સીપાઈઓ વગેરે.

**ચંચળ—**

ગાયન ૧૦ મું

પ્રીતમ! પ્રાણ પોપટડો પખીડો પ્યારો!  
છેલો રંગીલો ચટકીલો મહારો—પ્રીતમં  
પ્રીતિ પીઝર મતિ મોહિની, કેતકી નવલ કીશોર;  
અધર ચુંબી અધવચ્ચ બમે, નિરદય કાન્ત કડોર  
તન મન તપે તોપથી, પતિવ્રત બની પાપથી  
જીવડો જોડીને, છોડીને, તોડીને,  
રહે ધડી ધડી અંગમાં ઉઠળતો—પ્રીતમં

**ભુખરું**—(વિચીત્ર વેગે પ્રવેશી) કેમ મારી ચંચળ? (સ્વમત) એમ નહિ બોલે (પ્રકાશ) મારાં પ્લાલાં.....આમ કેમ રીસાઈ ઠાલાં?

**ચંચળ**—(પ્રયજી જણાવતી) જાવ તમે તો મોટી માલોજ કરી ગણો છો. અધારે કહેલાં ફરે છો ને કે હું તો મોટો આપરદાર છું, પૈત્રાદાર છું. જાગીદાર છું એ શું?

**ભુખરું**—(ઢાતી ટાકતો) હા હા હા. હું હું ને હું.

[ચચળ—(પકો જતું ધરે બતાવતી) ત્યારે શું આજ તમારી આગર કે ?

ભુખરૂ—આહા! આપરનાં તો માટે માણં મારી પાછળ આવતાં હતાં, પણ રસ્તામાં લુંટાઇ ગયાં લુંટાઇ.

ચચળ—ત્યારે તમારી વાતો તો બધી એય પોલં પોલં કે ?

ભુખરૂ—(હાસ્ય વડે સદય ખેચતો) આમ જો આમ. આ આકાશથી તે પાતાળ સુધી બધું પોલં પોલં છે, તો મારી વાતમાં હોય એમાં શી નવાઇ ?

ચચળ—વાહરે તમારી ચતુરાઈ!! સર્વે આ તમારી બહુતીમાં ગય છે બરમાઇ, હું તે ગળુ છું કે એમાં કામચુ છે કાંઈ ? (ગાલમાં તમાચો મારે છે.)

ભુખરૂ—મેશક. એમાં શું નવાઈ ?

ચચળ—વારે એમાં ને શો ગુણુ હશે ?

ભુખરૂ—રાખોડીમાં ? એતો—

જપ તપ કરનારાના દિવસ-એજ રહે છે રાખોડી.  
મારા જેવા ઢોંગી પર પણ-એજ ઉડે છે રાખોડી.  
ભાવિક બ્રાહ્મણ નેત્ર કપાળે-એજ ધસે છે રાખોડી.  
વાસણુપર ચળકાટ બતાવા-એજ ધસે છે રાખોડી.

(જરા કુદડો ખાઇને)

ગદુ જતર મંતર કરવા, એજ ઉપાસે રાખોડી.  
જેનારાને અંધ બતાવા, એજ ઉરાડે રાખોડી.

ચચળ—વાહરે તમારી રાખોડી, ગળુ ખીજ તમારીજ જોડી.

ભુખરૂ, ચચળ—

ગાયન ૧૧ મું.

શાણી સલુણી સુરત સુખકાંડ-સાર !!

નહી આવોજ !! ગમ્યો દુર ચાઓજ

બસિહારી ! જાડં વારી !

વારે વચને શરમાવી, બાળો ન આમ બ્રહુડી બરમાવી

તું તન છે ! તું મન છે ! તું ધન છે !

વાહ મરમાળા-છેલ્યા-છોગાળા ન છેડો, માંહે નામ દો

શાચળા ! શાને લાજ ન આવે;

મુખ મરોડમાં આ, મોહની મહારી માન જા, દુર ન થા, ખ્યારપા

વાહ.....ગમ્યો—શાણી

ભુખરૂ—વાહરે મારી લટકાળી ! મટકાળી ! ચટકાળી ! તારા ગાયન પર જાડં વારી. છેલ જખીલી ખ્યારી.

ચચળ—તમારી જીભતો દિવસે દિવસે વધતી ગય છે. હવે તો બાર હાથ લાંબી થઇ જણાય છે ને શું.

ભુખરૂ—(સ્વગત) આ રોડ તો આંધળી જણાય છે. મારી ચાર આંગળની જીભને બાર હાથની બોલે છે. લાવ એને જરા સમજાવું. (પ્રકાશ) મારી જીભતો બાર હાથ લાંબી નથી, પણ જોયો આ મારા પેટનો નબો, બાર દુ ચોવીસ હાથ લાંબો છે. સમજ !



અચ્ચળ—(સ્વગત) બધાણ પુરાઈ જશે. (પ્રકાશ) ત્યારે હું તો ધાંડે છું કે તમે ખાવામાં પણ બહુનું હુશિઆર હશે ?

ભુખરૂ—(મોંઢાની બચરછી વગાડી) વાહ ! કેમ નહીં ? બહુ સારી રીતે હુંશીઆર. મોંઢે નામ શું તને ખબર છે ?

અચ્ચળ—જાણીએ છીએ કે ભુખરૂ છે.

ભુખરૂ—ત્યારે કેમ બોલ મારા નામ પ્રમાણે મારે કામ કરવું જોઈએ નહિ ?

અચ્ચળ—બહુ મોટું કામ કર્યું ?—

રંક જનો પર રોડ જતાવે, એ કંઈ મોટું કામ કર્યું ?  
ભુખે મરતાને ખવરાવે એ દુનિયામાં કામ કર્યું.  
કુતરા પેટે ફર્યા ડીચાતા, એ કંઈ મોટું કામ કર્યું ?  
કામ કરી સંસાર નીલાવે, તે દુનીયામાં કામ કર્યું.  
બાર હાથની જીમ હલાવી, એ કંઈ મોટું કામ કર્યું ?  
જીમ ચલાવે રાજ્ય સભામાં, તે દુનિયામાં કામ કર્યું ?

ભુખરૂ—શું, જીમ ચલાવે રાજ્ય સભામાં તે દુનિયામાં કામ કર્યું કહેવાય ?

અચ્ચળ—હા. તે દુનિયામાં કામ કર્યું કેહવાય, (ચોંટી ખાળી) બીજું તો બધું બાહ્ય મનાય.

ભુખરૂ—ત્યારે હું આજેના રાજસભામાં જાઉં, મારી બાર હાથની જીમ ચલાઉં, ને પછી રાજનો મોનોટો થાઉં તો પછી કેમ ?

અચ્ચળ—વાહરે મારી બહેરત !! ત્યારે તો હું વારી વારી જાઉં.

ભુખરૂ—(સ્વછંદે આવારણું લેતો) તારા પરથી હું મરી જાઉં (નિપથ તરફ ડાબી દોરી) જો પેલો ગીગલો ધાંચી આવે છે, ધીરે ધીરે પગ ઉઠાવે છે, તેલ વેચવા ફરે છે, ને કંઈક લવારે કરે છે. તું, અહીં ઉભી રહી આ બદની જુકિત જો. ડરતી નહિ. હમણાંજ હું એનો યુન્હો કરી યુન્હેગાર તરીકે રાજ સભામાં જાઉં છું. ને ત્યાં મારી બાર હાથની જીમ ચલાડો પું.

ગીગલો—(હાંકતો હાંકતો) હ્યોરે મીડું તેલ છે, ધર્માદનો ખેલ છે. માલ પણ શ્રીકાર છે, વેચવા વિચાર છે. (વિચારી) 'આલ અહીં બેસી બુમ પાડું કે વકરો થાય, ને માલ પણ વેચાય. (પુનઃ) હ્યોરે મીડું તેલ છે, ધર્માદનો ખેલ છે, આજે શનીવાર છે, હનુમાન જાહ રાજ થાય, પનોલીતું પાપ ગય, હ્યોરે મીડું તેલ;.....

ભુખરૂ—(સ્વગત) આ ટચરને હજી લોખનો થોભ નથી. હવે લાવ હું પણ કંઈક બુકિત કરી, યુન્હેગાર બનવાની ગોઠવણ કરે. (ગીગલા તરફ ફરી) કાકા !! એક આનાનું તેલ આપશે ?

ગીગલો—(સ્વગત-આનંદતો) વાહ આનાનું તેલ ? કીક પડી રહેલ, આતો પહેલી બાણીમાંજ છેલ.

ભુખરૂ—(એક આંખ મીચી બુર્તતા બતાવતો સ્વગત) અરે આજનો વકરો તો રેલ છેલ.....રેલ છેલ.....રેલ છેલ.....

ગીગલો—એયો બાઈ તેલ.

ભુખરૂં--(તેલ લીધા પછીથી) કાકા !! પરચુરણ રાખો છો ?

ગીગલો--(સ્વગત) મુઓ, અત્યારમાં આ ઉધારીઓ ક્યાંથી આવ્યો ? (પ્રકાશ) નારે મારા બાપ, હુંતો હમણાં આવીને બેઠો છું.

ભુખરૂં--(ચાલવા માંડતો) ત્યારે પરચુરણ લઇને પૈસા મોકલું છું. (સ્વગત) તારા કપાળમાં ડામ. (થોડે દુર જઇ જણી નેધ ઠોકર ખાધ તેલ ઢાળતો) બાધ તેલ તો ઢાળાધ ગયું, બીજું આપ.

ગીગલો--એતો તારી અલા બલા ગઇ, બીજા ફામ દે, ને બીજા વાર લે.

ભુખરૂં--(ચક્રીત થતો) શું આનાનું તેલ ઢાળાય, તેથી મારી અલા બલા જાય ?

ગીગલો--હા.

ભુખરૂં--ત્યારે કદાચ ચાર આનાનું ઢાળાય તો ?

ગીગલો--તો તારાં છોકરાં હૈયાંની અલા બલા જાય.

ભુખરૂં--પ્રભુ કરેને પાંચશેર ઢાળાય તો ?

ગીગલો--તારા આખા કુટુંબની અલા બલા જાય. (સ્વગત) ઠીક વકરો થાય (કાબલી કુટતો) ઠીક વકરો થાય.

ભુખરૂં--ત્યારે કદાપી આ તારો આખો ડખો ઢાળાય તો ?

ગીગલો--આખા શહેરની અલા બલા જાય.

ભુખરૂં--હેં શું આખા શહેરની અલા બલા જાય ? (લાત મારી ડખો ઢાળતો) લે તારે.

ગીગલો--(પોક મુકી રેતો) ઝાપ મારા બાપ ! કોઇ દોડો રે દોડો.....

ભુખરૂં, ગીગલો--(કુસ્તીથી)-- ગાયન ૧૨ મું.

જાજ ઉંદર ! છટકી છછુંદર ? આજ તું ફરીઆદ જ;  
ધાંચીડા બાપની ફરીઆદ જ, દાદો છું તાહરો ફરીઆદ જ  
વાર વનચર ! છાનો ખચ્ચર ! નહિ છાનો રહું બસ  
ખોટી ખાલી ખટપટ ! કરે શું નટખટ ! ખોલી અટપટ  
ચુપ--ચુપ--જાજ ઉંદર !

જા હગારા ! છુટારા ! છુટારા !

હા હા તું કુકર ! મુજ બચ્ચા ! જીવ ખોનારો છે  
દે બેટા જાળ દે, તું છાનો ખેર બોલ હળવે  
ઉં ઉં ઉં

હાં હાં દોલી દોલ વગાડી, ગાલ વગાડી, વચને વદ જા-જાજ

(સિપાઇ પકડી બન્નેને રાજ સભામાં લેઇ જાય છે.)

## પ્રવેશ ૬ ઠા.

સ્થળ—વિનાદ વાટિકા.

પાત્ર:—વૃંદા, સુલોચના, જળધર, કૌચક, સેનાપતી અને લશ્કરી માણસો વગેરે.  
વૃંદા અને સખીઓ— ગાયન ૧૩ મું.

જો.....વિલશિત વનવેલી વૃક્ષને વળી,  
આલીંગે લાલને લળી લળી....જો-વિં  
રસીઓ સમીર શીત સરસો ઉમંગમાં,  
ચુંબી સૌ કળી-કળી, રસતો રસ અંગમાં  
ધન્ય ધન્ય સમીરને કુસુમ કળી...જો-વિં

વૃંદા—સખી નંદા ! આ કમુદિની, જળમાં ઉભી ઉભી કેમ તપ કરતી હશે ?

નંદા—એની આંખોને કારનાર, હૃદયને બહેલાવનાર, પ્રીયતમ ચંદ્રને મળવા માટે, તેના મુખનું દર્શન કરવા માટે.

સુલોચના—સખી વૃંદા !! જેમ કમુદિની ચંદ્રને જોઇ મલકાય છે, કમળ સર્પને જોઇ હરખાય છે, તેમ તમારું વદન કમળ પલ્લુ કોઇ શોખીયા સૂરજને શોધવા પલકાય છે કાં ?

વૃંદા—(ચિદાતી) જાઓ એવી વાત મારી નગર આગળ લાવશે નહીં, સુનેલા મદન શત્રુને જગાડશે નહીં. એ રાયાના પુષ્પ બાણે તો મને વીંધી નાંખી છે, એના અગ્નિએ તો મને શેકી નાંખી છે.

નંદા—આ, કામદેવનું બાણ એવું નથી કે તે શરીરમાંથી લોહી વહેતું કરે, એનો અગ્નિ એવો તો નથી કે જજોલો ઉકારે.

વૃંદા—ખેન વહેતું લોહી અટકાવાય, જજોલો રૂઝાવાય, પણ બળ્યું આનો તો કાંઇ ઇલાજ ન થાય.

સુલોચના—થાય થાય બતાવું ઉપાય. ?

વૃંદા—તો તો શાંતિ થાય.

નંદા—તો સાંભળ, પેલી મધુ માલતી અશોક વૃક્ષને પામી છે, સરીતા સમુદ્રને પામી છે, તેમ તને તારો છેલ્લ છબીલો મળશે, ત્યારે દુખ ટળશે.

વૃંદા—ખેન માંદાને મીઠાન ન આપ, શબ્દ પ્રહારે ન સંતાપ.

સુલોચના—શું અમે સંતાપીએ છીએ કે તું આમ બોલે છે ? ચક્રોરીની ચંદ્ર વિના, ને ચાતકની સ્વતિ જળ વીના જેવી હાલત થાય છે તેવી તારી પણ જણાય છે. કાં ?

વૃંદા—કેવી ?

નંદા—કેવી તે તલપતી.

વૃંદા—ખરૂં છે. કંઈ કંઈ વિચાર કલ્પતિ મારી પણ એજ સ્થિતી મનાય.

સુલોચના—હા બા! સ્વામી પરદેશ ગયા હોય તો થોડા દિવસનો વિયોગ સકન થાય!!

કંઈ ટાંગલ લખાય, કે જઈને મળાય પણ અહીં તો મુળમાંજ નહીં તેનું કેમ થાય?

વૃંદા—મુઝાઈ મરાય.

નંદા—ના રહેવાય.

સુલોચના—ના સહેવાય.

વૃંદા, સખીઓ—

ગાયન ૧૪ મું.

જન જન આલી શાને શરમાવે ઠાલી, સતાવે રીખાવે શું આમ ?

પીયુ પખી વિના થાવન ઉપવન સુનું.

રસના બોગી વિના સરવે સુનું સુનું;

મદધેલી અહીંથી જન જન, રસવેલી અહીંથી જન જન.

લટકાળી!! ચટકાળી!! મટકાળી!! મતવાલી!!—જન.

ખીચારી શાંતિ મુધા ક્યાં ઉભરાવેરે

નાવલીયા સંગ બાસા ઝરણું [ઝરાવેરે.

મને શાને સતાવ (૨)

મન મુઝાય, અકળાય, તરસાય, દુઃખી થાય—જન.

સેનાપતી—(દાહતો પ્રવેશી) મદાંધ!! શું કરવા ધાર્યું છે? કેમ ત્રાસ વરતાવી રહ્યો છે?

મને તો લાગે છે કે તું મોતજ માગે છે?

જળધર—(ઉઝ જીરુડીએ) તું કોણ છે? અહીં આવ્યો છે મરવાને, કે પાછો ફરવાને?

સેનાપતી—હું સેનાનો સરદાર છું.

જળધર—સરદાર? કોનો સરદાર? શરમ છે તને. શું સિંહ શિયાળની મદદે કુદતો હશે?

જેને પોતાની શક્તિનો વિશ્વાસ છે, તે પારકાના બળ ઉપર હિંમત ધારતો હશે?

કહે તું શુરવીરનો સરદાર છે કે કાયરનો?

સેનાપતી—આ તું શું બકે છે? તું નથી સમજતો કે હું એક છું, શત્રુ અનેક છે. જોરાવર

નાગ, હજારો કીડી આગળ બચી શકે છે? ચારે તરફ સળગેલા અગ્નિમાંથી

કોઈ ઉગરી શકે છે? સેંકડો સુતરના તાંતણા સંધાય તો શું ન થાય?

જળધર—અરે બારથી લાપેલા શુંડા! તું જૂલો છે. શું એક ચંદ્ર તમામ અંધકારનો નશ

નથી કરતો? એક ગરક સેંકડો સર્પોને નથી ગળતો? એક સૂર્ય તમામ દુનિયાને

નથી તપાવતો? એક સિંહ સંખ્યાબંધ શિયાળવાને નથી હંફાવતો?

સેનાપતી—હં એમ બોલીને જોર બતાવે છે કે? આવ આવ, પ્રથમ હાથ બતાવ, પછી

વાત કર.

જળધર—ચાલ આવી જ. (બપંકર યુદ્ધ શરૂ થાય છે ને સૈનિકો નાસી છુટે છે.)

વૃંદા—(જળધરના બળથી આકર્ષાઈ) સખી!! અહાહા વિશ્વપતિએ એ ચંદ્રમા રચ્યા કે શું?

સચિએ મને સ્વપ્નમાં જણાવ્યા હતા તેવાજ રૂપાળા ને તેજપુર્ણ છે.

નંદા—હા બેન હા!! આ તો પોપણીનું પોપણ કરવા માટે પૃથ્વી ઉપર ખીજા ચંદ્રન પધા-  
યતિ શું?

વૃંદા—હું બુલતી તો નથી ને?

નંદા—હા-હા-હા-તમે તો શું પણ આતો બધું જગત બુલાવામાં પડે એવો ધાટ છે.

જાળધર—(વૃંદા પાસે જઈ) કમુદિની!! કોઈ વૃંદાની ભાળ આપશો કે તે ક્યાં છે?

નંદા—કેમ? તેનું તમારે શું કામ છે? એ તો બ્રમરની ભોગી છે, તેને તમે ઓળખો  
છો ખરા?

જાળધર—ના. નામથી જાણું છું. બહાએ મને કહ્યું છે, કે તમારા નીરમાણ માટે તેને નકકી કરી છે.

નંદા—(લટકા કરતી) હ્યો ત્યારે તો તેજ આ ચંપક લલિકા.

જાળધર—હું (નજીક જવા લાંબાય છે)

નંદા—દુર રહો દુર. જુઓ પેલા મહારાજ પધાર્યા. (સર્વે અલગ થાય છે.)

કૌચક—(પ્રવેશી જાળધર તરફ જોતો) વીર પુરુષ!! ધન્ય છે તમારા શૈશ્યને, દૃઢતા અને  
ચપળતા ધણીજ ઉત્તમ છે. (પ્રકાશ) કહેશો કે આપ ક્યાંથી આવ્યા, ને કાણુ છો?

જાળધર—હું સમુદ્રનો સુત છું. મારો નિવાસ મીઠા મેદેરામણમાં છે.

કૌચક—(સ્વગત) વાહ વાહ શી મનોહર વાણી? હૌમતમાં હીરો છે, ને પરાક્રમમાં પુરો છે.  
હવે હું વયો વૃધ્ધ થયો છું. પુત્ર છે નહી, તો લાવ મારી પુત્રી વૃંદાને એની સાથે  
પરણાવું કે તેમાં કોઈ માફ જુર બોલે નહીં. વળી ઉત્તમ કુળથી ઉપજેલો છે, ને  
શુરાતનમાં સવાયો છે. તો તે મારી માદીનો માલીક પણ બનશે, મારી પાછળ માફ  
નામ પણ રાખશે. (પ્રકાશ) તો આપ મારી વૃધ્ધાઈ ઉપર વિશ્વાસ સ્થાપશો, મને  
એક વચન આપશો?

જાળધર—શેનું

કૌચક—શાંતિનું.

જાળધર—કેની?

કૌચક—જગતની

જાળધર—તો આપું.

કૌચક—(જમણો હાથ જાળધર તરફ લાંબાવી) તો હા.

જાળધર—આ હ્યો. (વચન આપે છે.)

કૌચક—તો મારે પ્રજામાં માત્ર એક પુત્રી છે. તેથી તે આપને પરણાવી મારી રાજ્ય માદી  
આજથી અરપણુ કરું છું. તે સ્વીકારો, રાજ્ય મુકટ ધારો ને મને કૃતાર્થ કરો.

જાળધર—(નમન કરી) ખુશીથી.

વૃંદા—(નંદા પ્રતિ દુરથી) સખી! જો જો પિતાજીએ તો પરમાયુ મોતી વીધ્યું.

નંદા—હા બા. જોડનો જોડએ તેવી જમી.

વૃંદા—સખી આ તે સ્વપ્ન કે સાચું ?

નંદા—જશો ત્યારે જાણશો. ચાલો આપણે ત્યાં જઈએ.

વૃંદા—જે જે હોં બેન, સમસ્યામાં મને સતાવતી ના.

કૌત્યક—(વૃંદાને વાતસલ્ય બાવથી જોતો) પુત્રી ઠીક સમયે આવી પહોંચી. મારા ગુથેલો ગુચ્છ તને ગમશે કે ?

વૃંદા—(કતિમ આશ્ચર્ય ચક્રીતતા બતાવતી) ગુચ્છ કેવો ?

નંદા—(મસ્કરી રૂપે કાનમાં) જોયા જેવો.

વૃંદા—(થાપડ મારતી) કેમ સ્વભાવ નહીં જાય કે ?

કૌત્યક—કેમ બેન શું કહે છે ?

વૃંદા—પિતાશ્રીની મરજી એજ મારી મરજી.

કૌત્યક—(જાળધર સાચું જોઈને) તો વીર પુરૂષ હ્યો. આ મારી કન્યાનો હરત આપને સોંપુ છું. આ મારી વેલી આપને વળગાડું છું. તેને સ્વીકારો ને જન્મારો સફળ કરો.

કૌત્યક—જાળધર— ગાગન ૧૫ સું.

અહો બાળા પ્રેમે (૨) મેં તો સોંપી તમારે આશરે—અહો

રવિ સન્મુખે આપુ દાન હું,

બન્યો છું આમારી સર્વદાનો હું—હો

જાળધર—(વૃંદા તરફ તમય બની) રસીલી! મોં ફેરવીને કેમ ઉભાં છો? મને જોવાથી કંટાળો આવે છે કાં ?

વૃંદા—ચીતના ચોરનો કંટાળો હોય? શું ચક્રારીને ચંદ્રનો કંટાળો હોય છે ?

જાળધર—(સ્વગત) આહા!! એના મોંપર પ્રેમનાં કંઈરણો કેવાં પ્રગટી રહ્યાં છે. (પ્રકાશ) મારી કામળ કેતકી!!

વૃંદા—શું છે મારા ભોગીલા બ્રમર!!

જાળધર—હું તો પ્રેમનો પરીમલ આહું છું.

વૃંદા—કેતકીના પરીમલને લેતાં કદાચ નાગ નીકળશે તો ?

જાળધર—આ વાદી પ્રેમ વીણામાં રમાડી કબજે કરશે. સચ્ચણી! તમારી કમલ સરખી આંખોમાં એવું તે શું જાદુ છે કે તે મને લોભાવે છે ?

વૃંદા—કેમ ન લોભાવે મારા લટકાળા! બ્રમરે પાસે આવી મીઠા યુગ્મરવ નહિ કાઢે, તો તે કમળ શેનું કહેવાય? એતો ચપાનું ફુલ ગણાય. આપનું મુખ ચંદ્ર પણ કયાં આહું લોભાવે છે. મારા મનહરણ્યા!!

જાળધર—ચતુરા! ચક્રારીનું મન ન લોભાવે તો તે ચંદ્રજ શેનો કહેવાય? એતો કેવળ તારલો ગણાય.

વૃંદા—(સ્વગત) વાહ!! ચાતકના મુખમાં જેમ સ્વાતીનું ખુદ, તેમ મારા મનમાં મન મોહનનું વચન. (પ્રકાશ) પ્રાણેશ! એ તો બહુ ઠીક પણ કદાચ આપનો પ્રેમ પંખી અહીંથી ઉડી બીજી ડાળીએ બેસશે તો ?

**જાળધર**—અલખેલી લુલો છો. માયાના પિંજરમાં સપડાયલો મોરસો વગર બંધને બંધાયેલો સમજવો.

**વૃંદા**—શુ શુરવીરો બંધનથી બંધાતા હશે?

**જાળધર**—જાણતાં નથી. જામર વાંસને ભેદે છે. પણ કમળને ક્યારે કોરી શકે છે? શુરવીરો શત્રુનાં બંધનને તોડવા ચઢાય છે, પણ પ્રીયાનું બંધન તો ચાહે છે, સાડી સંકેલી સંતાવછો શા સાંઈ? આવો ન શરમાવો (વૃંદા ખસી જાય છે.)

**વૃંદા, જાળધર**—

ગાયન ૧૬ સું.

રીત પ્રીતની શીખો, નહીં તાણો મ્હારી સાડી;

મોંઘા માનીતા મોહન મ્હારા

પ્રાણુ પ્યારા.....નયન તારા-રીત૦

વાર મારી કુદની કળી, વાર મારી સ્નેહની ધરી

પ્રેમી પરી! સદા સાથે રેશું, સ્નેહ સુધા પીયું, સ્વર્ગ સુખને લેશું

વાહ વાહ!! કેવી જોડી હા-હા-રીત૦

## પ્રવેશ ૭ મો.

### સ્થળ—લક્ષ્મિસદન

**પાત્ર:**—વિષ્ણુ, લક્ષ્મિ, દ્વારપાળ વગેરે. વગેરે.

**વિષ્ણુ:**—(સ્વગત) લક્ષ્મિજીનો ભાઈ જાળધર, ગાદીપતિ થયો ને વૃંદાને પરણ્યો એ વાત લક્ષ્મિજી જાણતાં નથી, માટે તે આવે તે વખતે લગાર હસ્તુ સુખ રાખી એવી યુક્તિ લગાડું કે તે બ્લેમમાંજ પડી જાય, પ્યારની કસોટી થાય ને હકીકત પણ કહેવાય. (તેપથ તરફ આંગળી કરીને) દયો આ તો એજ આવે છે ને શું. (હસ્તે મ્હેરે ફરી ઉભા રહે છે.)

**લક્ષ્મિજી:**—(સવિનય પ્રવેશી) હરિવર હસવું શેનું આવે છે? પાતળીયા પ્રવૃત્તિત કેમ જણાય છે; મોહનવર કેમ મલકાઓ છે? આપનું મન તે કોઈ ભક્તગનના ઉધ્ધારમાં, અન્ય પટરાણીના પ્યારમાં કે કંઈ જુદાજ વિચારમાં તણાય છે?

**વિષ્ણુ:**—(હાલકે મ્હેરે સામે આવી) એક માંગલીક વિચારના તારમાં હરખાય છે.

**લક્ષ્મિજી:**—(ત્વરિત દબે) તે કયો?

**વિષ્ણુ:**—(દિલ ચોરતાં) હમણાં તમારે તે જાણવાની જરૂર નથી.

**લક્ષ્મિજી:**—(વધારે ત્વરિત મ્હેરે) શું મારાથી ભિન્ન ભાવ રાખવો આપ સરખા પતિને યોગ્ય છે?

**વિષ્ણુ:**—(ગાંભિર્ય ભાવે) યોગ્ય છે તેથીજ આમ બોલું છું.

લક્ષ્મણ:—(ગદગદિત ભાવે) ગાયન ૧૭ સું.

પ્રાણ! પ્રીતિ શું વિસારી, ઉદાશી અંગ ધારી;  
ન ખોલો આવી વાણી; હું દાશી છું તમારી—ટક.  
સાખી.

વિરાટ રૂપે વિશ્વમાં, આપ ખન્યા અધિરાજ;  
પરશુ ખની હું તે પળે, ક્ષત્રી હણવા કાજ.  
તેને આજે...કરી ...અકારી જીવજીજી!!

વિષ્ણુ:—(લક્ષ્મણનાં આંસુ દહોતા) ઝાઝી જક જવાધો. સમજીને સુચના નિરૂપયોગી.  
સઘળી વાતો કંઈ સ્ત્રીપોને કહેવાતી નથી.

લક્ષ્મણ:—(આશ્ચર્ય ચક્રિત ચતાં) ત્યારે તો તમારી પ્રિતિમાં પડદો ગણાય.

વિષ્ણુ:—બસે જેમ માતો તેમ મનાય.

લક્ષ્મણ:—(ખભે હાથ નાંખી ટિંગળાતાં) પાતળીયા! પહેલાં તો કહેતા હતા ને કે, તમે  
તે અમે; ને અમે તે તમે; હવે આ શું થયું કે અમે તે અમે રહ્યાં ને તમે  
તે જુદા થયા. ધડીમાં પ્યાર ને ધડીમાં તિરસ્કાર એ શું?

વિષ્ણુ:—(ખોટા હાસ્યના ઢોંગે) આહા: હું તો એવેજ છું. મારું કેસાણું શું? ધડીકમાં  
ખ્દાર રહું તે ધડીકમાં શુરાઓથી સંતાઈ સમુદ્રમાં ભરાઈ ખેસુ.

લક્ષ્મણ:—હાંઆંઆં—તેમાંજ શબ્દાદિ વિપયો રૂપી શુરાના બયથી હૃદય સમુદ્રમાં આત્મા  
રૂપે સંતાતા ફરો છો?

વિષ્ણુ:—(વધારે દખાણથી) જાણો છો? હું તો વ્હાલાં સાથે વેર કરનારો છું.

લક્ષ્મણ:—(હણુકાતે શબ્દે) જાણીયે છીએ હવે તમને કે વિપય વિકાર રૂપ વ્હાલાં સાથે  
વેર કરનારા છો તે.

વિષ્ણુ:—અમારો માર્ગ લોકના માર્ગથી વિલિક્ષણ છે.

લક્ષ્મણ:—(જરા સતેજ થઈ) તમારા ભક્તજનને તો માર્ગ લોકોથી વિલિક્ષણ છે તો તમારા  
હોય તેમાં શી નવાઈ? (ગળે વળગતાં) પ્રાણનાથ પ્રીતિ આજ આમ કેમ ઓછી  
જણાય છે?

વિષ્ણુ:—(નિરુત્ક્રહ ભાવે) પ્રીતિ તે શાને રાખું? મારે તે ક્યારે સંતાન-ધન કે સ્ત્રીની ઇચ્છા છે?

લક્ષ્મણ:—આ શું ખોલો છો? ઇચ્છા ન રાખો તો અધકાર વળી જાય. દૃષ્ટિ ન ધરો તો  
દાવાનળ પ્રગટે. (ખે હાથ જોડી) આમ મને ન તરછોડો. આશ્રયે આવનારી  
ને ન દુખોવો.

વિષ્ણુ:—(દૂર ખસી) વિચાર કરો વિચાર. મારા આશ્રયે આવવામાં શું ફળ કાઢશે? ખખર  
છે? ધૈર્ય-પ્રવ્હાદ કેટલી પિડયા પામ્યા? જાણો છો?

લક્ષ્મણ:—(આનંદતાં) વાહજી વાહ ઠીક કંગો છો? એ તે પિડયા ગણાય કે અંતરાત્મા  
પવિત્ર કરનારી કસોટી કહેવાય? જગજીવનજી! સાચું જીવો. હવે તો હવે થઈ.  
ન સતાવો પ્રાણાધાર. મનની વાત કહીજ દયો. (પાછળથી) જીવો જીવો આ...વેલી



વિષ્ણુ:—( રિસામણી કંઠે ) વેલી નવેલી, હા...હા...મેંતો તમારાં પ્રેમાવેશથી ફરકતા હેઠવામાં વચનો સાંભળવા જરા ટોળ કરાંતી ટોળ.

લક્ષ્મણ:—શું આવીએય ટોળ ?

વિષ્ણુ:—( હડપચી પકડી ) ત્યારે કેવી હોય ? એ તો ગૃહરાત્રી સાંધે વાર્તા વિનોદ એમજ થાય. આ તો ગૃહસ્થાવટનું ભૂપણ ગણાય.

લક્ષ્મણ:—હહુ: હું ભુલું એવી નથીતો, અણએલા આડી વાત જવા દ્યો. પેટનાં પડદામાં મુદ્દાની વાત ન સતાડો. કહો વાર જોઇએ તે વખતે કેમ મલકાતા હતા ?

વિષ્ણુ:—(ડાળા ખભા તરફ ડોકી નમાવતા) તમને જોઇને.

લક્ષ્મણ:—( આગ્રહ પૂર્વક ) નહીં સાચું કહો.

વિષ્ણુ:—(સ્વાગત) હવે તો સાચું કહેવુંજ પડશે. ( પ્રકાશ ) એ તો તમારા ભાઇને ગાદી મળી તેથી આનંદ હતો.

લક્ષ્મણ:—( પ્રકૃતિલ વદને ) હેં.... સાચું ? ક્યાંની ગાદી મળી?

વિષ્ણુ:—મથુરાની. ને વળી રાણી પણ મળી !

લક્ષ્મણ:—શું કહો છો ? તે વળી ક્યાંની ?

વિષ્ણુ:—તે પણ ત્યાંનીજ, કૈાચકૃરાજની પુત્રી વૃંદા. ચયું? લાવો વધામણી. (જમણો હાથ લાંબાવે છે.)

વિષ્ણુ—લક્ષ્મણ:— ગાયન ૧૮ મું.

હારે.....લાવો લક્ષ્મણ લાવ;

આજ ઠીક આજે વધામણીનો દાવ.

કરો પ્રેમ કેલિ હેલિનું દાન,

હાંકો હરખ હોડી ફેરવો સુકાન,

પાઓ પ્રીતે પૂરણ રસ પાન

રસીયા છું આપની, ચર્ચુ પ્રતાપની, સોંપ્યું છે તન મન નિદાન;

લઇ દ્યો મનમાનનું, અપુર્નું સામકું, પ્રિયતમ શું આપ છો અગ્નણ;

વાહ કેવું વાણી વિણાનું વિમાન,

ગાન તણા તાંનમાં થયો છું ચલતાન-હારે...લાવે .

(યુગલ સ્વરપનું આનંદ પ્રમાણ)

## પ્રવેશ ૮ મો.

રથજી-મથુરાનો રાજ દરબાર.

પ્રાત્ર—મહારાજ જાળધર, દરબારીઓ, હજુરીઓ, છડીદારો, ને પાછળથી ભુખરૂ-  
ગીગલો ને કંચનીઓ વગેરે વગેરે.

કંચનીઓ—(અભિનય સહીત નૃત્ય કરતી.)

ગાયન ૧૯ મું.

જય જય જગમાં પામો-ગામો

જળવંતા જશ લા'લો વા' વા' વા'-જય૦

શુરજન ગંજન ધન્ય ધનવા, રહેા અવિચળ તમ શીરતાજ;

રાજ સાજ ચિરંકાળ માણો

છી..છી..ધુમ.....છીછીધુમ.....છા..છા..છા. નાચો-ગાઓ—જય૦

નરવર પરવારી.....સુંદર જાળીપર બલિહારી;

સર્વ રિધિ સિધિ.....દોઢત પ્રવર્તો નવ નીધી;

મથુરાં રાય-જગ જશ ગવાય-સાના પાત્રનહાર.

સૌ...અસુરો...મળી...પુરપતી.....કરો.....વૃષ્ટિ—જય૦

છડીદાર:—(નમન કરતો પ્રવેશી) મહારાજાધિરાજની ઘણી ખમ્મા. સેવક અરજી શુભરે છે કે  
એક સિપાઈ શુનેગારને પકડી અરજદાર સહીત આપશ્રીની આગળ રજૂ કરવા  
હજુરને બંદગી શુભરે છે.

જાળધર:—(પહાડો ઉચ્ચારે) જા દાખલ કર.

છડીદાર:—હુ હુકમ. (પાછો વળી સીપાઈ, શુનેગાર અરજદાર સહીત દાખલ થાય છે.)

જાળધર:—(ઉઘ્ર સ્વરે) કેમ રે, શું ફરિયાદ; નામ શું છે? શો બનાવ બન્યો છે?

ગીગલો:—(ફરગરતો ગદગદ કંઠે) દયાળુ રાજાધિરાજ માઈ નામ ગીગલો છે. હું તેલ વેચવાનો  
ધંધો કરું છું. (શુનેગારને બતાવી) આ સખસે માઈ તેલ ઢોળી નાંખ્યું છે.

જાળધર:—(શુનેગાર તરફ ઘમ) બોલ. આ કહે છે તે ખરી વાત છે?

ભુખરૂ:—(નિચી દૃષ્ટિએ) હાથ વાતતો ખરી છે. માઈ નામ ભુખરૂ છે મહારાજ.

જાળધર:—ત્યારે તારા બચાવ માટે તું શું કહેવા ધારે છે?

ભુખરૂ:—(આંખો ચગાવતો) હેં—હેં—હેં—મહારાજ બચાવ કેવો? મારો કે આ ગીગલાનો?

જાળધર:—કાં વાંક તારો છે ને વચમાં ગીગલાને શું કામ ગોઠવે છે?

ભુખરૂ:—મહારાજ મારો વાંક તો તલભારેય નથી.

જાળધર:—સાખીત કરી બતાવ. કેવી રીતે?

ભુખરૂ:—સાંબલો મહારાજ. મેં એની પાસેથી એક આનાતું તેલ લીધું. પણ ઠોકર વાગવાથી  
તે ઢળી ગયું, મેં કહ્યું કે—

## ચોપાઈ.

મારી પાસે કાંઈ ના રહ્યું, અન્નાઅન્ના ગર્હ એણે કહ્યું ;  
 મેં પુછ્યું જો બહુ ઘોળાય, તો તેતું ફળ કેવું થાય ?  
 એ બોલ્યો જો બહુ ઢોળાય, અન્નાઅન્ના તો સાંતી જાય ;  
 મેં જાણ્યું કે છો ઢોળાય, શહેર બીચારું મુખ્યું થાય ?  
 એમ વિચારી કીધું આમ, ક્યું નથી કાંઈ ખોટું કામ ;  
 બતલાવો બાપુજી બાપ, એમાં મારો શો અપરાધ ?

**જળધર:**—(વાક્યાતુયથી ખુશીયને રહેરે) ગિગલા આ કહે છે તે ખરીવાત છે ? તું પહેલો એમ બોલેલો ખરો ?

**ગીગલા:**—(બજવાતો) હા—બાપજી એમ બોલેલો તો ખરો.

**જળધર:**—(સ્વાગત) ભુખરું ગુનેહગાર છે છતાં હાજરજવાળી હોશીઆરી પ્રશંસા પાત્ર હોવાથી તેના બચાવ તરફ મારું અંતઃકરણ આકર્ષાય છે. (પ્રકાશ) ગીગલા તારી જુલ છે. પોતાના લભને ખાતર બીજને જોખમમાં ઉતારવાની તારી કળા વેપારી લાઠનથી વિરૂદ્ધ જાય છે. વફરો કરવામાં આવા વિવેકો વાપરવાની કળા તે ચોખ્ખો દંભ છે. છતાં એક વખતની જુલ માફ કરું છું. (પ્રધાન તરફ જોઇ.) પ્રધાનજી ! આ ગિગલાની નુકશાની પંચકાશ કરી દરબારમાંથી ચુકાવી આપો. (ભુખરું તરફ ફરી) ભુખરું ! તું ગુનેહગાર હોવા છતાં બોલવે વાચાત્ર હોવાથી આ વખતે ફાવી જાય છે. પણ યાદ રાખજે કે વારંવાર મથુરાનું સિંહાસન તને તેવી રીતે નહિ ફાવવા દેશે. ભારી બહુ બોલકો છટાથી હું પ્રસન્ન છું ને તેથીજ આજે ન્યાય તારી બાજુ નહીં હોવા છતાં ન્યાયને મારે તારી બાજુ દોરવો પડે છે. બોલ દરબારમાં મશકરા તરીકે રહેશે.

**ભુખરું:**—(નમન કરી ભુમી સુમતો) ક્ષમી ખુશીથી. પણ મહારાજ મારી આદત મદા ખુરી છે. સાઈ સાઈ ખાવાનું જોઇશે, જાણો છો ?

**જળધર:**—(આકાશ તરફ આંગળી કરતો.) પ્રભુ શક્તિ સમર્થ છે. (અંતરીક્ષથી રાહનું ડોક આવી દરબારમાં એક સિંહાસને ખીરાજનું જોઇ.) પધારો પધારો દેવાંશી પ્રવાશી (ઉભો થઈ નજીક જઈ) હું જોઈ આશ્ચર્ય પામું છું કે—

આ ધડ વિનાનું શીષ ક્યાંથી, પ્રાણ કયમ રે' આપનો;  
 કહો કેમ ધડ તજવું પડ્યું; કોણે કર્યો ક્ષત આપનો;  
 છે નામ શું ધારણ કર્યું; ને હામ ક્યાં છે આપનો;  
 શું છે પ્રયોજન આગમનનું, કહો ખુલાસો આપનો.

**રાહુ:**—રાજન ! તમને મારાથી અણબધા જોઈ આશ્ચર્ય પામું છું. હું કશયપ મહાપિનો પુત્ર, મારું નામ રાહુ છે. સાંભળો—

એક દીન હરિ-હર શુર મળી, ઈશ્વાર સજે આલિયા,  
 શુભ સમુદ્રમંથન કાળ, મંદરાચળ ઉપાડી લાલિયા;  
 તમ તાતને દમી-દોહીને, તે ચૌદ રત્નો લઈ ગયા;  
 રત્નો રૂપી સત્ત્વો ગયે, તે આપ ખારા થઈ રહ્યા;

તમ તાતનો હું પક્ષ તાણી, દેવની સામે ગયો,  
મસ્તક ઉડાવ્યું માહાર, ને દાલ મારો આ થયો.

મારું આવવાનું કારણ એજ છે, આપ આપના પિતાનું વૈર થયો. જેને  
તમારા જેવા પરકર્મપુત્ર હોય તેના પિતાને માથે ટાણો કેમ રહે? પુત્ર તો  
તેજ કે જે પિતાની ગમેલી આજર પાછી વાળે. (શુક્રાચાર્યજી તરફ ફરી)  
કેમ શુક્રાચાર્યજી ખરું કે નહીં?

શુક્રાચાર્ય:—ખરું છે; સપ્ત પુત્રે પિતાનું વૈર લેવુંજ જોઈએ.

ચોધૌ ૧ લો:—હા. બસ લેવુંજ જોઈએ. શું એક મેદનન કરી રજે, ને બીજો આની પેટ ભરે?

ભુખર:—હા. ભાઈ એમ તો બને છે. આંખો રોપે છે કામ, ને કરી ચુશે છે કામ.

ચોધૌ ૧ લો:—એ તો જાડ છે.

ભુખર:—(સ્વગત) વાહરે અઝકલના જાડ (પ્રકાશ) ખોદે છે કાળ ને કેમ ભોગવે છે ભોરંગ?

ચોધૌ ૧ લો:—તે તો જનાવર છે.

ભુખર:—(સ્વગત) વાહરે બે પગના જનાવર. (પ્રકાશ) તો બરાબર બદલો વાળ્યોજ જોઈએ.

નાગને છછેડીએ છીએ તો તે કરડવા ચુકે છે?

ચોધૌ ૧ લો:—નહીંજ. જુઓને ભીંતને મુકકી મારીએ છીએ તો તે બદલો લેવા ચુકે છે કે?

ભુખર:—મેશક નહીંજ.

ચોધૌ ૧ લો:—તોં આપણે મનુષ્ય જેવા મનુષ્ય થાને કેમ ચુકવું જોઈએ?

જાળંધર:—(કાળ હેતો સંકોચિત) ઉઠ: શું રાહજી આ તમારું કહેવું સાચ છે? શું તેઓએ  
મારા પિતાને આટલા બધા દમ્યા છે? આ વાત સાંભળી (હૃદયીઆર અખડાવતો)  
મારા બાહુઓ તો શું પણ રૂંધે રૂંધે વેર લેવાને ખડાં થઈ ગયાં છે (શુક્રાચાર્ય  
તરફ જોઈ) ગુરજ તમે જાણતા હતા તો આત્યાર સુધી મુગા કેમ મરી રહ્યા?  
(ચપટી વગાડી) જલદી બોલો કયાં કયાં રૂતોની કાંણે કાંણે ચોરી કરી છે?

શુક્રાચાર્ય:—(સલજીવ) હા લક્ષ્મિ કૌરવુભ શંખ ક્ષારંગ ચતુરભુજ ચોરી ગયા,

જાળંધર:—(ઉઝેગ અસ્ત) તોહું ચતુરભુજ વિષ્ણુના બીજા કહો ચોરો કયા?

શુક્રાચાર્ય:—છે પારિજાતક કામધેનુ, ગોડી અંશતત વળી,

રંભા સહિત ઇંદે લિધાં છે, પાંચ રત્નો સૌ મળી,

જાળંધર:—(ગર્જતા) ઓ ઇદ્ર તારી સ્વર્ગ કરી, સાહ્યબી પળમાં હર,

બસ માન મોહુ ટેક તોહું. રણમાં રોળું ના ડર.

ઉઠ: ઇદ્ર! તું એમ નહીં સમજતો કે તારું મેઘ ધનુષ્ય જોઈને (મુઠ મરડતો)  
આ નરકેસરી ડરી જશે. જો જો તેને માટે આ ગદા તૈયાર છે. તું એમ ન  
સમજતો કે મેઘમંડળ જોઈ થરકી જશે. આહ: બસ એને માટે તો મારાં કોષ  
મુકત નેત્રોની જવાબજ બસ છે. રજે તારા વિજળીરૂપી ભાલાનું ગુમાન રાખતો,  
(ગદા બતાવતો) તેને તોડવાને આ લોહવેડ બસ છે. ગર્જનાના ગોળાઓથી નહીં  
ડરાવતો, અહીંયાં તો એવી હજારો નોહવતો ગરગડાંજ કરે છે. (શુક્રાચાર્ય  
તરફ ફરી) વાઈ બીજા ચોરો કયા કયા?

શુક્રાચાર્ય:—(સવિનય) અશ્રુત કરો કુંભ છે, શેષ નાગની પાસ;

સપ્ત મુખી થોડા રહે, સુરજ જોડે પાસ.

જાળધર:—(વધારે હાંડેડાતો) ઉફ...શું અમૃતનો કુંભ શેષ નાગની પાસે? અમુલ્ય હીરો  
 ઘાંદરાની કાટ? નહિ નહિ. શેષનાથ? તું અમૃતનો કુંભ લેઈને કમાઈ ગયો જાણીશ  
 નહીં. તું સાતમે પાતળે સંતાશે, તો ત્યાં પશુ આ બંદા હાજર થશે. અમૃતનો  
 કુંભ લેશે, ને તને દડ દેશે. તું જાણુનો નથી કે મારી ખેડી વિણા છે. જ્યારે  
 રંગે રંગે માફ લોહી ઉઠાવી તે વિણાનું રૂપ ધારણ કરશે ત્યારે તારી શી ગતી થશે?  
 ઉફ: સખ્તમુખી ઘોડાના ચોર સુરજ, તું તારે મન શું સમજે છે? બંને એક  
 સ્થળેથી બીજે સ્થળે નાસતો ફર. તારી દોરી મારા હાથમાં છે તને ખેંચી  
 પૃથ્વી ઉપર પહોંચાડે મારે મન રહેલ છે. તું તારા પ્રયત્ન પ્રકાશનો ગુમાન  
 રાખતો હશે, પણ યાદ રાખજે કે બીજા તારાઓની માફક આ તારો એવો નથી  
 કે તારાથી નિસ્તેજ થાય. (શુકાચાર્યજી તરફ ફરી) હવે કાઢ રહ્યા;

શુકાચાર્ય:—હા હજી છે—

સુરલોક માન ધન્વંતરીને, શીવ ચંદ્ર અને વિષ લઘ વિચર્યા,  
 સહુ સિદ્ધિ રૂડી તમ તાત તણી, હરિ એમ શુરોએ અનર્થ કર્યા;

જાળધર:—ઉફ: શીકર નહીં. (ચપરી વગાડતો.) એ શુરલોકોને તો હું આમ મારીશ. જાડનું  
 થડ દલાવવાથી પાકેલાં ફળ જેમ પડી જાય છે; તેમ ઈંદ્રરૂપ દેવવૃક્ષના થડને  
 ચરકાવીશ કે ભેગાં સુરલોકનાં પશુ સિદ્ધાં પાણી જેખાઈ જશે. આહ: પેલો  
 સ્મશાની શંકર ગળામાં નાગ ઘાસીને વિષને સંતાંડવા ધારતો હશે કેમ; પણ તે  
 મારાથી હવે અજાણ રહ્યું નથી. તું જોગી થઈ જંગલમાં ગમે ત્યાં સંતાતો ફર,  
 પણ તને તારા ત્રીજા નેત્રથી શોધી કાઢીશ. તને સ્મશાનની બસ્મ યોગવી પસંદ  
 છે તો યાદ રાખજે જંગલ તને તેજ બસ્મમાં રંગદોળીશ.

જાળધર:—

ગાયન ૨૦ સું.

મારીશ—કરીશ સહુ સુરોને...હાર

નહિ મુકું—ચુકું—રણે—રગડવા—મારીશ૦

પિતાને પિંડીને પાપી પાર નહિ પામશે;

માફ—ત્રાહુ લોહી પાન

કરીશ ઓ બેગુમાન

ગાળે શું ગરવા—મારીશ કરીશ સહુ૦

બુજંગ મણી લલ પડાવી વીધવેલ વાવી,

સુતા સિંહને જગાવી જશે નહિ ફાવી;

શુરવીરો ચુકશે માં,

રણધીરો મુકશે માં;

ચાલો સત્વર સુર સંહરવા,

નહિ મુકું—ચુકું—રણે—રગડવા—મારીશ૦

સંકળ સલા:—જાળધર મહારાજનો જય થાઓ.....

(બધા રાજ રણુસંગામ માટે સજ)

ટખલો.

પ્રથમ અંક સમાપ્ત.

## અંક બીજો.

પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ—રણવાસ.

પાત્ર:—વૃંદા, સખીઓ, સેવિકાઓ ને પાછળથી છડીદાર સહીત જળધર વગેરે વગેરે.

વૃંદા-સખીઓ:-

ગરબો.

જો સખીરી !! આવે મારો હંસરાજ લોલ;  
લટકે રમીને હહેરી લાલને રિઝાવિએ.—જો સખીરી

સાખી.

ઉદર સરોવર તટપરે, અંબુજ બે વિકસેલ;  
મન મુકતાફળ અર્પવા, જુગતે રાખી મુકેલ.

હંસણીની ચાલ ચાલી મંચળ ચળાવિયે;  
પિંજરે પુરીને હૃદય રસેહમાં રમાડિયે.—જો સખીરી

છડીદાર:—(નિપથ્યમાંથી) ધીરવીર જળધર મહારાજનો જય થાઓ.....

વૃંદા:—(સંક્રાંતિ સખીઓ પ્રતિ) બેનો વખત બહું વિયો. સૌ સૌને ટેકાણે જાઓ; છડી-દારનો અવાજ સંભળાવો. મહારાજ શ્રી પધારતા જણાય છે.

સખીઓ:—(સવિનય પ્રયાણ કરતી) વાઈ બા આ આ.....લ્યાં.

જળધર:—(મ્હાન મુખે પ્રવેશી) પ્રિયે !!

વૃંદા:—(કરજોડી સ્વાગત કરી) પ્રભુ ! (નજીક આવી) આજે કેમ ઉદાસ જણાવ છે ?

જળધર:—(ધિમે સ્વરે) વિયોગ થવાનો છે તેથી.

વૃંદા:—(ગામરી બની) નાથ આ શું બોલો છો ? વિયોગ કેવો ?

જળધર:—જેમા જેવો. મુઘ્ધે ચઢવાનું છે; દેવેથી લઢવાનું છે.

વૃંદા:—(ભયભીત) મારા સોભાગ્ય! આ શું બોલો છો ? હું તો જરાએ સમજી શકતી નથી.

જાળંધર:—મારા પિતાના ચોર મારવા છે; શત્રુ સંહારવા છે. આખર બેળવવી છે; મીલકત બેળવવી છે.

વૃંદા:—(આખો ચગચગાવતી) કંઈ મીલકત? ક્યારે ચોરી થય?

જાળંધર:—એને તો ઘણી મુદત થય.

વૃંદા:—વાર ત્યારે આપે આજે કયાંથી બળ્યું?

જાળંધર:—રાહુદેવે આવી મને સમાચાર કહ્યા.

વૃંદા:—શું રાહુએ આવી આપને સમાચાર કહ્યા? એ ચોરોને આપ ઝાળખોછો ખરા?

જાળંધર:—(નિશ્ચયાત્મક શબ્દે) કેમ નહિ? હું ઝાળખું છું, તું ઝાળખે છે ને આખી દુનિયા ઝાળખે છે. જેઓ ખોટો આડંબર રાખી દુનિયાને છેતરનારા છે; પવિત્રતાનો ડોળ ખતાવી બગલમાં છરી રાખનારા છે.

વૃંદા:—(અચંચે પામતી) સ્વામી! એવા તે ચોર કયા છે?

જાળંધર:—(સંકોપિત) અરે પેલો વિષ્ણુ, મારી બેન લક્ષ્મણને પતી, જેને આખી દુનિયા પરમેશ્વર કહી પૂજે છે. આજે કપડી શંકર, જેને આખી દુનિયા ભોળાને નામે ઝાળખે છે. પેલો આજ કાલનો મુર, દુનિયા જેને જીવનગણિ સમજે છે અને બુખડુ બારસ જેવો પેલો સમજણ વગરનો સુરજ! મારા પિતાના રે મારા ચોર છે.

વૃંદા:—ત્યારે શું આપ તેમની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરશો?

જાળંધર:—હા. હું અને મારી ગદા બન્ને.

વૃંદા:—પ્રાણેશ; આ શું બોલો છો? એઓ દેવ અને આપણે મનુષ્ય. એમની સાથે વાણીએ ન વદાય, તો યુદ્ધમાં કેમ ઉતરાય?

### ગાયન ૨૨ સું.

મહારા મોતી દાણા! હો સુભાગી શાણા

નવ જાઓ વિકટ રણમાં

સુર જનમાં.....ડરો મનમાં.....અણબળ્યા—મહારા

વિષ્ણુ સાથે વેર કરીને,

પાછુ કોણ વળ્યું ફરીને;

નવ જાશે, અકબારી, ગબારી, દુઃખી થાશે.

ઘાલા મારા માનો, મમત મુકી ઘો, રસિકવર રાણા—મહારા

જાળંધર:—(ગળે વળગતો) પ્રિયા આ શું બોલો છો? કંઈક સ્ત્રીઓ પતિના શૈર્ષપ્રવાહમાં એવો ઉમેરો કરે છે કે જેથી તેને અનળ તોર ઉભરાઈ આવે છે. સંબ્રામમાં જતાં તેને એવું પ્રેમાશ્રુત પામ છે કે તેનો કદી નાશજ થતો નથી. હૃદયમાં એવો ઉત્સાહ રહે છે કે તેવો ઉત્સાહ રણસંબ્રામનાં વાંછતો પણ પ્રેરી શકતાં નથી. ત્યારે આજે

તમે તો એથી હલકું મારા ઉછળતા ઉભરામાં ઠંડું પાણી નાંખી અને ના હિંમતવાન કરવાનો પ્રયોગ રચો છો.

વૃંદા:—બહા નહિ નહિ, મારા ઉપર આવો આક્ષેપ ન ચુકો. તમે ચંદ્ર છો તો હું તમારી ચાંદની છું, તમે વૃક્ષ છો તો હું તમારી છાયા છું, તમે જળ છો તો હું તમારી કુમુદની છું; ને તમે મારા પ્રાણ છો તો હું તમારી કાયા છું. પણ શાણા સમજો છો, પ્રભુ દુભાય તો શી દશા થાય?

જળધર:—પ્રિયા! તમારું પતિવ્રત જળવાય, તો મારે વાંકો વાળ ન થાય.

વૃંદા:—(તેજસુ પ્રકૃતિએ) શું સાચું? એમ હોય તો આરબો. મહારા તરફની ચિંત્યા રાખશો નહીં.

જળધર:—આ તમે અંતઃકરણથી કહો છો?

વૃંદા:—મારા માથાના મુગટ એ શું બોલ્યા? એક વખત નહિ પણ લાખ વાર. ધરતી ને આકાશ ભેગાં થાય, સૂર્યનો ઉદય પશ્ચિમમાં થાય ને નેવનાં નીર મોભે જાય તોપણ મારું પતિવ્રત નહિ ચુકાય.

જળધર:—(આનંદે) તો તો રંગ રહે. વેર લેવાય ને વિજય મેળવાય.

વૃંદા:—જીવ જાય તોએ મારું મન નહિ ડગાય.

જળધર:—સુદરી પણ શંકા થાય છે કે સ્ત્રી જાતિનો ભરોસો કેમ થાય? વખત છે ને રણવગડે રજાવાં વે તો.

વૃંદા:—શિયળ શણગાર આ શું બોલો છો? સામીતી આપું તો તો સાચું માનશો કેની? (દારી પાસેથી પુષ્પ માળા લેઈ) દ્યો આ કુસુમમાળા, મારા જ્વતા પ્રભાવથી સદા વિકસેલીજ રહેશે. કરમાયતો જાણુજી કે કંઈ વિધ છે.

જળધર:—(હર્ષિત) શાહ્યાશ, આતો સજ્જડ સાક્ષી.

વૃંદા:—બહાલથી વધારે શું હોઈ શકે?

જળધર-વૃંદા:-

ગાયન ૨૩ મું.

શીળનીલમને શાણી સલુણી, સંભાળી સંભારી રાખો તમ સાથ,  
શીયળ શરણી ત્યકત કરે નહીં, ડગ ભરે નહીં કુપથે નાથ.—શી.

પતિ જ્વત સાર, શીયળ શૃંગાર,  
છાંયડી ભવરણે સુખકાર;

બહેલા પતી વળજે તમે પાછા, સંહારી શત્રુજન તતકાળ;  
સુખજે જાઓ.....રહો હૃદયીયાર—શી.

(ચુદ્ધપ્રયાણ.)



સ્થળ—માર્ગ.

પાત્ર:—ઈંદ્ર, દેવો, અને પાછળથી સૈનિકો સહીત જળધર વગેરે.

ઈંદ્ર:—(વ્યથા હૃદયે સહાયક દેવ વૃંદને આશ્વાસન દેતા) દેવગણો! ડરતા નહિ; જળધરને જોઈ પાછો પગ ભરતા નહિ, બહુ તેજસ્વીનો બહુ વહેલો નાશ થાય છે. પૂર્વે આના જોવાજ અસુર દ્વિસ્થુકસ્યપૂ પેદા થયો હતો, ત્યારે તૃસિંહ ભગવાને તેનો નાશ કર્યો હતો. બળીના બળતું મોચન કરવા કમળલોચનાને વિચરવું પડ્યું હતું. તેમ આ અસુરનો પણ સંહાર કરવાને ધનશ્યામજીએ ઘાટ ઘડ્યોજ હશે.

દેવ ૧ લો:—શકકેતુ શકકેતુ!! શું અમને તેનાથી ડરતા સમજે છે? ના ના એમ જાણતાજ નહિ, વેરીના બળને વખાણતાજ નહિ. મરવામાં મોટાઈ છે; પણ મોં છુપાવવામાં છોટાઈ છે. જીતિશું તો જશ લખશું; અને મરીશું તો સ્વર્ગમાં સ્થપાઈશું. અમને તો બન્ને તરફથી લાભ છે, (અન્ય સહાયકો પ્રતિ) કેમ સુરગણો સાચી વાત છે કેની?

સર્વે દેવો:—સત્ય છે સત્ય છે સત્ય છે.

ઈંદ્ર:—(સતુષ્ટ મહેર) હાથ.....હવે મને હિમ્મત આવી. જાણે હમણાંજ હું જય પામી ચુક્યો. આલો ત્યારે જે કામની તમને જાણસા છે તે પૂર્ણ કરવા આપણે યુદ્ધસ્થળે જઈએ.

સર્વે દેવો:—(પ્રયાણ કરતા) ઇંદ્ર મહારાજનો.....જય.....થાઓ.

જળધર:—(પાછળથી પ્રવેશી) ઉફ: જોઈ છું હવે જોર. (પોતાના લશ્કર પ્રતિ) રણવીરો! હવે તમારો વખત છે. વિજળીરૂપી ભાલા ચળકારી શત્રુદળ સંહારવાનો સમય છે. તમારાં તિવ્ર બાણો આશાડ માસની હેલી પ્રમાણે વરસાવો. વાદળમાંથી વિજળી પડી પર્વતને જોમ ફાડી નાંખે છે તેમ તમારાં ખંજરોથી શત્રુદળનાં કાળજાં ચીરી નાંખો. માયાનો ધર્મ મુઝી ઘો; ને કાયાનો ધર્મ જુલી જાઓ. આ દેહને વાયુનાં ગોળા સમાન ગણી બળ દાખવવામાં પાછી પાની ન કરો. આજે આપણે એવું પરાક્રમ બતાવવાનું છે કે જે વાવત્યંદ્રદિવાકર સુધી ન જાય.

સરઘરો:—(શસ્ત્ર સહિ નમન કરતા) હું સાંભળ્યું ને સ્વીકાર્યું. (પ્રયાણ કરતા) જળધર મહારાજનો.....જય.....થાઓ. (જય છે.)

## પ્રવેશ ૩ જો.

સ્થળ: મુદ્ધસ્થાન.

પાત્ર:—ઈંદ્ર, દેવો, અને પાછળથી ગરુડાદેવ વિષ્ણુ અને સૈન્ય સહીત જાળંધર વગેરે.

ઈંદ્ર:—(આસુરીબળથી કંપિતો દેવગણોસહ) હે કમળાસની બ્રહ્મદેવ રક્ષણ કરો રક્ષણ કરો. સંખ્યાબંધ સુભટોની છાતીને થરકાવનારા આ અસુરને વારો કે સંહારો. બળીયાનાં બળ પાણીમાં બોળાઈ જશે; સુરવર્ગ ગણમાં રોળાઈ જશે. પ્રભુ પ્રેમ લાવો ને મદદ આપો. (મીન સેવી પુનઃ) અરે પ્રભુપતિ! ઉત્તર કેમ નથી આપતા? ન સતાવે! આવો ને બચાવો.

આકાશવાણી:—(અદ્રશ્ય) ઈંદ્ર મદદ આજે તને, મુજથી નહીંજ અપાય;  
માગ્ય મદદ વિષ્ણુ તણી, તે તુજ કરશે સાલ્ય.

ઈંદ્ર:—(નિરાશાજનક સ્વરે) ઓહ:—(કાને હાથ દેધ નિઃશ્વાસ નાંખતો) આ તો બ્રહ્મદેવે પણ દિમ્મત મુકી દીધી. લાવ હવે તો એજ કરે, વિષ્ણુને સમજે. હે પરમપ્રતિપાલક વિષ્ણુ, સચરાચર સ્વામિ હવે તો અમને તારોજ આધાર છે. બ્રહ્મદેવે તો અમને નિર્મુખ કાઢ્યા પણ દીનબંધુ તારે તેમ ચાલવાનું નથી. સંકટના સરીગત સાલ્ય થા ને વારે ધા. તમે પ્રહલાદને મહા સંકટોમાંથી મુક્ત કર્યો હતો તો મને કેમ નહિ કરો? વિપત વિહારો; ને અંતર દારો. સુરલોક દુઃખી થાય છે; ઈંદ્રાસન જાય છે.

વિષ્ણુ:—(અદ્રશ્ય આકાશવાણીદ્વારા) શાંત થા સુરેન્દ્ર શાંત થા. (ગરુડ ઉપર બિરાજીત થયેલા આકાશ મંડળમાંથી પૃથ્વી તરફ ઉતરતા) શકું! શકું! જો આ ચક્ર. તારી મદદ માટે લાગ્યો છું વારે આવ્યો છું.

દેવો:— (સર્વે આનંદ મગ્ન ચહેરે નમન કરતા)—

જય જય વિષ્ણુ જગપતિ, કમળ નમન, કરુણાળ;  
શરણાગતને સુખ કરા, દુઃખ હર દિનદયાળ,

દેવો-ઈંદ્ર-વિષ્ણુ

ગાયન ૨૪ સું.

તારણુ કારણુ તું જગ પારણુ  
તું જગ કારણુ હે શિવભંજન  
સરજનહાર સહુના.....દાતા—તારણુ૦

સાખી.

શાંત શાંત શીદ શકું તું, બ્યર્થ કરે કલપાંત;  
અસુર નિકદન ઝટ કરી, સ્થાપીશ શાંતિ નિધાન.—૫૦

જાળંધર:—(સૈન્ય સહીત ધુરુકતો પ્રવેશી) ઉફ: મારો-કાપો-સંહારો.

ઈન્દ્ર:—(ગભરાતે રહેર) જુઓ જુઓ પ્રભુ એ પેલો દુરાત્મા જાળંધર આવ્યો.

વિષ્ણુ:—(ગાંધિય દર્શક રહેર) આવવા દો. એની સ્વાગતા કરવા આ સુદર્શન ચક્ર તૈયાર છે.

જાળંધર:—(વિષ્ણુ સામે આવી) ઉફ: આ રહ્યો શીકાર. બોલ બોલ કોણ તું વિષ્ણુ કં?  
વારે ચઢ્યો છે ઇંદ્રની પણ્ય ઝોળખે છે તું મને,  
સંભાળી સામે આવજે જીવતો ન જાવા દઉં તને;  
ધર જાય ભાંગી ભગનિનું, તેથી ડર મનમાં જરા,  
નહિતો બતાવત હાથ હમણાં, વર નહીં લાગત જરા.

વિષ્ણુ:—(સામે તિમ કઠાસે જોઈ) શું તારું સગપણ બતાવી બચાવ કરવા ધારે છે; નિરદોષી  
જોને રણમાં શેળી જીલ છુપાવવા માગે છે? તારા જેવા કાયરજનો સગપણ  
શેધી બને શેતા; પણ શુરવીરો તો સંભ્રામ સજ્યા પછી સગપણ સાધુ નથી જોતા.

જાળંધર:—વાહ: શું મારા જેવા સગપણ શેધી રડનારા? ને તારા જેવા યુદ્ધે ચડનારા કે?  
આવ આવ તેનો ખુલાસો! હું તને આ ઉજ્જડ જુગી પાસે અપાવું. (એકદમ ફાળ  
ભરતો) ચોરી ઉપર સરજોરી કરનારાઓ આવો આવો. ભરો બાથ, જુઓ મારો  
હાથ (લડાઈ થાય છે તેમાં છેવટે દેવદંડ નાશી છુટે છે ને જયદ્રતી કરતું જાળંધરનું  
લશ્કર આનંદ પ્રવર્તાવે છે)

## મવેશ ૪ થો.

સ્થળ: માર્ગ.

પાત્ર:—વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર, શંકર, કૃત્ય, શુક્રાચાર્ય ને પાછળથી જાળંધર વગેરે.

વિષ્ણુ:—(અકસોસ કરતા) અજબ જેવું. આશું? મારું અજીત સુદર્શન ચક્ર અફળ કેમ  
જાય છે? જોને ચાક ચઢાવતાં આપું અહાંડ ચરચરી ઉઠે તે આ શત્રુ સૈન્ય તરફ  
જતાં નિર્ગત કેમ થાય છે, સામેના સૈનિકો તેટલાને તેટલાજ જણાય છે. આ  
શું આશ્ચર્ય?

ઈન્દ્ર:—(કરજોડી હાસતપણે) પ્રભુ શું કહું કથી; ચક્ર નિસ્તેજ નથી. પણ શત્રુનો પક્ષ સતેજ  
છે તેનું કારણ તો શુક્રાચાર્યજી મરેલાને સંજીવન કરે છે બસ એજ છે.

વિષ્ણુ:—પરાજય છે. એ મૃતસંજીવન વિદ્યા જાણે છે. એ બાબુથી એને નિરંધાર બતાવું.  
શંકરનું સ્મરણ કરી બોલાવું; તેમની દ્વારા તેનો ઘાટ ઘડાવું. (આંખ મીંચી પ્રાણ-  
યામ કરે છે એટલે પાતાળમાંથી શંકર પ્રગટ થઈ નમન કરતા) નમસ્તે પ્રભુ:

શંકર:—નમસ્તે પ્રભુ: મને સ્મરવાનું કારણ?

વિષ્ણુ:—જાળંધરનું બળ બાળવાને; સુરવર્ગને પાળવાને. દેવનો દંભ તોડવાને, શુક્રાચાર્યજીની  
મૃતસંજીવન વિદ્યા મોડવાને (જરા અટકાસ કરતા.) કહો આ કામ થશે કે  
જુલાઈ જશે?

શંકર:—અવિનાશી આ શું બોલો છો ? આપની આજ્ઞા ઉઠાવવામાં વિલંબ હોય ખરો ? પ્રથમ આપ શુકાચાર્યને કોઈ પ્રકારે અહીં પકડી મંગાવવાનું કામ કરો તો પછી હું કૃત્યા ઉત્પન્ન કરી તેને સોંપી દઉં. તે તેને પોતાના બગરથાનમાં સંતાડશે; કે મલીન સ્થાનના સ્પર્શથી તેની સર્વ વિદ્યા લય થશે,

વિષ્ણુ:—ખરાબર છે. ગુપ્તસ્થાનમાં સંતાડશે એટલે પરિણામ એજ આવશે. (ગરૂડ તરફ જોઈ) પક્ષીરાજ ! અહીંથી જા ને જાળધરના સૈન્યમાં મરેલાને સંજીવન કરે છે તે શુકાચાર્યને અંતરિક્ષ ઉપાડી અહીં આણું. (ગરૂડ નમન કરીને ગયા પછી શંકર પ્રતિ) જોગેશ્વર શુકાચાર્ય તો આવ્યા જાણો. તમે કૃત્યા ઉત્પન્ન કરી તૈયાર થઈ રહો.

શંકર:—(પુનઃ દ્રષ્ટે) સાવધાન. (જાળધરની છાંટવાથી કૃત્યા ઉત્પન્ન થાય છે.)

કૃત્યા:—(પાતાળમાંથી બચકર અવાજ સાથે પ્રગટ થતી નમન કરી) શંભુ શી સેવા ?

શંકર:—(માથે હાથ મુકતા) સેવામાં એજ કે હમણાં અહીં શુકાચાર્ય આવે છે. તેને ઉપાડી તું તારા મલીન સ્થાનમાં મુકી દે કે તેથી તેની સધળી મૃતસંજીવન વિદ્યા નાશ પામે (વિંગ તરફ આંગળી કરી) જો પેલો ગરૂડ શુકાચાર્યને ઉપાડી લાવ્યો. સત્વર કર.

શુકાચાર્ય:—(આકંઠ સહીત) અરે ધુર્ત વિષ્ણુ, આ તારી શી કપળ જાળ ? મને આપે કેમ પકડી મંગાવ્યો ?

શંકર:—(કૃત્યોને) શું જુએ છે ? ઉપાડ એને.

કૃત્યા:—(ગર્જના સહીત) અલો...લો—સો. (શુકાચાર્યને ઉપાડી જાય છે.)

વિષ્ણુ:—શંકર ! હવે આપણે જાળધરની જડતી લેઈએ તો ફીક.

શંકર:—હા ચાલો. આપ જમ કહો તેમ કરવા હું તૈયાર છું. (બંને જાય છે.)

જાળધર:—(ઉઘ શબ્દે ગર્જતા.) હુપ્ટો ક્યાં નાશી ગયા ? ગરૂડ શુકાચાર્યને ક્યાં લેઈ ગયા ? હું બરાબર છે. આ સર્વે પેલા પાપના પોણીયા વિષ્ણુનાં ચરિત્ર છે. ઓહ; વિષ્ણુ આની રીતે રંજીડી તું મને નિર્જાળ કરવા ધારતો હોઈશ, પણ નહિ એમ માનતોજ નહિ. આથી તો હું વિશેષ સમજ બન્યો છું. મારાં રોમે રોમ બાહુ-રૂપ થયાં છે. નહીં મુકું હુપ્ટો નહિ મુકું. (ક્રુદ્ધતા જાય છે.)

## પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ: વિષ્ણુ સદન.

પાત્ર:—દેવો, વિષ્ણુ, લક્ષ્મણ, ને નારદજી વગેરે.

દેવો:—(આકંઠ કરતા.) પાહિમામ પાહિમામ પાહિમામ.

વિષ્ણુ:—(આશ્ચર્ય આપતા) અભારણી નહિ. જાળધરરૂપ મર્ષિષ્ટ ધ્રુવડની શુકાચાર્યરૂપ એક પાંખ તો તોડી નાંખી છે ને બીજી તોડવાના વિચારમાં છું.

સર્વે દેવોઃ—(નમન કરતા) તો તો શુભ નમ અને આનંદ સાથે.

વિષ્ણુઃ—નિશ્ચિંત રહો. એનો નિવેડો હું હમણાંજ લાવું છું. (નિપથ તરફ જોઈ) ખગેશી! જ લક્ષ્મણને આહી લઈ આવ.

મરૂડઃ—(સન્મુખ આવી) જેવી આજ્ઞા. (નમ છે.)

વિષ્ણુઃ—(દેવો પ્રતિ) દેવો, હવે થોડો વખત સંકટ વેઠવાનું છે. જમલોકમાંથી જમદુતો આવી પહોંચે એટલીજ ખોટી છે. આપણું નામ લીધું છે ત્યારથીજ એણે મોત માગી લીધું છે. સર્વે પોતપોતાને સ્થળે પધારો.

દેવોઃ—(નમન કરતા) જેવી શ્રીમુખની આજ્ઞા (નમ છે)

વિષ્ણુઃ—(સ્વગત) હમણાં લક્ષ્મણ આવશે; એટલે આપણને પણ ફાવશે. એમને વચનથી ખાંધી લઉં; માંડે કાર્ય સાંધી લઉં. (નિપથ તરફ આંગળી કરી.) આહોઃ આવતાં દેખાયાં પણ ખરાં. (ઠાવકી ઢબે બેસી નમ છે.)

લક્ષ્મણઃ—(પ્રવેશ કરી નમ્રતાપૂર્વક નમન કરતાં) પ્રાણુવલ્લભ! અચાનક કેમ એકાએક આપની આ દાસીને બોલાવતી પડી? (વિષ્ણુને ફરી બેઠેલે અબોલે ઢોંગે જોઈ) રસિયા, રસિયા, શા સાફે આ અબોલા! શામળા મારા સમ છે શરમાઓ નહિ.

વિષ્ણુઃ—સહુણી; સમ શું કરવા દો છો. વાત તો વીત વગરની છે (અચકાતી ઢબે) જાઓ નહિજ કહું.

લક્ષ્મણઃ—(વધારે વિચારચક્ત થતાં) અરેરે અચાનક આશું? એવું તે શું છે કહી દો. મારો છવ ન દુભાવો.

વિષ્ણુઃ—(ઉડા વિચારમાં બોલતા હોય તેમ) મારાથી નહિ કહેવાય.

લક્ષ્મણઃ—પણ મારાથી સાંભળ્યા વગર કેમ રહેવાય? વાલમજી વાત કરો નહિ તો વિપરીત થશે.

વિષ્ણુઃ—એમજ, કહયા વગર નહિજ ચાલે?

લક્ષ્મણઃ—ના ના નહિજ ચાલે.

વિષ્ણુઃ—(જમણે હાથ આગળ લાંબાવતા) તો આપો વચન કે હું કહું તે કામ તમે કરશો.

લક્ષ્મણઃ—નાથ એ શું બોલ્યા? આપના પગલામાં પગલુ બરનારીની, આ આપની ખાતર પ્રાણુ આપનારીની એય અણુપતિજ કે? (વચન આપતાં) બલે લ્યો વચન. આજ્ઞા ઉઠાવવા તૈયાર છું.

વિષ્ણુઃ—(સ્વગત) જસ એટલીજ વાર છે. (પ્રકાશ) દેવી એ તો એમ છે કે હાલમાં આ અસુ-રજંદ વિશેષ જળમાં છે, માટે તમે તમારા જળખંડ ભાઈ પાસે જઈ તેના મૃત્યુનું નિમિત્ત પુછી લાવો. તો આ પણ જહુ ઉપયોગ લાગે.

લક્ષ્મણઃ—(શોક સંસ્તર્ય) આહ: કુટીલ કણે આ હું શું સાંભળું છું. પ્રાણુ તું આવાં કંઠ્ય વચન સાંભળતાં પહેલાં દેહ પિંજરમાંથી ઉડી કેમ ન ગયો? દુર્ભાગીદેહ તું પંચત્વ કેમ પામતી નથી? સહોદર ભાઈનું મોત હાથે હાથ (પૃથ્વી ઉપર પછડાય છે.)

વિષ્ણુ:—(આંખ મિચકારા કરતાં) પ્રિયા યોચિતું થું થયું કે પડી ગયાં (પવન નાંખતા) શાંત થાઓ. શાંત થાઓ.

લક્ષ્મણ:—(સાવચેત થઇ વિષ્ણુ પ્રતિ) પ્રાણુ! આટલા માટે આવડું બધું કપટ; મારા પિતાને તેમનાં રત્નો હરી લેઇ પાથમાલ તો કરી નાંખ્યા, ને છેવટે બાકી રહેલો આ એક મહિયરના દીપકને પણ હોલવવા ધારો છો? મારે માથે કલંક ચઢાવવાની વગોવરાવવા ધારો છો? મારે તે મારા બાઇનો પક્ષ પકડવો જોઇએ કે પારકાનો?

વિષ્ણુ:—વાહરે વાહ લક્ષ્મણ. ત્યારે હું તો સમ ખાવાનોજ સ્વામિ કે? ખરી પ્રીતિ તો મહિયરની, સ્વામિ વિના સમજાય; પણ બાઇ વિના કંઈ જન્મારો જાય? આ તે મારા પગલામાં પગલું ભરનારાં કહેવાઓ; કે એક પગલું આગળ ચાલનારાં કહેવાઓ?

લક્ષ્મણ:—(આકંઠ કરતાં) હદ થઇ હરણ હદ થઇ. આ તમારી અવળ આંટિયો મારાથી કેવી રીતે ઉકેલાય?

વિષ્ણુ:—ન ઉકેલાય માટે થું તોડાય? આ તો તમારી પરિક્ષા આવી છે પરિક્ષા. સંકટની પણ તમે કેવાં સરીગત થાઓ તેનો આ પ્રત્યક્ષ પરચો. આહ: હવે મને સમજાયું કે સ્ત્રીઓના કુખમાંથી અમૃત ઉભરાય છે, પણ હૃદયમાં તો ઝેર છલકાય છે. આવી સ્ત્રીઓથી રનેહ શા કામનો? આવા સ્વાર્થના કીચ્ચડ બર્મા સંસારમાં ખદબદતા કીડાઓની પેઠે જીવન નિર્ગમનું તે કરતાં તો સન્યાસી થઇ જતું સાહે. નારાયણ. નારાયણ.

નારદજી:—(તુંબર વાતા) નારાયણ નારાયણ નારાયણ.

વિષ્ણુ:—(નમન કરતા) પધારો મહર્ષિનારદ પધારો. આપ આ પણ ઠીક આવી પહોંચ્યાં. મારું મન આ અસાર સંસારમાંથી તદન ઉડી ગયું છે, માટે મને સમયસ્ત દિક્ષાનો ઉપદેશ આપો કે આ દુસ્તર સંસાર તરખ; ઐહિક ઉપાધી કપાય.

નારદજી:—(લક્ષ્મણ તરફ ફરી) હું તમારાં જન્મેનો સંવાદ સમજી ગયો છું. તમે ખોટી હઠ દ્યો છો. સાસરે એ સુવર્ણ અને પીએર તો પીતળ. અખંડ હેવાતન પનોતા પતિથી નહિ કે બાઇની બલાધથી. સમજી જાઓ તો સારું નહિ તો પરીણામ પિક્યાકારી (વિષ્ણુ તરફ આંખ મારતાં) નારાયણ નારાયણ નારાયણ.

લક્ષ્મણ:—(નારદજી પ્રતિ વંદન કરતી) થું કઈ મહારાજ?

નારદજી:—(જરા હાસ્યકરતા) વાહ લક્ષ્મણ વાહ. થું કરવું તે પાછું મારે કહેવું પડશે કે? પુરુષ હઠ ક્યાં નથી જાણતાં? એમની હા એ હા ને ના એ ના એટલે પલું....

લક્ષ્મણ:—(અતઃકરણપ્રતિ સૌમ્યતાં સ્વાગત) નારદજી કહે છે તે ખરું છે, બાજી હાથથી જશે તો બુરું થશે (પ્રકાશ વિષ્ણુ પ્રતિ) પ્રભુ ક્ષમા કરો. હું મારો પલ્લિધર્મ છુલી છું. તમારા શ્રેયમાંજ મારું શ્રેય ધારું છું; સોંપેલી સેવા સ્વીકારું છું.

વિષ્ણુ:—(આંખ મારતાં અદ્વૈતસ્ય કરી) લક્ષ્મણ ઠોડર ખાઇ ઠેકાણે આવ્યા ખરાં (લક્ષ્મણ પ્રતિ વળી) તો વિજય નકામો છે. તારાદે જઈ સિધા સમાચાર સૌધી લાવે; દેવ-રક્ષણમાં આત્મનિષ્ઠા દર્શાવો.

લક્ષ્મણ:—(મરડ ઉપર વિરાજીત થતાં નમન કરી) આગાહિતાએ આજા ઉઠાવતાં અંતઃકરણની ઇચ્છાનો પરિભાગ કરવો ઉચિત છે. (માથુ હલાવી નિઃશ્વાસ નાંખતાં વિદાય થાય છે.)

નારદજી:—(વિષ્ણુ પ્રતિ) પ્રભુ હવે નિશ્ચિતે સ્વર્ગમંડળે સિધાવે. એનો વાંધો ત્રીજા ત્રાહિત વગર ન ભાગે. (મરડરી કરતા) સમજ્યા સામળીઆ.....

વિષ્ણુ:—(હસતા) એમજ છે. (નમન કરતાં વિદાય થાય છે.)

નારદજી:—આ હા હા હા હા, કપટમાં કેવું દૈવત જણાય છે? એનાથીજ દુનિયાં છતાય છે

ગાયન રૂપ મું.

દર્યુ જગ દેદે સ્વચ્છદે આનંદે યુરી ગોહ જળખાં,  
કુરકાળમાં, હિરી ઝાળમાં, બુદ્ધા જુવાનીયા બાળમાં.—દર્યુ  
અખળ સખળ નર, કરે છે કપટની કળમાં,  
દેવમાં દેવમાં, પિંડમાં પ્રેતમાં જોગી જતીની જન્મજળમાં.—દર્યુ

## પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ ભુખરનું ઘર.

પાત્ર:—ચંચળ, ભુખર, ને બે બહારના વરમાણુ બ્રાહ્મણો વગેરે.

ચંચળ:—(આંગળીઓના કડાકા ફેડતી) આ મારા ધરવાળાનું તે કાંઈ માણસમાં લેખું થાય, એતો દુનિયાનું પાપ ગણાય. જ્યારથી દરબારમાં બેસાવે ચાલવે હુશીયાર ગણાય છે; ત્યારથી તો બહુજ અભિમાનમાં તણાય છે. જ્યાં ત્યાં લપનછપન લગાવી કુતી ખાય છે; પણ જાણતા નથી કે આખરે એછી થાય છે. (પુશી થતી) હાશ: સાઈં થયું કે જળધરજીએ જુદ્ધમાં જોડયા. નહિતર સાઈં સાઈં ખાવાનું ને દરકડ થઈને દરવાનું માંગત, (કુખો બે હાથે તોડતી) ને આ મારી કુખોમાં લાલ લાગત.

ભુખર:—(પ્રવેશી સ્વગત) અદાહાહા. આ તાણુત તો અહિંજ ઉજું જણાય છે ને શુ ? (માથું હલાવી નિઃશ્વાસ નાંખતો) હરી હરી હરી. જ્યારથી આ ઝોડ વળગ્યું છે ત્યારથી તો બંદા નરમ થેંસ થઈ ગયા છે. ખરું છે બાપુ ખરું છે ધરડાંની કેહેવત ખોટી નહિ, જ્યારે દુનિયાદારીનાં ડહાણું વાગે, કે માથાની મહિલા મળે ત્યારેજ પુરૂષ પાંસરો થાય પાંસરો, જુઓને આ પ્રત્યક્ષજ પરખો. કંઈક કુવારા લોકીબચાં હોંકાય છે ત્યારે આ (મુઝો આંગળીઓ) મુઝ પુઝના મદે આમીકને પાંસળીએ પાંસળીએ ગણાય છે. (ધરમાં ડોકું ધાલી) કેમરે.....મારા ચતુરનખની ચંચળ ! ચીતડાનાં ચેર ? મનડાનાં ચેર.....

ચંચળ:—(ખાંડે કરડું મોંથી) શું છે તે ? જુદ્ધમાં ગયા હતા ને પાછા અહીં ક્યાંથી આવ્યા ?

ભુખર:—(હાથ જોડતો) બાપુ આસ્તે બોલ્ય આસ્તે. ધીરી થઈને સાંભળતો ખરી. (નાકનો અવાજ કરતો) મેં તો આમ એક નસકોરાને અવાજે નવસે નવવાણું દેવેતો

નસાયા. જ્યાં ને ત્યાં જળધર મહારાજનો જમ માણ રહ્યો છે. એ બધા પ્રતાપ કોના? જાણે છે? આ તારા દીક્ષાગ્ન દીક્ષાગરના (પરણે હાથ લેધ તાળી મારતો) હા. દેસ્ત.....હા.....

ચંચળ:—(બળાકારે હાથ ખેંચી લેઈ) શું કુળ? બહુએય ગપે ગપ.

ભુખરૂ:—(મુઝા આંમળતો) ઠીક છે ત્યારે પાછળ શું થાય છે તે જોજે. લે ચાલ હાલમાં તો મારા મોંમાં પાણી છુટે છે પાણી.

ચંચળ:—(સાંભળ્યું ના સાંભળ્યું કરી) તારા કંઈ અને પ્રપંચથી તો હું ધરાણી.

ગાયન ૨૬ મું.

પિટયા તું તો, કંઈ પ્રપંચી ને યુમાની;  
બોળી હું તો, ભરમે ભરમાણી ? લોભાણી,  
સરવર જળ બહુ સાફ છે, પણ ખરેખરે ખાફ છે.  
લુંટયા પછી શેખર શાની—

પિટયા૦

વાદવા બહાલપ વરનારી, કળથી કામણ કરનારી;  
છાનો.....ગણ ગણ મુઠ.....છાનો.

મર મરખા !! મર છાનો !! છાનો રે' છેલાણી—પિટયા૦

ભુખરૂ:—ખસ થઈ હવે (પગે લાગતો) ખસ. બાપલા માર' તો કાંઈ ઉકાળ.

ચંચળ:—હજી શું ઉકાળવાનું બાકી રહી ગયું છે તે ?

ભુખરૂ:—(ફરતો) અરે એસ્તો. જરા મીઠું મીઠું ખાવાનું મન થયું છે મન.

ચંચળ:—(મરડમાં) મીઠું ખાવાનું ?

ભુખરૂ:—હા.

ચંચળ:—ઠીક. જુલાય લેવો હશે કેમ ?

ભુખરૂ:—(સ્વગત) આ પણ બરાબર મારા માથાની છે તો. (પ્રકાશ) ના ના મિષ્ટાંન ખાવાનું મન થયું છે.

ચંચળ:—(ધુરધાને) અહીંજ ટાંગી મુક્યું છે ના, તે જમતા જાણે. (છણકો કરતી ચાલી જાય છે.)

ભુખરૂ:—(વિલા મોંથી) હું ક્યાં કહું છું ? (સ્વગત) આ મારી સાચું આંખ માંડીને જુએ છે ત્યાંતો મારા હૈયામાં ઉચલપાચલ થઈ છે. અહાહા બહાર તો બંદા બંદે જાઉં ચડે જાઉં; ને ઘરમાં તો ખાસડા ખાઉં. ક્યાં મારા ભોગ લાગ્યા કે (કરમ કુટતો) આ સંખણીને શોધી લાગ્યો. ચાલ ભાઈ ચાલ આજતો કંઈક કરવું જ પડશે, તે વિના એ રાંડ માને તેમ નથી. (વિચારી) શું કરું ? લાવ વારે જતા બે બ્રાહ્મણોને પરીણ બનાવીને પકડી લાવું એટલે તેમની મેહેમાનગીરી બેગી આપણી પણ તૈયારજ. (પ્રેક્ષક સામુ જોતો) શું કરીએ દેસ્ત બેમાંથી એક જણને કાંઈ નરમ ગરમ થયા વગર ચાલે ? (જાય છે.)



મે આદાશ્વિ:—(નિઃશ્વાસ નાંખતા) અરેરે હીવસ આઘમી જરા આવ્યો પણ કોઇ પારણાં કરાવનાર હરીતા લાલ મળ્યો નહિ. ક્યાંથી મળે? સવારમાં દાઢ કંજુસનું મોં જોવાયલું કેની કે આ, આ.....ખો દો.....પં બાં.....(સામા દીસાતા જુખરને) ભાઈ તારા કાં ભોમ લાગ્યા કે અમને ભેટયો?

જુખર:—(હૃદમાં માથું મારતો નમ્રત થઇ) અરર મેહારાજ અંસ વાગ્યું. માફ કરજો બાપજી. શીદ જાઓ છો. પારણાં કરાવનાર કોઇ નથી મળ્યું? મારા સમ નથી મળ્યું? સાચું કહો તમને સેપરી કુતરીના સમ.

મે આદાશ્વિ:—(ગળે હાથ મુકતા) આ જજમાન રાજ તમારા ગળાના સમ. આજ તો સા.....વ લારસા.

જુખર:—ગભરાઓ નહિ, ગભરાઓ નહિ. ચાલો આજ હુંજ તમારી જુખના બમડાટ ભાગું. પણ હાં.....જે જે હું જે કહું તે હાં એ હાજ કયાં જાએ. કંઇ બોલતા નહિ.

મે આદાશ્વિ:—અમે ભાઇ ભલે. તમે જેમ કહેશો તેમ પછી કંઈ?

જુખર:—તો આવો મારી પાછળ (આદાશ્વિને પાછળ લેઇ બારણા પાસે જઇ) સાંભળ્યું કે? ધરવાળાં આ ધરવાળાં?.....ઓ ધરવાળાં?

ચંચળ:—(હચકતાં) શું.....છે.....?

જુખર:—(ઉતાવળે શબ્દે) શું છે શું? ખંદાર આવો, ખંદાર આવો. (કાનમાં) જુઓ આ બે પરાણા આવ્યા છે. બનાવો બાકશી ને ઉડાવો લાપશી સમજ્યાં?

ચંચળ:—એ તમારા શું સગા થાય?

જુખર:—જાણતાં નથી? કુડુંબી કહેવાય. ધણુ દહાડે આવ્યા છે માટે મેહમાનગીરી કરવી પડશે.

ચંચળ:—(સ્વગત) બશેર પાંત બગડશે. માટે લાવ પહેલેથીજ પાણીયું પકડાવી દઉં. (જુખરે તરફ ફરી) ઠીક ત્યારે જાઓ તમે બન્નરમાંથી શાકભાજી લઇ આવો. હું રસોઇ કરવા માંડું છું.

જુખર:—(હરખાતો) હં બરાબર. પેચમાં આવી કે પાંસરી દોર થઇ. (પોતાનો ખભો ચામડતો) શાકભાજી બચ્યા જુખર તો પણ ઠીક લાગ સાંધ્યો. (નય છે)

ચંચળ:—(નિપથમાંથી સાંભળી લેઇ ડસકાં ખાતી આદાશ્વિ સામે) હાથેરે મુલા મેહમાનને મારનારા; શા હાલ થશે તારા?

આદાશ્વિ:—(બયલીત દેખાવે) બાઈ આ શું બોલો છો? સાંભળું તે શું કરવા મારે? (ચંચળને વિશેષ ડસકાં ખાતા જોઈ) મારા સમ સાચું કહો? કેમ બાઈ બોલતાં નથી; રડો છો શું કામ?

ચંચળ:—(મથે હાથ આદાશ્વિની) કંઈ જાહેર કહું રે બાપ?

આદાશ્વિ:—(વધારે ગભરાતા) શું છે તે તો જરા સમજાવો.

ચંચળ:—(ડસકાં ખાતી) તમને અહીં શું કહીને બોલાવ્યા છે?

આદાશ્વિ:—માનતાના આદાશ્વિ જમાડવાનાં કહીને.

ચંચળ:—હં.....ત્યારે તો હમણું આવશે; બરા.....બર માનના વાળશે.

આદાશ્વિ:—કેમ વાર?

અચળ:—પાપુ શું કહું, ધરના ધણીની કુટેવ કહેતાં અને શરમ આવે છે, પણ તમે બ્રાહ્મણ છો એટલે બેભ્યાનો બાધ નહીં તમારાં જેવાં કંઈક ભોળાંને બાજે છે કે સમજાવીને લાવે છે. (સાંભેલું બતાવતી) જેયું આ સાંભેલું તમારા માટે છે; ધરમાં લાલીને ઝપાટે છે (અચ્છાંખાતી) બાધ તમારા ભોગ ફરી વળ્યા; એને ક્યાં સામા મળ્યા. એમ જાણી મને આંસુ આવે છે. (અચ્છાંખા કતિમ રહે છે.)

બ્રાહ્મણ:—હું (ગભરાતા) શું ખરું કહો છો?

અચળ:—તો શું હજી પણ જુડું જ જણો છો! આવે એટલીજ વાર છે; જુઓ ને આ સાંભેલું તો તૈયાર છે.

બ્રાહ્મણ:—(સામસામ) અલ્યા લાગે છે તો એવુંજ. નહિ તો આમ રસ્તે જતાં શું કામ લાવે? એક બીજામાં સટર પટર સમજાવે. હવે શું કરીએ કે જીવતા ઘેર પાછા ફરીએ? આ બાધ સાથે કાંઈ દાવ પેચ રચીએ તો મરતા બચીએ; (પગે લામતા) બાધ બાધ કહોને હવે ત્યારે અમે શું કરીએ, કે અહાંથી ઉગરીએ.

અચળ:—આ સાંભેલાનો માર ખાતા જાઓ; ને જરા હલકા થતા જાઓ.

બ્રાહ્મણ:—(પગે લાગતા) માડી કાઈ રીતે બચાવો.

અચળ:—તો જાઓ. (ધર પાછળની બારી બતાવતી) પેલે પાછલે બારણેથી થઇને પસાર થાઓ.

બ્રાહ્મણ:—(નીકળી જતા) બાધ તમારું બહુ થાવ.

ભુખરૂં:—(પ્રવેશતો શાકની ઝોળી સાથે) દોસ્ત આજે તો બજારની વાત ના કરો. પાપડી પાંચ આને શેર, ટીકારાંના ત્રણ આના. દુધી બટારાનાં દશદશ દોહોડીઆં. ને વેગણ વટાણાની તો રેવડી દાણાદાણ. પસ્તાકીઆઓનીતો ગરદનજ કાપવી જોઇએ ગરદન (ચારે ખુણે જોતો) અંહી પરાણા બેસાડીને ગયો હતો તે ક્યાં ગયાં? સાલ્લા રકુચકકર તો નથી થયા? (ધરમાં ડોકી લાલી) સાંભળ્યું કે અલી...પરાણાક્યાં ગયા?

અચળ:—(કમકતી) સાંભળ્યું હવે સાંભળ્યું. તમારા પચેણા તો પિટયા રીસાઇ ગયા.

ભુખરૂં:—અમસ્તી જુડું બોલતી હંધશ. હા હા હા. હસ્તી હંધશ.

અચળ:—(ગળે હાથ મુકતી) તમારા સમ.

ભુખરૂં:—(આંખો ચગાવતો) શા સારું?

અચળ:—શું કહું? નજવી વાત છે. એમને આ સાંભેલું જોઇતું, હવું. કહો આપણથી અપાય? મુવા હરામનું ટીચ્ચી જાય ને ઉપરથી સાંભેલું પણ લેઇ જાય. આં તે કેવો અન્યાય? કહો જોઇએ એવું તે થાય?

ભુખરૂં:—ઓ તારીની. આતો વાવે લામ, ને ઉગે અંકાલા જેવું થયું. લાવ આટલામાંજ જતા હશે. સમજાવી લાવી પાસડે પાડું. કેણી ગમ ગયા? કેટલી વાર થઇ?

અચળ:—પાછલે બારણે થઇને હમણાંજ. જુઓ જુઓ થોડેજ જતા હશે.

ભુખરૂં:—(હાથમાં સાંભેલું લેઇ સામ તરફનો ભાગ બતાવતો) આટલા માટે મેહેમાનને માહું લગાડ્યું. મુંરખી આની તે શી મોટી વિસાત હતી કે પરાણાને પેટમાં તેલ કક-કાણ્યું. લે આલ્ય રાંધી સિધી તૈયાર થઈ રહે. મેહેમાનને પાછા વાળી લાવું (જાય છે)

અચળ:—(આંગળીઓના કંકાકા મોડતી) જાઓ વરને વળાવું સગાથે.....

## પ્રવેશ ૭ મો.

—:૦:—

સ્થળ:માર્ગ.

પાત્ર:—એ નાસતા હાંફતા આઠાણુ ને પાછળથી જુખડં

આ૦ ૧ લો:—(ખીજા પ્રતિ હાંફતો) ભાઈ ઠીક થયું જો પેલી બાઇએ ચેતાવ્યા તે.

આ૦ ૨ જો:—હા ભાઈ મારા ઉપર એક સપાટો પડતો તો હું તો ભોંય ભેગોજ થઇ જતો.

આ૦ ૧ લો:—અરેરે મારો પણ જીવ જતો.

આ૦ ૨ જો:—અરેરે કંઈનું કંઈ થતો.

જુખડં:—(સાંભેલુ બતાવતો દોડતો) એ.....એ...ઉભા રહો મહારાજ ઉભા રહો. દયો આ સાંભેલું. મારા સમ. મારી ધરવાણીના સમ. રીસાઈ ના જાઓ—એ—દયો—આ—

આ૦ ૧ લો:—જોદેવભટ્ટ જો. રાંડનો જોદ્યો તો આવ્યો. નાસરે બાપ.

આ૦ ૨ જો:—નાસ બાપ.....રે.....(નાસનાસ કરે છે)

જુખડં:—(આખરે હાથ નહિ આવવાથી) હ-તારીની (કપાળે હાથ ઠોકતો) કરમ વગરના કરસીનીયાને જાને તે શાં જાવાં? કરમમાં લખ્યું ડોળીયું તો ધી કયાંથી ખાવાં? કોણ જાણે રાંડે શી જુકિત જમાવી કે એ મારા ખેટા વટાણાજ માપી ગયા. એક મરદ કરતાં જોરવની અડકલ ચઢી? નહિ બસ હવે શીકકે મોઢે ઘેર ફરવા કરતાં પરભાણુંજ યુધ્ધમાં પરવરવું ઉત્તમ છે. (ત્યાંથી પરભાણું યુધ્ધસ્થાન તરફ જાય છે.)

## પ્રવેશ ૮ મો.

—:૦:—

સ્થળ:—લશ્કરી ડાવણી.

પાત્ર:—જાળધર સહીત લશ્કરી ટુકડી, છડીદારો, અનુચરો, ને પાછળથી ગરડ ગામી લલિમજી, વગેરે.

અનુચર:—(દરબારમાં પ્રવેશી) જાળધરજી મહારાજનો જય થાઓ (નમન કરી ઉભો રહે છે.)

જાળધર:—(ઉઘ શબ્દે) બેસરે, શું કહેવા આવ્યો છે?

અનુચર:—(સવભાવે) પ્રભુ! બારણે આપનાં ભગીની પ્રધાણી છે ને તે આપે શ્રીને મળવાં ચાહે છે.

જાળધર:—(આસન ઉપરથી ઉઠીને સહચિત) કોણ પુણ્ય ભગીની લલિમજી; જા જા આનંદપૂર્વક પ્રવેશ કરાવ. (અનુચર જાય છે.)

લલિમજી:—(ગદગદ કંઠે પ્રવેશી જોવારણાં લેતાં) બપું?

જાળધર:—(સામે જઈ સહારતાં) પ્રધારો બેન! આજે કાંઈ આ ગરીબ બપું ઉપર અચાનક કૃપા?

લક્ષ્મણ:—(વધારે સ્પષ્ટ મહમદિત સ્વરે) વિરા.....

તેં યુદ્ધ કરવા અમર પ્રતિ, સાહસ કયું છે જ્યારથી,  
મુજ ચિત્ત ચળવળતુ થયું, સંતાપમાં છું ત્યારથી;  
ત્રીપુટી છુંડી ત્રણ દેવની, ત્રેવડ વિષે તારી ફરે,  
એ કાળ દળ આગળ વિરા, તું શા પ્રકારે ઉગરે.  
મહિયર મહિં એક દીવડો, તુજને દોડે મનમાં હરે,  
તુંજ વાળ વાંકો સાંભળી, મુજ જીવને પાછળ કરે;

(ખમે વળગી નિઃશ્વાસબદ્ધ થાવડે.)

રત્નો બળ્યાં છે લઇ ગયા, શું પ્રાણથીય અધીક છે,  
આ સુધ્ધ કરવું હો તજ, વિરા શિખામણ હીક છે.

નળધંધર:—(ખભેથી લક્ષ્મણના હાથ દુર કરી કુદતો) ભગીની ભગીની આ શું બોલો છો ?  
ભયું શું કામ પામેો છો ? હું એ દુષ્ટાથી ક્યારે ડરું તેમ છું ? તમારા પતિને તો  
તમારી દયાની ખાતરજ જીવતો જવા દિધો છે. એ ત્રણ દેવની ત્રીપુટી ? આવવા હો  
આવવા હો એ દેવત્રીપુટી સાથે આખું સુર પ્રહાંડ કાં નથી ઉતરી આવતું ?

રે જ્યાં સુધી બાબી તમારાં શીયળવ્રત સંજનાર છે;

એ ત્યાં સુધી કોઈ મને, કશુંએય શું કરનાર છે ?

સમજ્યાં ? (કંઠની પુષ્પમાળા બતાવી) જીઓ બેન આ પુષ્પમાળા. એ સાંભાગ્ય  
કુમુદિનીએ આપેલી છે; સંજનડ સાક્ષી સ્થાપેલી છે. જ્યારે તેનું શીયળવ્રત તુટશે;  
ત્યારે એ પુષ્પનું ચૈવન ખુટશે, જ્યારે તે ભરમાશે; ત્યારેજ આ કુસુમો કરમાશે.  
જો જો પણ આ વાત કોઈને કહેતાં નહિ. જાહેરમાં ચરચાય તો બાંધી મુંઠી  
ખુલી જાય.

લક્ષ્મણ:—અરે વિરા એ શું બોલ્યા ? તમારી હિતચિંતક થઇ ખરાબીનાં દારો કેમ બોલી  
શકું ? તમારા વિશેના સુર મંડળના રાક્ષસી દ્વિચારો જાણી મારા પતિથી છુપી રીતે  
નીકળી આવી છું હવે નિડર થઇ. રજ આપો, હું જઇશ.

નળધંધર:—ભલે. લોહી ન તપે તો પછી પોતાનાં પરાયાનાં અંતરજ કેમ ઝોળખાય ?  
બેન મારે દારે પહેલ વહેલાં આવી ખાલી હાથે પાછાં વજો તે હીક નહિ. દ્યો  
આ રત્નહાર સ્વીકારી આભારી કરો.

લક્ષ્મણ:—ચીરા તમારું બહુ થાઓ (જાય છે.)

## પ્રવેશ ૬ માં.

—:૦:—

સ્થળ: જંગલ.

પાત્ર:—વિષ્ણુ, લક્ષ્મણ, ગુરૂડળ વગેરે.

લક્ષ્મણ:—(પ્રવેશતાં આકેશ સહીત) હાથ વિખરીતે દશા. જાહેરના કાવતરાંથી બાહનું મોત ?  
કેવું કઠોર પરિણામ ? આહા: નળધંધર બાઈ નળધંધર, તારો મારા ઉપર કેવો

પ્રેમ ને મારો તારા પર કેવો પ્રપંચ? પતિએ પુછાવ્યું છે એટલે એ તો એમના દાવપેચમાં જ દોડવાના, અને હું દિનભાગિનીજ કારણરૂપ બનવાની. રે પિયરમાં પાધર કરાવનારી મારા જેવી આભાગણી બીજી કોણ હશે? માડી જાયાની શ્રુત્યસેયા પાધરનારી મારા જેવી પાપણીને પૃથ્વીમાતા કેમ ગણી જતી નથી? કુદું મમાંથી આળખામણી થઇશ, દુનિયાંની દૃષ્ટિએ દુષ્ટ મનાઇશ, ને જીવતાં જમપુરી જોઇશ, હાથરે હાથ.....(સુહાગત થાય છે.)

વિષ્ણુ:—(પ્રવેશી ગંભીરપણે) અહાહાહા લક્ષ્મણ ભાઈના પ્રેમમાં કેવાં ગરકાવ થઇ ગયાં છે? શું કરે બિચારી સ્ત્રીજાતીના સ્વભાવ છે કે પિયેરીઆં ઉપર પ્રેમ બતાવવો ને સાસરીયાં સાર્યે પણ રનેહ જોડવો, આવા પ્રસંગે આવી એમની દયામણી સ્થિતિ જોઈ દેવને પણ દયા આવે. શું કરે? હું જાણું છું કે આવી કામલાંગનાઓ પર આવા પ્રહારો દુઃસહ છે પણ લાચાર (વધારે ગમગીન થઇ.) જે શુદ્ધિ શોધી કાઢી જીવભીઓના સંહાર ન કરે તો ઝાલાહણનું રક્ષણ કેવી રીતે થાય? (પવન ડોળી લક્ષ્મણને જાગ્રત કરતાં) પ્રિયા ક્યારે આવ્યાં? સમાચાર શા લાવ્યાં?

લક્ષ્મણ:—(નમન કરી સનત્ર ચન્દ્રે) પ્રભુ હમણાંજ આવી, બળજતે કુંચી બતસાવી.

વિષ્ણુ:—કેવી રીતે?

લક્ષ્મણ:—અણ્ણછુટકે બોલતી જામથી આપરના ચન્દ્રે! આ કલા કે:—

રે જ્યાં સુધી બાબી તમારાં, શીયળવત સૃજનાર છે;

એ ત્યાં સુધી કોઈ મને, કશુંએય શું કરનાર છે?

વિષ્ણુ:—કશું એય શું કરનાર છે કે? જોઈ છું. (ગરડ પ્રતિ જોઇ) ગરડજી જાઓ લક્ષ્મણને સ્વસહને પહોંચાડો.

લક્ષ્મણ:—(જતાં જતાં ગદ્યમ કંઠે) મારાં નેત્રમણિ; આ તમારી અર્ધાંગના ને જનેતાની કુખ લગવનારી ન કહેવડાં શો.

વિષ્ણુ:—(સગવ) ફિકર નહિ.

લક્ષ્મણ:—

ગાયન રઠ છું.

મારા વીરાની વાર, કરજે બરથાર;

હાતિ મનની સર્વે વિસારી-મારા.

આંધળાની આંખને, પંખિની પાંખને;

કુળ તણી આપને આપ પાળનાર;

સાચી સગાઇ મનમાં સમજી દ્યો કંઈ-મારા.

વિષ્ણુ:—નિશ્ચિંત રહો, જાઓ. (લક્ષ્મણના ગયા પછી સ્વગત) હવે ઉપાય હાથ લાગ્યો છે. જોટલી વાર લગાડીશું તેટલું વિપરીત પરિણામ પેગરવું પડશે. માટે જે બને તે સત્વરજ ઠીક. (નેત્ર મીંચી તાળી બજાવે છે.)

શંકર:—(પ્રવેશી અધિન દૃષ્ટે) નમસ્તે પ્રભુ નારાયણ.

વિષ્ણુ:—(મલકાતે મુખ આતિથ્યે) નમસ્તે ચોમિરાજ. પધાર્યાં?

શંકર:—કંઈ સમાચાર?

વિષ્ણુ:—તમાર. જળધરે તો કહ્યું કે જ્યાં સુધી બાબી તમારાં શીયલવત સજનાર છે; રે ત્યાં સુધી કોઇ મને કશુંએય શું કરનાર છે. કહો હવે કેમ કરવું?

શંકર:—(બર્વાં શાંત કરી) ઓહોહો એમાં શું કરવું છે શું? વૃદ્ધાનું મત હું મુકાવું પછી કાંઈ છે.

વિષ્ણુ:—જે એમ થાય તો તો મારે ખાતા બચીયે. પણ તમારા જેવા ભોળાથી એ નહિ ભોળવાય; કાઢ પ્રપંચી પુરુષ જય તો કંઈક કામ થાય. તમે બીજા ત્રેવડમાં રહેો તો એ કામ હું બગાડું.

શંકર:—નહિ તમારે જવાની જરૂર નથી. બામાઓને ભોળવવી એમાં તે શું અર્થ કામ છે?

વિષ્ણુ:—તો બલે. મોટે ઉપાડે જાઓ છો ખરા પણ જેને પાછાં જંખવાદને ન આવે.

શંકર:—(હાસ્ય કરી) અરે પ્રભુ એ તે શું બોલ્યા? હું તે જંખવાઉ; કંઈ વિચાર કે બેડા પાર.

વિષ્ણુ:—(સ્વગત) ભોળાનાથ બહુતિ ચોળી બામાને ભોળવવા ચાલ્યા. (પ્રકાશ) તો બલે. શંકર આપ એ તરફ પધારો, હું જળધર તરફ જઈ. (મંનને પરસ્પર) નમસ્તે. નમસ્તે. (જુદી જુદી દિશાએ વિદાય થાય છે.)

જળધર:—(પ્રચંડ ગળતો) અફસોસ. હાથેહાથ મેળવવાનો પ્રસંગજ આવતો નથી. લુપ્ત્યા દેવો દુરથીજ ત્રાસે છે; ત્યારે મુખ્ય માટે શાને ઉત્સાસે છે?

નારદ:—(પ્રવેશી) નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ. (જળધર સામે જોઈ) શુરવીર સુભટરાજ, હીક થયું કે આપ અહીંજ મળ્યા. હમણાં હું આપની પાસેજ આવતો હતો. નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ.

જળધર:—(આશ્ચર્ય ચકિત થઈ સામે જોતો) ઉફ: આપ કોણ છો?

નારદ:—મને ના-ઓળખ્યો? હું અહાનો પુત્ર નારદ છું.

જળધર:—હીક મને મળવા આવવાનું કારણ?

નારદ:—(એક આંખ મારતાં સ્વગત) હીક લાગ આવ્યો છે. (પ્રકાશ) આપના ધરના માઠા સમાચાર જણાવવા. નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ.

જળધર:—(ચિંકતો) મારા ધરના વળી માઠા સમાચાર કેવા?

નારદ:—તે તો આપ સાંભળશે ત્યારેજ જાણશે. નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ.

જળધર:—(આંચળીથી ચપટી વળડતો) તો જલદી કહો. બોલો બોલો શું છે?

નારદ:—(સશોકિત બાવ દર્શાવી.) શું કહું? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી. તમે અહિં સંશ્રામમાં સિધાવ્યા છો; ને તમારે ઘેર સતી વૃદ્ધાને છળવા શંકર સિધાવ્યા છે.

જળધર:—(રોમે રોમે ફરકતો) ઓહ: શું મારી છપ્પીલીને છળવાને? મારો નાશ કરવાને?

નારદ:—હાજી. એમણે આપનું રૂપ લીધું છે; ને કપટનું કામ કીધું છે. પણ એ ભોળાના ભાર નથી; ને સતી સત સુકનાર નથી.

જળધર:—(સનમ્રપણે) મુની મને તમે આભારી કર્યો છે. કહો એને ભોળા કોણ કહે? હાથેહાથ મેળવતાં હાર્યો ત્યારે પ્રપંચની જાળ પાંચરવા પહોંચ્યો. હીક છે. ઠેકાણે લાવું છું; જળધર તુમણું છું.

નારદઃ—જો આપ અહીં લેવા ધારતા હો તો એક યુક્તિ અતાવું.

જાળધરઃ—વાહ તો તો બહુજ ઉત્તમ. અહીં લેવાને તો બાંધજાજી ચુકે. શી યુક્તિ છે સચ કહો.

નારદઃ—જુઓ ત્યારે જઈએ જ્યારે આપને ઘેર જવાનું અવસર પગડું બધું છે ત્યારે આપને તેને ઘેર જવામાં શી અડચણ છે. એ જાનનો જોગટો છે, પણ તરણી તો તેજનો અખાર છે. એ કાગળી કોટે બધાયલા મણીને હરી લાવે; છળથી છળી લાવે. પણ જોજો આ વાતની કાઠને જાણ થાય નહિ. નહિ તો હું હલકા લોહીનો હથાક જામશ. સ્વર્ગમાંથી તમારી દયાની ખાતર આજ્યો છું. માટે જોજો દયાની માને કાકણ ન ખાય. નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ.

જાળધરઃ—અરે એ શું બોલ્યા ? જાણે શું જાણે, મહારાજ મને કેવો જાણો છો ? વાંત બીજી કાને ન જાય પછી કાંઈ. સુખે સિધાવો. (જાય છે)

નારદઃ—(આનંદતા) વાહ કપટ વાહ ! ત્યારે જ્યાં નિકસ છે; ત્યાંજ આનંદ અને ઉજાસ છે. નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ.

ગાયન ૨૮ મું.

વાહ ! દોપટ ફળ, આપે કપટ, મળ કાપે જમતમાં

ધ્યાની....ને ધર્મી, અકકરમી.....ઉદાશી

ખાસી રતિરસ, સુખદ, સુખરાસી

હળી મળી સહુ ભેટે.....નેહ ધરીને નેટે

છટકે ના કે છેટે.....ભગેલ પણ દીસે ભગતમાં—વાહ

(કરતાલ બગવતા જાય છે.)

—o:—

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ:—પાર્વતી સદન.

પાત્ર:—પાર્વતિ, વિન્યા, જ્યા, ને પાછળથી કૃતિમશંકર (જાળધર) વગેરે.

પાર્વતિ:—(સરોક)

ગાયન ૨૯ મું.

કોડીલા કપદિદરિ આવશે આ તરફ ક્યારે ?

દળી દુષ્ટ—રાક્ષથી દળ, કાંવશે એ કુશળ ક્યારે ?—ટેક.

કૃપાળુ કોઈ બનો, કરમાતું જોમને કલ્પતર;

પ્રીતિ નૌકા તારશે, એ સ્નેહના સાગર ક્યારે ?—કો.

સ્વરોદય જોઈ સખી, જાણતી હું તો કે' તું જીવન,

કૌંતના કિરીટ બની, કાપશે આ દુઃખ ક્યારે ?—કો.

જયા:—(પવન ઢોળી આશ્વાસન આપતી) દેવિ શાંત થાઓ, શાંત થાઓ.

પાર્વતિ:—(વિશેષ અફસોષમાં) દાસી જયા કેટલા દીવસ થયા. જો ને જટા ધારી જળધર સામે જુદા કરવા વળ્યા; ત્યાર પછી તેમના કંઈ પણ સમાચાર ન મળ્યા. હવે તો ધીરજ ધરાતી નથી; શાંતી થતી નથી.

જયા:—માતૃશ્રી ! આમ કલ્પાંત કરવાનું કારણ શું છે ? આપના અન્નરામર પતિનું અખંડ આરોગ્ય કોનાથી છીનવી શકાય તેમ છે ?

પાર્વતિ:—તે ખરું છે. પણ આપજીને સમાચાર આવી ન મળે ત્યાં લાગી તર્યા કેમ યુગાય ? વિતર્કો-કેમ સમાય ?

જળધર:—(શીવનું-કલ્પિત સ્વરૂપ ધારણ કરી નેપથ્યમાંથી) સતી હાર ઉઘાડો.

પાર્વતિ:—(ચોક્કતા) વિજયા વિજયા, વાર જો જોઈએ કોણ બોલ્યું એ ?

વિજયા:—(હાજર થઈ હાથ જોડતી) માતૃશ્રી મને તો ત્રિપુરાસિના જેવોજ સાદ સંભળાશે.

પાર્વતિ:—હોય નહિ હોય, જા તપાસ કર.

વિજયા:—(નેપથ્ય તરફ દોડતી સહર્ષ પાછી ફરી) માતૃશ્રી પ્રભુએ મને સાચી ઠરાવી (હાથ લંબાવતી) લાવો વધામણી. સદાશીવ પોતેજ જુદામાં જય મેળવીને આવ્યા છે; ને સાથે દુષ્ટ જળધરનું મરતક પણ લાવ્યા છે.

પાર્વતિ:—(વિશેષ આશ્ચર્ય ચકિત) આ તું શું કહે છે ? શું શંકરજ આવ્યા ? (હૃદય તરફ દૃષ્ટિ કરી, મને તો નથી લાગતું કે મારા મુગટમણી એ હોય. આવ આપણે એક યુક્તિ રચીએ, જેથી બેદ જણાઈ જશે. શે જયા આ તું મારો પોશાક પહેરી બેસ, અને એ પ્રવેશતા પ્રભુને લટકા કરી ભોભાવ, જોઈએ શું થાય છે ?

જયા:—(પાર્વતિ રૂપે સજ્જ થઈ) વાર આ. (પાર્વતિ સંતાપ છે.)

જળધર:—સતી હાર ઉઘાડો.

વિજયા:—(લાંબે સાદે) એ.....આવી પ્રભુ. (ઓવારણું ભેદ પ્રવેશાવતી) સાહે થયું પ્રભુ આપ આ સમયે આવી પહોંચ્યા. મારાં માતૃશ્રી તો મુઝાઈ મરતાં હતાં. આપના દર્શન વગર એમનાં નેત્રો નિઃસ્તેજ થઈ ગયાં હતાં. એમની વિચાર વીજળી દુઃખ વાદળમાં ડુબી ગઈ હતી.

જળધર:—(આનંદેતો) હાં-હાં-હાં-એમ જાણીનેજ યુદ્ધમાંથી પરભાર્યો આ તરફ વળ્યો છું. (જયા તરફ વળી) પ્રિયે.....

જયા:—(બેટ સ્વીકારતી) આવો મારા જીવન. આપના વિના મારી તો ધણી માઠી દશા થઈ. વેરણ દીવસ વહી ગયા. પાપણી પળોએ તો મને પૂરણ પીડી. આજે જ્યારે આપને મેં જોયા ત્યારે જીવને જરા ઠંડક વળી (બેટવા હસ્ત લંબાવે છે.)

જળધર:—(બેટનાં સ્વેગત) હાથ શંકર, તારો જલ્દેસો વળ્યો; સતીનો પ્રેમ મળ્યો (ખભાં ઉપર ઉપર હાથ નાંખતો પ્રકાશ) પ્રિયે, તમારું કહેવું સર્વ સાચું છે. સ્ત્રીનું જીવન સ્નામિ છે. પતી વગરની પ્રેમદાઓ પાણીથી પણ સોંધી છે. સ્ત્રીઓ તો સંસાર સમગરનું નાવકું છે, પણ તેનો ખરો આધાર તો ધણી રૂપી ધ્રુવ ઉપર ધરાયેલો



છે. ચંદ્ર જોમ રાત્રીને રંગે છે. સ્ત્રી તેમ સ્વામીની સંગે છે. શીયળવતિ સ્ત્રીઓ સંસારનો સાર છે; સખનચૂકનો શબ્દગાર છે. (પુનઃ બેઠવા જાય છે)

**પાર્વતી:**—(કિંપાકૃષ્ણ જોઈ સ્વચત) અરે આ તો કોઈ જરૂર ફુનિમ વેશ ધારીજ છે. (પ્રકાશ પ્રવેશી) જોલ દુષ્ટ તું કોણ છે? સાચું કહે નહિ તો હમણું બાળીને ભસ્મ કરીશ (સંકોષ) ઓ કુલાંગાર વ્યભિચારી શું તું પ્રપંચ પાસમાં નાખી મને સત સુકાવ-રાવવા ધારે છે? જાણુનો નથી કે પાપ પાતાળમાં પુરેશું પથ્થુ, જોલે છે. અરે પ્રપંચી પતંગીયા તું આ દીપક ઉપર પ્રેમ રાખે છે પથ્થુ જાણુનો નથી કે દીપક શરમ ક્યારે રાખે છે? તે તેનું બહાલ જોઇને વરે છે; કે બાળીને ભસ્મ કરે છે?

**જળધર:**—(સ્વગત ચોકતો) અરર આ શું? મારી બાથમાં છે તે કોણ? (બે ડગલાં પાછો હઠી) ને આ પૂરજોશમાં ભભકતી નક્ષત્ર માળા કોણ? (વિચારી) બરાબર આજ પાર્વતી હશે. લાવ હવે તો ફૂંખરીજ વાત જોલી તેને મારી મહતાથી લોભાવું. (પ્રકાશ) કૃપોદરી કંઠાર વચનો ન કહો. હું શંકર નથી પથ્થુ ચૈદ લોકને આક ઉપર ચઢાવનાર જળધર જોધો છું. ને તમારી દયાની ખાતર અંહી આવ્યો છું. વડવાઇની માફક વધી ગયેલી જટાવાળા, રાખોડીથી રંગાયલા અરણ્યમાં આશ્વડનારા રમશાનને સેવનારા, અને ફળદ્રુલને ખાનારા વિરૂપ શંકર ક્યાં, અને ચંદ્રથી પથ્થુ ચાર ગણા તેજવાળાં યોવનરૂપી અમૃતથી ઉભરાતા શરીર વાળા ને ડોલરની કળી જેવા દીલવાળાં તમે ક્યાં? ક્યાં કળી ને ક્યાં કરમાયલું દ્રુલ? ક્યાં અશ્વિ ને ક્યાં રસ્તાની ધુળ? ક્યાં કેતકી ને ક્યાં કાંટાની શુળ; રે ક્યાં પદ્મણી ને ક્યાં એ જોગટાનું મુળ?

**પાર્વતી:**—(કંપિત કોધાવેશે) કામાન્ધ ચુપ રહે. તારા જેવા જનુનિ ઉપર જીલમ ચુગરન રા કુદ્રષ્ટિ કરનારા કુતરાઓને તો જીવતાને જીવતાજ જળમાં ધરવા જોઇએ; કે અગ્નિમાં બાળી ભસ્મ કરવા જોઇએ. પોપનાં ભરેલાં નેત્રોમાં પલિતા ચાંપવા જોઇએ; જીભ ખેંચી કાઢવી જોઇએ, છાતીને છેદી નાખવી જોઇએ. શું કહે મને સમુદ્ર દેવની ને સ્વધર્મશીળ સતી વૃંદાની શરમ આવે છે નહિ તો ચાંડાલ આ પંજેજ તને પંચજીવમાં પધરાવી દેત. જા કાળુ કર:—

**પાર્વતી જળધર:**— ગાયન ૩૦ મું.

જા જા રે કામાન્ધ, શરમ છે નાદાન, કુલાંગાર, બે બાન;  
પ્રુમારી ત્હારી, દે જીતારી, દુરાચારી;  
પાપી પરનારીમાં સપડાય અકળાય ?  
ઉછળતા અંગારા માંદા, છતી આંખે ઝંપલાય-જા જાન

પ્રેમના પુંજમાં, કામનાં કુંજમાં, રાખ સહુણી રસિકવરને,  
મશ્વિ કામ ગળે ન હોપે અપણે, શીદ બાળમાં ભેળા ગંગા જળને.

જા જા રે કામાન્ધ, શરમ છે નાદાન.

(છેલ્લા ઉચ્ચાર સહિત પાર્વતિ જાળંધરને એક તમાચો મારે છે તેથી નિસ્તેજ થઇ એક બાળુથી જાળંધર, ને બીજી બાળુથી પાર્વતિ વિદાય થાય છે.)

જયા-વિજયા:—(અને બાળુની વિગેમાંથી નિકળતી) ધન્ય છે પાર્વતિજ ધન્ય છે. અદાદાઃ પતિવ્રત પ્રભાવતો ઓરજ ઔશ્વર્ય છે જો.

ગાયન ૩૧ શ્રું.

પતિ પૂજ્ય તીરથ સમમાની, સેવે સદા જો સન્નારી;  
સતીત્વ તણા પ્રભાવે, ફાવે નહિ દુષ્ટાચારી—૨૬૦  
પતંગિહં રૂપ ભાળી,.....ભમે ભુલી ભાન ખાળી;  
અંપલાવે દીપ ન્યાળી,.....બળી સહે દુઃખ ભારી—૫૧૦

સાખી

શીળ કસોટી ઓ તણી, પરખે કસતાં વાર;  
ચુણી અવચુણી પુરૂષનો, વિગતે કરે વિચાર.  
તજીને મોતીનો માળો.....સેવે સદા સુકી ડાળો;  
અરે એ પડતીનો ચાળો.....રેવે દેવને સંભાળી—૫૧૦

(જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧ મો.

સ્થળ: વૃંદા નિવાસ.

પાત્ર:—વૃંદા, નંદા, સહચારિણીઓ, નોકરો ને પાછળથી કતીમ વેશે શકર વગેરે.  
વૃંદા—(અસ્તવસ્તવસ્તે)

ગાયન ૩૨ શ્રું.

બહાવરી.....હું.....બાઈ રે.  
પડે ના કળ, છું વિકળ, શીર અનળ, શું શિતળ;  
બાઈ.....રે..... બહાવરી  
જાળ અચળ સકળ સ્થળ રે, પ્રયળ બિઝાળ પ્રતિબળ હો કુશળ;  
બાઈ.....રે..... પડે  
હામે ન સ્નેહજળ, પ્રયણુદળનું કમળ,  
કયાં સુધી સાંખે; નિશાસા નાંખે; કયાં સ્વામિ આંખે;  
રે!! વિમળ...બાઈ રે—૫૩૦

વૃંદા:—(સખેદચ્છત્ર નંદા દાસી પ્રતિ) નંદા, સૌભાગ્યરક્ષક ગયાને સમય પ્રભુ વિતી ગયો, પણ કંઈ સમાચાર અબધા નહિ. કંઈજની કાંણુ ખબર કહે? જો જો આ મારાં આજુ-પણુએ મને તજ દીધી છે. આંસુડાંઓએ પણ આંખ ખુદાર નિકળી ચાલવા માંડ્યું છે. અરેરે ધીરજ હરાઈ જાય છે; છાતિ ચીરાઈ જાય છે. પતીનો વિયોગ રે હાય; સતીથી કેમ સેહેવાય? (મુર્ચ્છિત થાય છે.)

નંદા:—(પવન દોળી સાવચેત કરતાં) આ આ. આપના જેવાં ગંભીર ને શુભવાન ગોથાં આશે; તો પછી અમારા જેવીઓનું તો શુંએય થાશે? આપને તે એક નિશ્ચય ઉપર ફરવું જોઈએ; કે આમ કરવું જોઈએ? મુદ્દના મામલા છે. બે દીવસ વધારે પણ થાય ને ઓછા પણ થાય. નેમાં આમ વ્યયતા સંભવે આ?

શંકર:—(જળધરના કંતિમ વેશમાં નેપથ્યમાંથી) સુન્નણ સુંદરી! હાર ઉઘાડો.

વૃંદા:—(પુરૂષ શબ્દનો ભાસ થવાથી કાનમાં આંગળી ધાલતી) નંદા નંદા, કોઈ પુરૂષ સરખાનો સાદ સંભળાયો. તપાસ કર કાંણુ છે? પિછાણી લેઈ પાછી વળ, મારી આગા વિના પ્રવેશ કરાવતી ના.

નંદા:—વાંરં આ. (નમન કરી નેપથ્યમાં જઈ પાછી વળતાં) આ આ લાવો વધામણી. જય મેળવી જળધરજી આવ્યા; ને હાથમાં ગણપતિનું મસ્તક પણ લાવ્યા. કહેા અપની આગાની વાડ જોઈ કે દોડતી જઈ ઓવારણું લેઉ?

વૃંદા:—નંદા ઉતાવળી ન થા. કંઈજનાં વચનની કોમળતા, સંભળાતા શબ્દોમાં સમાયલી જણાતી નથી. મારા પ્રાણેશનાં વચન મને રોમાંચ કર્યા વગર રહે નહિ. (છાતી ઉપર હાથ મુકતી) જો જો મારું હૃદય ધકકવા લાગ્યું; અપશુકન બતાવવા લાગ્યું. આવર-દાવર્ષક આવ્યા હોત તો આ પગો ક્યારનાયે ઉપડવા હોત; પણ એ તો પાછા પડે છે. નેત્રો મિચાઈ જાય છે. જરૂર જીવન એ ન હોય. અજીત અવિનાશીને મારીને પધારે એ કેમ ખરું મનાય? પ્રતાપી પુરૂષ સામી મીટ માંડી ન જોવાય તો તેનો પરાજય કેમ થાય? મારું અંતઃકરણ મને આ ચોખ્ખો પ્રપંચ સુચવે છે. (વિચારી) કદાચ કોઈ પ્રપંચી દેવે તો આ રૂપ નહિ ધર્યું હોય; મારા શિષ્યજની સાંકળ તોડવા તો પગલું નહિ ભર્યું હોય? જા નંદા પ્રવેશાવ. એ તે પ્રાણેશ છે કે પરભાર્યો તે હું પળમાં પારખી શકીશ. (બાજુ છુપાય છે.)

શંકર:—સુન્નણ સુંદરી હાર ઉઘાડો. ....

નંદા:—(લાંબે ધાંટ) એ.....આવી પ્રભુ.

શંકર:—(ઉતાવળે આગળ વધી જતી નંદાને) પ્રિયતમા! પ્રવેશ કરાવી પ્રણયકલહનો પાઠ આમ ક્યાં પાછો યાદ કરી બેસો છો; (બેઠવા જાય છે.)

નંદા:—(બાથમાંથી છટકતી) અરે આ શું કરો છો? હું તો દાસી છું.

શંકર:—(કૃતિમ હાસ્ય સહીત) હા-હા-હા. તમે મારાં દાસી છો; તે તો બધી દુનિયા જાણે છે તેમાં કહીશું બતાવો છો? (બેઠવા જાય છે.)

નંદા:—(હસ્તપાસમાંથી ખશી જતી) અરે!!! તમે આ નંદાનેય ન ઓળખી કે ?

શંકર:—(વિશેષ હાસ્યપૂર્વક) હા.....આ. ઓળખી ઓળખી. આનંદને આપનારાં તે આનંદા. આવો અને બેટો. (પુનઃ બેટવા જાય છે)

નંદા:—(સ્વગત) ખરેખર વૃંદાબાની વાત સાચી હોય એમ જણાય છે. જો જળધરજી હોય તો જાણે નહિ, કે આ તે વૃંદા છે કે વૃંદાની દાસી નંદા છે ? (કાન સુધી હાથ લંબાવતી. પ્રકાશ) અરે હું વૃંદા નથી પણ વૃંદાની દાસી નંદા છું, સમજણ પડે છે ?

શંકર:—(ઉન્માદચરત બાવે સ્વગત) હતારીની. આ તે મેં શી બેવકુરી કરી કે વૃંદાને મુઠી આ નંદાને વળગ્યો ? (પુનઃ સ્મીત પ્રસરીત પ્રકાશ) હું ક્યાં અણુજાણ્યો છું ? આ તો યુધ્ધથી ગભરાયલા જીવે ગમે તેમ બોલાઈ જવાયું. કહે ક્યાં છે ખારી વૃંદા ?

નંદા:—(નેપથ્ય તરફ બતાવતી) જુઓ સામેથી એજ આવે છે.

વૃંદા:—(પ્રવેશતાં વેંતજ તુરત શંકરને ઓળખી નમન કરતી) મારા શીર શાણંગ હો સર્વેશ્વર પ્રભુ શંકર અરજી.

શંકર:—(દિગ્મુઠ સ્થીતિમાં સલગ્ન) ઓહ: (નિયું ધાલી જાય છે.)

વૃંદા:—(છુટા કેશો અર્ધ ઉર્ધ્વ સ્થીતિમાં)

ગાયન ૩૩ મું.

વિકળ વાત સાક્ષાત જગતાત આ, ધટે ના તનુજ શીરે ધાત આ,

વિકળ વાત સાક્ષાત જગતાત આ—ટેક૦

તપસ્વિપણ્યું શું તજીને તમે, જગાવી ચિતા કામની જાત આ—વિ૦

ગુણિ જ્ઞાનિ ટેકી વિવેકી થઈ, વર્ધા શું વપુંમાં વ્યતિપાત આ—વિ૦

શરમ છે શરમ જાવ સિધાઓ સિધા, બિછાવો ન કંટકની બિછાત આ—વિ૦

પુન્ય પિતાજી ! જરા ઉંચું જુઓ. પુત્રિ ઉપર વ્યભિચાર દૃષ્ટિ; કેટલે સુધી પ્રપંચ ? આપ સાક્ષાત પરમેશ્વર રૂપ થઈ આવાં દુષ્ટકૃત્યો દેખાડશે તો દુનિયાં શો ધડો ભેશે ? શત્રુનો પરાજય કરશે તે પરાક્રમથી કે આવું અધમ પગલું ભરીને; અહાહા ધર્મના મુળમાંજ આવી ધુત્તા વસતી કોણ ધારશે ? પાણી નાવને કેમ તારશે ? રે રાત્રી દિવસ નિયમીતપણું કેમ રાખશે ?

(૪૮)

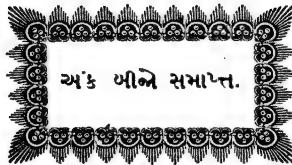
ગાયત્રી ૩૪ શ્રું.

વારે રંગ, શા આ ઢંગ ? હૃદવાળી.....આ૦  
જગનાથ કુંપચે ચાલશે, સંસાર શે હવે ચાલશે;  
જનમ આપે, જીવન આપે, તેજ સંતાપે, નીતિને કાપે,  
શરમ.....શીવ.....હનર.....વાર.

તનયા પર શો વ્યભિચાર ?  
ન ઘટે ન ઘટે કૃપાળ ! ! ! આમ આ—વાર૦

(શંકર નિઃસ્તબ્ધ, જુદા ઉચ્ચક્રિત ને દારીઓ આશ્ચર્ય ચક્રીત)

ટેબલો.



## અંક ત્રીજો.

## પ્રવેશ ૧ લો.

સ્થળ: જંગલ.

પાત્ર:—શંકર, વિષ્ણુ, ખાહિની, અને કેટલીક સમાણી સખીઓ વગેરે.

શંકર:—(એકલા શોકચરત)

ગાયન ૩૫ મું.

અરે ! આ શી ગતિ મારી, હવે જો વ્યભિચારી ! !

સતી નારી સતાવી ક્યું પાપ મારી—ટેક.

કરોળીઓ કામી રમે જળ જુડી,

તુટે તે તરત જો વીધીરખ રૂઠી;

વિક્ષણ થઇ ફળેતી ખરે શીર—હોરી—અરે.

વિષ્ણુ:—(શંકરના હાથમાં તાળી આપતા.) હાહાહા. મેં નહોતું કહ્યું કે એ તમારા જેવા ભાળા માણસનું કામ નથી ?

શંકર:—(ખસિયાણી દિગ્ધિએ) પ્રભુ તમે તો વાતોજ કરી જાણો. તમારા જેવા સાત કપટી જન્ય તોએય શું થાય ? એ ધાર્મિક સતીનું નામ કેમ દેવાય ? યાદશક્તિની તો અવધિજ. પેસતાંને વારજ મને પિતા કહી બોલાવ્યો, તે સાંભળતાં તો મારામાં શુધ્ધિજ ન રહિ; ગજ ભોંય નીચિ ગધ. પાંપણો ઉચ્છેદ્ય નહિ; જમર ફરકાય નહિ. જુડા હાલે ભાગવું પણ ભારે થઇ પડ્યું. રે; એ વૃદ્ધાનાં વેણુ હજી મારે કાળજી કાપી ખાય છે. (છાતી ઉપર હાથ ફરવી નિઃશ્વાસ નાંખતાં) એનાં કહેવાં વચ્ચેના યાદ કરે છું ત્યાં તો મારે સો મળુ લોહી સ્રવ્ય છે.

વિષ્ણુ:—(ગંભીર ચહેરે) તમે કહો છો શું ? હું તો જાણું છું. કરેલું નહિ ને કરવા જન્ય તેને એમજ થાય. હું ગપો હોત તો ન હોત. બલભલા દુઃખીઓના દમ છુટાવ્યા તો એ સ્ત્રી જાતનો દિસાય શો ?

શંકર:—પ્રભુ જુલો છો. તોલ તો ત્રાજવે તપાસાય. સામાન્ય સ્ત્રી નથી કે સમજાવી સમજે; એ તો શુદ્ધ પતિવ્રતા છે પતિવ્રતા.

વિષ્ણુ:—અરે તેમાં શું થઇ ગયું ? (ચપટી વગાડી) આમ જોતજોતામાં તમારા જેવા મોટા મોટા યોગિએને ઉથલાવી પાડું તો પછી એ કાણ ?

શંકર:—(આશ્ચર્ય ચકિત) વાહ વિષ્ણુ પ્રભુ વાહ, તારાકેજ ચઢશે, કે કંઈ કાર્યનો વિચાર કરશે ? આપ શું બોલ્યા ? મારા જેવા પરમ યોગેન્દ્રો પણ આપની માયામાં ઉથલાઇ જાય ?

વિષ્ણુ:—હા હા. હું ઇચ્છું તો સહજ વારમાં.

શંકર:—(માથું હલાવતા) ભુલો છો પ્રભુ ભુલો છો.

વિષ્ણુ:—હું નથી ભુલતો પણ શંકર તમે ભુલો છો. (સ્વગત) આ શંકર મારી લીલાથી આણુનપયા છે માટે લાવ જરા એમને એનો સ્વાદ ચખાડું. (પ્રભાવપૂર્ણ દર્શિપાત કરે છે ત્યાં પલાટ ફાટે છે, રમણિય ઉપવન દેખાય છે ને વિષ્ણુ અદ્રશ્ય થાય છે.)

શંકર:—(આંખ મિચી ઉપાડતાં ઉપવન નિદાળતા પ્રકૃતિત મહેરે) અહાહા હા!! આ ઉપવન કેવું આદ્વાદક છે; રંગભેરંગી વેલીયો કેવી ઝુકી રહી છે? કેલાસની ટેકરીથી કે નંદનવનના બગીચાથી આની સુંદરતા સરસ જણાય છે. અહાહા: મનહરણું ઝરણું અને તરણુંઓ આનંદદાયક કેવાં ઓપી રહ્યાં છે?

વા: વા: સમીર બહુ ભાગ્યશાળી, રમણ કરતો ઉપવને, પ્રસરાવતો પરિમળ વિમળ, ગુણી ગંધનો આહક બને; આ વાટિકા કોની હશે? કોણે રચી રચના બધી? પેલી દિસે કો લલિત લલના, દારીઓ પણ છે બધી.

મોહિની:—(સખીઓ સહિત પ્રવેશતી) સખી! ને ને:—

કપરાં સુરજનાં કારણથી, આ છોડ સહ કરમાય છે,

સખી ૧ લી:—હા બહેન:—

બની રંગથી બે ઢંગ એ, જળવીણ વ્યાકુળ થાય છે;

સખી ૨ જી:—અરે બહેન આમ તો જુઓ—

ગુપ્ત જાઇ ને મધુમાલતી, વનજયોત્સિનકા નીચી લચી,  
જળપાન જાણે કર વતી, માગી રહી સૌ એ મચી;

સખી ૩ જી:—હા બહેન

આંખાતણી અંમરાઇ, ફાલી દુલથી શી મલપતિ,

સખી ૧ લી:—જળપાનના સિંચન વિના, તો મને એ તલપતિ.

મોહિની:—સખી! ને આ સામેનાં વૃક્ષો, ઉમંગ કેવો ઉર ઉમરાવે?  
પલ્લવરૂપી એની આંગળીઓ, કેવિ ઇસારત કરી હલાવે,  
શું કામ માફે એવું બાઇ, કે બહેલિ બહેલિ બોલાવે મુજને,  
લે લે આ આવી, લે લે આ આવી, હવે તો આનંદ થશેનિ તુજને?

(વૃક્ષની બધા તરફ પ્રેમોર્માં ભરી બેઠવા દોડે છે.)

સખી ૧ લી:—(મોહિનીને દોડતી રોકી લઇ)

મરમાળી મોહિની બહેન તું, ઝાઝી ઉતાવળિ યદ્યપિ મા,

ક્ષણ શાંતિ રાખી રે' ઉભી, અદિથી અગાડી જઇશ મા;

મોહિની:—(બકુરી ચઢાવી) કાં.....આં.

સખી ૧ લી:—ને ને—

તું જેહ કેસર વૃક્ષ પાસે, અતિ ઉમંગે જાય છે,

તે તો લતા સંગે રહી, રસ ચૂમતું જણાય છે.

મોહિની:—શું સાચું ?

સર્વે સખીઓ:—હા સાચું. હા સાચું. હા.....સાચું. (હસે છે)

મોહિની:—(અન્તે બાળ્યએ વિંટાવતી સખીઓને વિખેરતી) જાઓ જાઓ. મશ્કરી કરતી રહેવા ઘા. આશો પુષ્પ વિંછી હ્યો એટલે આશ્રમે જમ્યાએ (પુષ્પ પોને વિણવા જાય છે.)

મોહિની:—સખીઓ:—(અટકાવતી લટકા સહીત)

ગાયન ૩૬ મું.

ખેચે ન ચીર પેલો યુવાજા ! બહેન જો જો;

કુલડાં જુગતે ઉતારજો—ખેચે.

જો પેલો હલાતી શીર્ષં સુટવાં બોલાવે.

ના હું તો આવિશ નહિ શીઠ શરમાવે ?

સાંહિલિની હું તો સાંહિલિ થઇશ જાઓ.

અરે વઃવા, કરે શું આમ હા હા—ખેચે.

શંકર:—(યુવતિકિડનથી મુઝ્ય અનતા સ્વગત) અહાહાહા. આ શી અનુપમ સુંદરી ? ક્યાં ઉમા ? ને ક્યાં આ લલના ? ક્યાં તારા ને ક્યાં ચંદ્ર ? ક્યાં ધ્રુવજ ને ક્યાં કૃષ્ણિંદ્ર ? રે, કામદેવ મેં તને શત્રુ સમાન લેખી બાળ્યને બસ્ત્ર કર્યો હતો, પણ આજે તને સંભારવો પડે છે. સત્યુર્યો અપકાર ઉપર ઉપકાર કરેછે એમ સમજી તું મારી સન્મુખ આવઃ ને આ સુંદરીને પ્રેમપિંજરમાં સપડાવવા મદદનીશ થા. (ઉતાવળે પગલે મોહિની પાસે જાય છે.)

મોહિની:—(શંકર સામું જોઈ નિડરપણે) તમે કોણ છો ?

શંકર:—(પ્રદુલિત મુખસુદ્રાએ) આપનો પ્રેમિ.

મોહિની:—કયારથી ?

શંકર:—આ નજરે દીઠા ત્યારથી.

મોહિની:—હજી છે શાની ?

શંકર:—પ્રેમથી બેટવાની.

મોહિની:—એમ તે કંઈ થાય ?

શંકર:—ત્યારે શું પાછા જવાય;

મોહિની:—શંકર: (સંપૂર્ણ પ્રેમાવેશથી)—

ગાયન ૩૭ મું.

આ...મોંઘા મુલ મારા મનહર મોહન !

મોહિની મંત્ર શું મારો મુને;

આશી વાદળીમાં વીજ ઝલુકી રહી,



( ૫૨ )

હાં રે ! આમ કરડી કટારિથી ન મારશે,  
સ્માણી ! સલુણી ! સુશીલા શું વારશે ?—મેં.

મોહિની:—(પ્રભુચક્રદ્વ અવરોહતી) પરા રહો પરા, મને પત્નવશો નહિ. સખિયો નેશો તો  
મને સતાવશે.

શંકર:—(નજીક જતાં) અરે કાઠ જોતું નથી.

મોહિની:—નથી કેમ જોતું (ડરતી પાછે પગલે) જુઓ જુઓ સમાણીયો સાડી સંકેલી  
સલુકારા ભરવા લાગી. (એકદમ હઠવા માંડે છે.)

શંકર:—(વચકળતાચરત) અરે ! અરે ! અક્ષમેલી ક્યાં જાઓ છો ? નમેરાં કેમ થાઓ છો ?  
આ બિશુક ભોગીને ભાળા; ને તનના તાપ ટાળો.  
(મોહિની પાછળ દોડતા સાડી ખેંચવા લાગે છે.)

વિષ્ણુ:—(સાડી ખેંચતાં તર્ત દુર થઈ અંદરથી ચતુરભુજ મુર્તિ પ્રગટાવી) કેમ શંકર  
મદારાજ શું છે; બેટવા બાવ છે ? (સામે આવતાં) ક્યો આ દાવ છે. (હાથમાં  
તાળી આપતાં) કેમ જોઈ મારી માયા ?

શંકર:—(નિઃશ્વાસ નાંખતા) હા હા. પ્રભુ જોઈ; મારી સઘળી અકકલ ખોઈ.

વિષ્ણુ:—ત્યારે કહો કે હવે એ વ્રત, મારી માયામાં કસાય કે નહિ ?

શંકર:—જરૂર જરૂર પ્રભુ જરૂર.

વિષ્ણુ:—ત્યારે હવે તમે નિશ્ચિંત બનો. તમે દુષ્ટ જાળધર સામે યુદ્ધમાં જાઓ ને હું તેણી  
તરફવળું છું. (જવા માંડે છે.)

શંકર:—સુખ્યે પધારો. નમસ્તે નારાયણ. (વિષ્ણુ ગયા પછી સ્વગત) આહાહા!! વિષ્ણુ  
બગવાનની અકળકળાનો પાર ફાંણ પામી શકે ?

ગાયન ૩૮ છં.

પ્રીતિ પંખિડાં શું પામે પાર, પામે પાર, પામે પારરે !!

પુરુષોત્તમ.....પુરુષ.....અક્ષ.....રે જી.

માયાથી દુર.....છાયાનું પુર

એમ સૌથી નોંખા નિરાધાર, નિરાધાર, નિરાધારરે—પુરં

દેવ દનુજ.....એ.....મોટા મનુજ;

સ્નેહથી વહે વારંવાર, વારંવાર, વારંવાર !!—પુરં

(આશ્ચર્યચકિત બન્ય છે.)



## પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ:—વિચાર ભૂવન.

પાત્ર:—મેઘાવતી, વૃંદા, નંદા અને અન્યત્ર શુદ્ધસેવિકાઓ વગેરે.

મેઘાવતી:—(અસ્તવસ્ત બેઠેલી વૃંદા સામે પ્રદેશી) પુત્રી, આજે કેમ ઉઠાસ જણાય છે? તારા મુખકમળની લાલી કેમ ઉડી ગઇ છે? કાચલના ટુકડા શો તારો મધુર સ્વર ક્યાં લુપ્ત થયો! કેમ ઉત્તર વાળતી નથી.

વૃંદા:—માતા! (ફુસકાં ખાતી,) શો ઉત્તર વાળુ? આજે મારા ભાગ્યનું સુંકાન ફરેલું જણાય છે; રે મારો જીવ કાયાને તજતો પરખાય છે. (હૃદય ઉપર માતાનો હાથ ખેંચી પોતાના હાથ સહીત મુકતી) જો.....જો——

ક્રુમ્મટ વાળી ધારણામાં, ધરતી કંપ ધરાય છે,  
છળતી ઉછળતી ઉર્મિયો, હૃદયે બિચારી રંધાય છે;  
મધથી મધુર કડવાશવાળી, કાન્તિ મારી કળાય છે,  
સમગ્ર ના કે શાથી આ, સર્વત્ર સુન્ય સુહાય છે.

મેઘાવતી:—(આંસુ લુછતી) ઘેલી! આમ શું બોલતી હોઇશ? મારા હૃદયમાં અગ્નિ પ્રગળતી હોઇશ? જરા ઉંચું જો.

વૃંદા:—(વધારે ગમરાતી ડચકાતી) શું જોડે? મારી આંખો ઉંચું જોવાને અસમર્થ થઇ.

ગાયન ૩૮ મું.

વિતી ગઇ વેરણુ રે!! રજની મારી માતા!!  
હાય ન્યપન એ, વધારે મૈત્રની ચિંત્યા,  
શોકના સમાયે, દિલ ગમરાયે પળ ના ધરાયે શાતા—વિતી.  
ક્યાં છે મારા હૈયાના હિરલા, ક્યાં છે મારા કામકોડિલા?  
પ્રિયતમ પ્રાણુના વિના, બીજું કાણુ છે જીવનદાતા!

અહિં કાણુ અવર વિધાતા—રજની.

મેઘાવતી:—બહેન બહેના! તું મિથ્યા મનમાં મુઝાય છે. સ્વપ્ના સાચા હોય નહિ, મગજ-જાને જોઈને જેમ મુસાફરો અટવાય છે, તેમ સ્વપ્નાવસ્થામાં બનેલાં પરિણામે પણ અજ્ઞાનિ જન આત્માને દોરી અથડાય છે. એ તો ખોટી બ્રમણ્ય છે,

નંદા:—(ટાપશી પુરતી) હા હા સખિ એમજ. આખા દિવસનો પતિ સ્મરણુનો આભાસ, આય મગજની અસાંતિને લીધે દેખાયો.

વૃંદા:—(બંને તરફ વિનયપૂર્વક સંબોધને) માતા! સખી! એમ હું નથી માનતી, અવિનય ક્ષમા કરજો. મારું બધું આહો તો મારા પતિ પાસે જવા ધો. રણસંગ્રામમાં જઈશ અને પતિને જોઇશ. જો ન કરે તારાયણુને મારું સ્વપ્ન ખરું કરશે; તો તેમના ભેગી સ્વર્ગ સુખની ભાગી થઈશ.

**મેધાવતી:**—(આશ્વાસન આપતાં) પુત્રી! ખોટા મમતના શીખરે ચઢીશ નહિ; વાહર વિનાની ગાય જેવી ને ચંદ્ર વિનાની રાત્રી જેવી મારી અવસ્થા કરીશ નહિ. શાંતિથી રહે સૌ સારા વાનાં થશે.

**વૃંદા:**—(દુલકાં ખાતી) માતા! માતા! જ્યાં સુધી મારા ભાગ્યના સરજને ભાગ્ય નહિ; ત્યાં સુધી માફ મન વાગ્ય નહિ. જ્યાં સુધી મારા નશીબનું પાતું સવળ જણાશે નહિ; ત્યાં સુધી શાંતિ થાશે નહિ.

**મેધાવતી:**—(નંદા તરફ ફરી વળી સ્વગત) બહેન હઠ ઉપર ચઢ્યાં છે એટલે મયા વિના ન રહે, તો લાવ રળ આપી એમને રાજ કરે. (વૃંદા તરફ જોઇ) યાપુ! તારી હઠ તો જબરી. તારાથી હું હારી. લે જ્યારે તને એવોજ ભાવ છે તો સુખ્યેથી જ. (નંદા તરફ ફરી) નંદા! જ રથ તૈયાર કરી લાવી તમે અને તેમાં બેસી સુખેથી સિધાવો.

**વૃંદા:**—(ઉપકાર માનની સિધા નમાવી) માતૃશ્રીની મહત દયા. (નંદા તરફ ફરી) ચાલ સખી નંદા! આપણાં ઉજમાળાં ભાગ્યને અમરાપુરનાં સ્થાન શોધયામણાં

**મેધાવતી:**—(અનેને) ચાલો અદોઅસ્ત કરી આપું. (નય છે.)

**વૃંદા-નંદા:**—ધણી ખુશીથી.

ગાયન ૩૯ સું.

ચાલ બહેલી સાહેલી તું શોધવાને રયામ!  
આ શા ઉમરાવા આમે રંગો આમ?—ચાલ  
ચિત્તના ચોર વિના દિસે કાલા કામ,  
મિઠી અંગતની સંગત શોધી સાધ્ય કામ;  
ટળશે તનનાં દુઃખો તમામ—ચાલ.

(પ્રકૃલિત વદને સર્વે વિદાય થાય છે.)

:૦:

પ્રવેશ ૩ જે.

સ્થળ:—અરણ્ય.

**પાત્ર:**—વિષ્ણુ, ગરુડ, વૃંદા, નંદા, ને મૃગવ્યાઘ્રાદિ ચતુષ્પાદ પ્રાણીઓ વગેરે.

**વિષ્ણુ:**—(ગરુડ પ્રતિ) ગરુડ! ગમત તો ઠીક આવશે. મેં વૃંદાને સ્વપ્નામાં જાળધરના મૃત્યુના સમાચાર જણાવ્યા છે, ને તે તપાસ માટે સખી સાથે નીકળી પશુ પડી છે. હમણું તે આ રસ્તે થઈને જશે તે વખતે જોળવવાનું ઠીક ફાવશે. માટે ચાલ હું મહાન તપસ્વી બની જાઉં ને તું મારો શિષ્ય બની બેસ.

ગરુડઃ—(હાથ જોડી નમ્રતા પૂર્વક) આગ્રાહિતને આગ્રાનિજ માત્ર બાકી છે. સમસ્યામાં મને સમજાવજો એટલે સોંપેલું કાર્ય સંપૂર્ણ કરીશ.

વિજયઃ—તો ત્વરિત વેગે તૈયાર થઇ રહો. (બંને સ્વરૂપ પાળતી શણગાર ખદ્દે છે. પોતાના ને ગરુડના તરફ જોઈ મૃદુ હાસ્ય સહીત) વાહ વાહ સિંધુ સાધકની જોડી તો ઠીક બંધાઈ. (બંને આશ્રમ સ્થાપી બેસે છે.)

વૃંદાઃ—(નંદા સહીત શોકમ્લેષ્ટ મહેરે વિજ્ઞાપ કરતી પ્રવેશી.)

ગાયન કરે મું.

મેળો જગત જન મહારં છવન મોતી,  
થાકી હવે હું ગોતી,  
રાખો મને કોઈ રોતી;

મુજથી એ ના સચવાયું, દુર્ભાગ્ય થકી અટવાયું,  
દુષ્કલે નિત્ય થોતી, હૈયા હાર માંહિ પ્રાણિ—મેળો.

(ચક્રોરી તરફ જોતી સમેલિત સ્વરે.)

પ્રેમી પ્રિયતમ ચંદ્રના, સમાચાર કહે બહેન;  
દાખવ રસ્તો વનવણી, પામું અંતર ચેત.

(મન વાળતી) ના ના એણે નહિ જોયેલો. (ચક્રોરી તરફ ફરી) બહેન! તેં નક્કી નહિ બાજેલા—

જોયા હત મુજ ચંદ્રને, સમરાંગણમાં તેં કદા;  
તો આ ચંદ્ર પરે પ્રાણિ, રહેત નહિ અપાનિ સદા.

(અરણ્ય તરફ જોતી) એ તારૂં વૃક્ષો! તમે હૈંચી ડોકું કરી ઉભાં છો, તો કહો મારા પ્રાણ-વંદન કયાં છે? (વિચારીને) ભોક્ત્રવાની શક્તિ વિનાનાં એ બિચારો શું કહે? (સૂર્ય તરફ જોઈ) સવિતા નારાયણ! સવિતા નારાયણ! તમારી દૃષ્ટિ આખી સૃષ્ટિ પર પહોંચે છે તો આ વિયોગીનીની દાઝ બાળી કહો કે મારા કાન્ત કયા છે? (હત્તર નહિ મળવાથી નિઃશ્વાસ નાંખતી) નિરતર. અરે ભુલી. પતિના વિરોધીઓ એ કેમ બોલે? કેમ બતાવે? મેઘમંડળ! તમે અંતરિક્ષ રહી અખિગ જામડાને આવરી રહ્યા છો તો કહો કહો આ મદારા મંગળસૂત્રના રત્નેક-દેવતા કંઈ દીક્ષા? (વિચારી) અરે એતો પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રનોજ ગુલામ. બાળુનો હોય તોપણ કેમ જણાવી શકે? ત્યારે માફ કોઈ નહિ? પતિની તજેલીને જગતેય તણ દીધી? અરે વિકટ અરણ્ય, તેં તો મને દર્શી દિશાથી નિરાધાર બનાવી. (એકદમ મુંઝવે આશ્રમ જોઈ ચોંકતી) સખી! સખી! જોતો ખરી. આ શું? જગતમાં મંગળ કયાંથી? અહાહાહા.

પેલા તપસ્વી તપ રૂઢ, નિશ્ચિંત થઈ કેવા ફરે?

કેવાં અલોકિક વૃક્ષપર આ, પંખિડાં સૌ ફરે?

છે સ્વર્ગથી પાણુ શ્રેષ્ઠ, અવનીમાં નથી આવું બીજું.

આ પરમતાપસ પુરુષના, દર્શન વડે દિલમાં રીઝું.

નંદાઃ—(આશ્રમદર્શક બાવે) અહાહા....ચાલો બહેન. સરજહાર સાતું ફળ જણાય છે. (બંને આશ્રમ નજીક બેસે છે.)

ગરૂડજી:—(એકદમ આશ્રમમાંથી નિકળી બહાર આવતો)

રે કાણુ છે ને શું કહે છે, કેમ આવે પાસ તું?  
દુર ન સમાધીભંગ કરવા, આવતી નહિ પાસ તું.

વૃંદા:—(કરગરતી)

મહારાજ કરશે કોષ નહિ, આ દારીઓ છે આપની;  
દર્શન કરી દુઃખ દુર કરવા, પાસ આવી આપની.

ગરૂડજી:—(આંખ અધપડીઆળી કરી દાદી હિત્રાવતા) હીક. હીક. હીક.

વૃંદા:—(વધારે નિકટ જતી છુપાતા શબ્દે)

તો આ તપસ્વી પુરૂષ તે શું, થાય ગુરુવર આપના?  
કરોને કૃપા અમ રંગ પર, ગુણુ વર્ણવોજ પ્રતાપના.

ગરૂડજી:—(સહર્ષિત સ્વગત) હવે એવી સમગ્રવી દઈ, કે વાંધો વચકો રહેજ નહિ. (પ્રકાશ)  
હા બાપ એ મારા ગુરુ, ઉપદેશ, શિર્ષમણિ જે કહો તે. જન્મના અલખનિર્જન  
યોગી. સ્ત્રીમુખ ભેતા નથી; કે ફળાહાર કરતા નથી. ન સુતું કે ન વગતું.  
(ઉગ્રેલા વડ તરફ આંગળી કરી) જુઓ દાતણની ચીરી દાળી આ આપો વડ ઉત્પન્ન  
કર્ષો છે. કરોડ કલ્પની તો એમની કાયા છે. આત્મા અનાત્માને ને મૃત સંજવન  
વિદ્યા પાણુ જાણુ છે. (માળાના મણુકા ખડખડાવતો) નારાયણુ. નારાયણુ. નારાયણુ.

વૃંદા:—(નંદા તરફ ફરી) સાંભળ્યું? સંજવન વિદ્યાના સાક્ષાત પ્રણેતા જાણુ પોતેજ પધાર્યા.  
શું આ સર્વે સુભાગ્યની નિશાનીઓ નહિ?

નંદા:—નહિ કેમ? જરૂર સુભાગ્યની નિશાનીઓ. આવા સિધ્ધ પુરૂષ સેવાય તો સર્વે સારાં  
વાનાં થાય.

વૃંદા:—(ગરૂડજી તરફ સનમ પ્રણિપત્ત કરતી) યોગેશ! ત્યારે એવા મહાત્માના ચર્ચામાં જરા  
ચોટા વખત અમને વિશ્રાંતિ કરવા દેશે?

ગરૂડજી:—ગુરુ મહારાજની આજ્ઞા મેળવું પછી સુખે એસો. (વિષ્ણુના કાનમાં જઇ)  
સમજ્યા કે મહારાજ? ચોકડું બરાબર એસાડું છે; મન પિંગાળું છે. હવે એને  
ખાતરી થાય એમ કરો, કે કાર્ય સફળ થાય. (પાછો વળી બાપઓ તરફ આવે છે.)

• વિષ્ણુ:—(એકદમ નેત્ર ખોલતાં કોષચરત ચહેરે) અચ્ચા.....હૈ.....અચ્ચા.

ગરૂડજી:—(પડતો આખડો ઉતાવળો હાજર થઇ હાથ ભેડતો) પ્રભુ!

વિષ્ણુ:—દેખ દેખ. બહાર ફિસને ગરબડ મચાઈ હૈ.

ગરૂડજી:—(કાનમાં જઇ) આપની કપટકળાઓ (પ્રકાશ) મહારાજ! જુઓ જુઓ એ તો  
પેલી અચ્ચાં સમેત દોડતી મુગલી પાછળ સિંહ શીકાર કરવા ધાયો તેની એ ગરબડ  
સંભળાય છે. (વધારે ચોકતો) અરરરર મહારાજ આંતો આપણા આશ્રમ નજીક  
બાંધે શીકાર પાણુ કર્યો. અનર્થ થયો મહારાજ અનર્થ થયો. શીવ શીવ શીવ.  
(નિઃશ્વાસ નાખે છે.)

વિષ્ણુ:—કયા અપના આશ્રમ નજીક એસાં અનર્થ હુવા?

ગરુડજી:—(હાથ જોડી) જી હા.

વિષ્ણુ:—વો બનરાજ કીધર ભાગ ગયા ?

ગરુડજી:—(વેગળે આંગળી કરતો) એ.....પેલો ઉભો જુઓ.

વિષ્ણુ:—અચ્છા. (દૂર જોઇ) વો ખડ રહ્યા. દુષ્ટ મેરી બી તુમકો શરમ નહિ લગી? જો જી મરણોન્મુખ હોતા હૈ વો સભગી લજ્યાકા પરિત્યાગ કરતા હૈ. (હાથમાં જળ લઇ) મેરે સુચી સ્થાનકો મવીન કરનેવાલા હિંસકજી, મેં તુમકો શાપીન કરતા હું તુમબી મુગલી જૈસી સ્થીતીકો પ્રાપ્ત હો. (પાણી નીચે પડવા દે છે.)

વૃંદા:—(શાપથી બ્રાધ્ર દોડતો નિચે પડી પ્રાણુ તજે છે તે જોઈ આશ્ચર્યપૂર્વક) અહાહાહા (નંદા પ્રતિ) જોયું સખી, મહારાજનું કેવું મંત્ર સામર્થ્ય ? સહજ પુરૂષ બળ સંતુલ્ય સિંહનો સંકલ્પ માત્રથી નાશ કર્યો.

નંદા:—(આશ્ચર્યમાં પુષ્ટિ દેતા દેખાવે) ખરેખર આ તો અદ્ભૂત યોગીરાજ ! જેના બોલતાં બોલ ફળે છે; સર્વચિયથી પગ તળે છે.

ગરુડજી:—(વિષ્ણુ પ્રતિ સનત્ર) મહારાજ વિરૂપિત સ્વીકારશે ?

આજ આપણે આશ્રમે, ત્રણની હોંસા થાય;

માન મહત્તા સૌ ટળે, તપનું પરિગળ જાય.

વિષ્ણુ:—ઐસા (ગરુડને માથે હાથ ફેરવી.) મત ગમરા. કોનસી બાત મેરે દુર્ધટ હૈ. ચલ...  
...લા...કમંડલ.

ગરુડજી:—(કમંડળ આપતાં) હ્યો મહારાજ !

વિષ્ણુ:—(જલાંજલિ ભરી) અસ મેંય બોલતા હું વો તીનો જી સંજવન હો જાઓ. (જળા-પૃથ્વી પર છોડે છે.)

વૃંદા:—(મુગલી, યશ્યુ ને સિંહ ત્રણે સંજવન થઈ જતા જોઈ) અહાહાહા...અદ્ભુત ચમત્કાર. (નંદા પ્રતિ) સખી, આવો પ્રતાપ તો મેં ચક્રદ્વંદ્વાસમાંએ ન જોયો. આવા મહા પુરૂષની કૃપા મળે, તો સર્વ ઉપાધિ ટળે, લાવ મારા પતિ સંયંધી પ્રથ્થ કરે જોઇયે શું કહે છે ?

નંદા:—હા આ પુછો તો ખરાં “અંતર જામી જો હશે તો મનની વાતો જાણશે.”

વૃંદા:—બરાબર “અંતરજામી જો હશે તો મનની વાત પ્રમાણશે.” (મહારાજ નજીક જઈ વિનયપૂર્વક) કૃપાગાર !

છે કંથ મુજ પરદેશમાં, તે જીતિ શું જશ લાવશે ?  
કહોજી મને કીરપા કરી તે, અત્ર ક્યારે આવશે ?

વિષ્ણુ:—કોન ? મથુરાસે આનેવાલી કૌચકતનયા બોલ કોન ? તેરી મેધાવતી માતા જૈસી સ્વભાવ દેખકે મેંય તેરે પર પ્રસન્ન હુવાં હું. શુણકાકૃદ્ધ અહણુ કરને સેં તેરા વંદા નામ સાર્ય કીયા હૈ. (આંખો મિચી) નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ. (મૈન)

વૃંદા:—(નંદા પ્રતિ) સખી ! જો જો માઈ મારી માતાનું ને પિતાનું સ્પષ્ટ એધાણુ (મહારાજ પ્રતિ) અંતરયામિ મૈન કેમ થયા ?

વિષ્ણુ:—કયા તુમે જાળધરકી આરોગ્ય પૂચ્છા કરતી હય ?

વૃંદા:—હા. એ મારા પ્રિયતમ' ચહેના શા સમાચાર છે ?

વિષ્ણુ:—(સમાધી કરી પાછા જાગૃત થતાં) વો તો અજ તક રણસંગ્રામમે 'ધુમ રહ્યા થા.  
નારાયણ. નારાયણ. નારાયણ. (નિઃશ્વાસ નાંખે છે.)

વૃંદા:—(સંપુર્ણ અધીરતા દાખવતી) પ્રભુ ! પ્રતિ ઉત્તરમાં નિઃશ્વાસ ? એ શું ?

વિષ્ણુ:—(માથું હલાવવા) કુચ્છ કહનેકી ખાત નાહિ. નારાયણ નારાયણ નારાયણ (મૈન)

વૃંદા:—દયાસિંહુ ! એવું ને શું છે કે આપ ઉત્તર આપી શકતા નથી ? (નંદા પ્રતિ) સખી !

શું મારું સ્વપ્ન સાચુ ફરશે ? આ મુતીરાજના બોલવામાં તો મને કંઈજ સમજતું નથી (વિષ્ણુ પ્રતિ) ચોગિરાજ ! જે હોય તે જલદી કહેા, મને ન મુઝાવો.

ગરૂડજી:—ચરજ ! (નજીક જઈ) જેવું હોય તેવું જણાવી દોને તમારે શું ? પારખે તો પરિક્ષા કરી આપવાની છે, ઓછુંજ કાંઈ ઓડીમાંથી કાઢી આપવાનું છે.

વિષ્ણુ:—(સંતાનમયરન ચહેરે) નાહક કોસીકા દીવ દુઃખાને સેં મૈય કરતા હું.

વૃંદા:—(પ્રણામ કરી વિનવતી) મહારાજ ! આમ બેઠમાં બોલી બરમાલો નહિ. હૈયાની સઘળી વાત હોઠે કાવી દો.

વિષ્ણુ:—મૈય કયા બોલું ? વો તો સખ બાજી બીગડ ગઈ.

વૃંદા:—(ભવાં ચઢાવી વિશેષ જીજ્ઞાસુપણે) મહારાજ ! તે કેવી રીતે ? અધુર બોલી અધીરી શીદ બનાવો છો ?

વિષ્ણુ:—(આશ્વાસન આપવા સરખા ટોંગી દેખાવે.) તેર સળજ સ્વામીકા સામર્થ્ય યાદ કરકે મૈય બી સોચતા હું. સાંગ કિરાનેકી ઉસકી યુકિત અજગયથી. મગર હાય. ....  
(નિઃશ્વાસ સહીત મૈન)

વૃંદા:—તો શું તે પંચત્વ પામ્યા ?

વિષ્ણુ:—હા વૈસાહી હવા. ત્રિચારા કપડી વિષ્ણુ કે કપડસેં દારા ગયા; રૈ.....મારા ગયા.....(મૈન)

વૃંદા:—હાય આ શો મજબ ? (ચિસ પાડી મુર્છાગત થાય છે)

નંદા:—(મોં પર પાણી છાંટતી જાગૃત કરતી) બહેન ! બહેન ! આમ છેક સીમા ન ઓલંગી જાઓ, હિંમત ન તજ દો. આ અરણ્યમાં તો એનોજ આધાર છે. સાચવજોઈતી સાક્ષીબુત આંખને પાણી ભરી બળદીણી ન બનાવો; સાવધ થાઓ.

વૃંદા:—(સાવધ યથા દળવળતી) સખી નંદા ! સગાચાર સાંભળી મારી તો શુધ ને સન જતી રહી છે. સાથી આમ થયું તે હું સમજી શકતી નથી. નીતિને છોડી નથી; અવળે રસ્તે ઢોડી નથી. ને આ શું વિપરીત પરિણામ ? (મુર્છાગત થાય છે.)

નંદા:—(પુનઃ જાગૃત કરતી) સાવધ થાઓ બહેન સાવધ થાઓ. અમુક વખત વ્યર્થ ન થુમાવો. ઉડો મુનિરાજ પાસેથી એ ત્રિવે વિશેષ માહિતી મેળવી લઈઓ.

વૃંદા:—(જાગૃત યથા મહારાજ પાસે જતી) હા જરાયર છે. (મહારાજ પ્રતિ) મહારાજ તમે જ્યારે મારા પતિના સળને દેખો છો, તો મને દેખાડી શકો નહિ; એટલી કૃપા કરી

શકો નહિ? શાસ્ત્રાકારો કહે છે કે સંતની વિભૂતી પરાયણાર અર્થે છે તો તે આપ  
આ પગે સાખીત કરી આપો નહિ?

[વ્યથુ:—કયું નહિ? મગર હમ જળ અપસી સંસારકી ઉપાધિ મેં હાથ ડાલે; તમ હમેરી  
યોગ સમાધિમેં બડા અવરોધ આ જાય.

વૃંદા:—(વિશેષ આતુર લાવે) મહારાજ! ગમે તેમ થાય; પણ મારા જેવી નિરાધાર અવધાને  
આપ જેવા તાપસે ન તમજ. મ્હેર લાવો ને મને મારા સ્વામીનું મૃત શરીર બતાવો.

[વ્યથુ:—તેરી દયામણી સુરત દેખકે, દેખ મૈય તેરી ઇચ્છા પૂર્ણ કરતા હું, (ઘોડી વાર સગાંધી  
કરી તાળી જળવતી) વૃંદા! દેખ અભિ તેરે મૃતપ્રાય સ્વામી કે અવધયો ક્ષર આતે  
હવ. (મગગડાટને પવનના સુસવાટા શરૂ થાય છે.)

વૃંદા:—(આકાશ તરફ જોતી) સખી નંદા! મહારાજ કહે છે તે તરફ ધ્યાન દે ને આકાશ  
ગમ નિહાળ. હું તો બેચાકળી છું. (આકાશમાંથી બે હાથ પડતા જોઈ) અરે આતો  
મારા જીવનના હાથ. (પગ પડતા જોઈ દુસકાં ખાતી) અરે આતો મારા મગઠ મણિનું  
મરતક. સર્વે અવધયો મારા સ્વામીનાજ (પૂજક બુસકે રોતી) વેરી વહેળિવા તે  
તો વેરજી વેર વાળ્યું:—

ગાયન ઠર મું.

નાવ્યા કોઈએ બચાવ્યા, સ્વર્ગે તાથ સિધાવ્યા;  
ભાવિ દૈવે જુસાડ્યા, ટાંકે ભાળના નાવ્યાં  
ધાધ્યાં ધર કરામાં.....વેરી સૌ વસગાં;  
વાળ્યાં વેર આતે કિયા કાળનાં-નાવ્યાં

સાખી.

વિકટ વાટ આ વિશ્વની, શાંતિનું નહિ સ્થાન;  
ભુલેલાંનાં ભોમીયા, ભરથાર કે ભગવાન.  
બહાલા કહે છે કશું.....રણમાં રીસાઈશું;  
શરણે ગયા પ્રતિપાળના-નાવ્યાં

[વ્યથુ:—(કદ્યાન્ત કરતી વૃંદા તરફ જોઈ) ગરબડ સરખડ ઇંધર મત મચાવ; તુમ તુમેરે  
રહાણુપર ચલ જાવ, (ગુરૂડળ તરફ જોઈ) બચ્યા ક્ષંદર અધ ધુમંડ મચાને  
વાલીઓ કો ઇંધર સેં દુર હલાવ.

ગુરૂડળ:—જી મહારાજ. (હાથમાનો ચીપીઓ ખડખડાવતો) એ...બાઈઓ તમે અહિંથી દૂર  
જાઓ. ગુરૂડળ કોપશે તો વિપરીત પરિણામ આવશે.

વૃંદા:—બાઈ! હવે આ કરતાં બીજું કયું વિશેષ વિપરીત પરિણામ આવવાનું છે? (કપાળમાં  
હાથ અદાળતી) હાથરે નશીબ. મન ચહાતું હતું કે હું પૃથ્વીમા પ્રતિધર્મ પરાયણી  
ગણાઈશ, ત્યાંતો રક્ષણતી કરી. ખરી વાત છે પડતો દીવસ સવળા પાસાને અવળા  
કરે છે. નંદા બહાલી નંદા! આજે મારા બાળ્યના સૂર્યનો અસ્ત થયો. (દુસકાં ખાતી)  
મારો પ્રાણુદીપક હોલવાઈ ગયો. જેમ હડી મગેલી વાસવાળું ફૂલ નકાચું થાય છે,  
તેમ મારા પ્રાણજીવન વિનાની આ કાયા નકાચી થઈ. હું એ તને આ દુનિયામાં



સુખ આપવા અવતરેલી પરદુનિયામાં સુખ આપવા સંચરીશ.....રે.....મરીશ.  
(મુર્છાગત થાય છે.)

નંદા:—(આત્માસન આપતાં) બહેન! રૂણાનુબંધના સંબંધને કાં જુલી જાઓ છો ?

ગાયન ૪૩ શ્રુ.

પૂર્વદત્તથી પામતાં સૌ પ્રાણી સુખ દુઃખ  
બાધે પાણી પાપની તો પામે કયાંથી સુખ્ય ?  
વાવે વિયપ્તિજ તો આત્મદુઃખ કયાંથી ફળે ?  
કરે મહાપાપ તો ચોરાશી ફેરા કયમ ટળે ?—વાવે.

સાખી.

ધન વિદ્યા ને સંતતી, વળી સુલક્ષણી નાર;  
પૂર્વવત્ત શુભ હોય તો, પામે વસ્તુ ચાર.  
હળાહળ પી ને પછી, આશ જીવવાની કરે;  
પડે દીપ લઘ કુવામાં, મોત કયમ તેનાથી ડરે—વાવે.

સાખી.

મૃત અપવાસો નવ કરે, ચુકે હરીઝીરતન;  
સુખ તેને નવ સોંપડે, અધવચ રજીલે તન.  
ભાગી તરે ડાળ, બાળ ધાવતાં વછોડયાં હશે;  
ભોગવીએ પાપ, તે, ખસેડયાં દર કયમ ખસે ?—વાવે.

એ શાસ્ત્ર સિદ્ધાંત સમજે. આ ભવે નહિ તો પાછલા ભવે કરેલાં ભોગવી છુટયા  
વગર છુટકો નથી માટે સાવધ થાઓ. કલપાંત કયે કાંઈ ન વળે. જીવે અધિરાષ્ટ  
તમે તો એક ઉપાય બતાવું.

વૃંદા:—(ગાંડી ઘેલી થતી) કહે કહે બહેન શો ઉપાય છે ? બતાવ જોઈ;

નંદા:—જીવે— વિદ્યા જાણે છે ચુર, મૃત સંજીવન ખાસ;  
જીવન મુકવા વિનવિએ, ચાલો જઈને પાસ.

વૃંદા:—(એકદમ જોશપૂર દેખાવે) બહેન તેં ઠીક ધ્યાન રાખ્યું. પેલા શિષ્યરાજ કહેતા હતા કે  
ચુરરાજ મૃત સંજીવન વિદ્યા જાણે છે માટે ચાલ ચાલ એ ઉપાય અજમાવીએ. (ઝડપથી  
મહારાજ પાસે જઈ) મહારાજ! આપને મૃત સંજીવન વિદ્યા આવડે છે, તો મારા  
સ્વામીને એ પ્રયોગથી પુનર્જીવન ન આપો ?

વિષ્ણુ:—(ખાસી ડંકાસથી) તુમજી કાઠ બિચીતર તિરીયા હો. કયા મુજકો અયરી તકલીફ  
શીરશીર દીની તુમ કો ઉચિત હય. અંચુલી દો તો શીર પાંચો પકરા. નારાયણ.  
નારાયણ. નારાયણ. (મૈન)

વૃંદા:—(હાથ જોડી) મહારાજ! છોરે પિતા વિના કોંની મદદ માગે? આપના જોવા પરમત-  
પરવી આશરે આવનારીને નિરાશ કરે તો પછી કોણ બચાવે? સુર્યથી શીતળતા ન  
જાય તો પછી આગીઆથી શું થાય? આપે અનેક મૃત જીવેને સંજીવન કર્યા છે  
તો આ કેમ ન કરો? અનેક દુઃખીઆનાં દુઃખ શાળ્યાં છે તો અમારે કેમ ન ટાળો ?

નંદી—હા મહારાજ અમારી મમ કેમ ન ભાળો ?

ગરૂડજી—તમે મમરાવ નહિ: હું યુરજીને કહી તમારું કામ કઢાવી આપું છું. (વિષ્ણુના કાન નજીક જઈ) ભગવાન અવસર ઠીક આપ્યો છે. પડેલા પિંડમાં પેશી ભર્યો; ને ભળધર રૂપે થાઓ. યુક્તિ અડાવો, ને ચતુરાને ચમકાવેલે ચઢાવો.

વિષ્ણુ—મૈય બી એહિ બિચારમાં હું.

ગરૂડજી—(જુદા સાંભળે તેમ) મહારાજ! આ સ્ત્રીઓ હડ લેધને બેડીછ, તો તમારું શું જાય છે? સંજીવન કરો ને શાંતિ આપો. કે તેઓ અહિંથી જાય, ને આપણને નિરાંત થાય.

વિષ્ણુ—(ગરૂડજી તરફ ફરી) અચ્છા બચ્યા! તેરી ઐસી મરજી હય કે વો મૃતદેહકો સંજીવન કરના ?

ગરૂડજી—જી હા.

વિષ્ણુ—તો દેખ જળકે છાંટકે મૈય ઉસકો સંજીવન કરતા હું. (પાણી છાંટવાથી મૃત સંજીવન થાય છે.)

ભળધર—(આજસ મરડી ઉઠતાં) ઓહો...કોણ મારી પ્રિયા ? (જુદાને બાથમાં લેધ) સતી તમે અહીં ક્યાંથી? આ તપસ્વી કોણ? અરણ્ય શું? આ સનતરુઓની છાયા શી? આ શી નવાઈ?

ગરૂડજી—(ભળધરના સખમાં પ્રવેશી ઉભા થયેલા વિષ્ણુને) એ તો જાતની ચતુરાઈ.

જુદા—સ્વામિનાથ સર્વે જતાંત વિકીત કરવાનો આ અવસર નથી. સુભાગ્યે આપણે બેટા થયો. ને તે બદલ (ગરૂડજી તરફ નમન કરતી આ) મહાપુરુષનાં (વિષ્ણુ નહિ દેખાવાથી) અત્રે ખીરાજે છે તે એમના યુરજીનાં આપણે જન્મોજન્મ ઉપકારી છીએ. (ભળધરને) પ્રભુ હવે ચાલો રથ તૈયાર છે. રસ્તે સર્વ ખુલાસો કરીશું. મારા મોહન! હું તો તમને પામ્યે સર્વસ્વ પાસ.

ગાયન ઝઝ સું.

જુદા—ભળધર—

સ્વામી પામી, જોવાયલ સ્વામી પામી;  
સુભાગ્ય સુંગાર, મળ્યા મુને હા ફરી-સ્વામી.  
અહાહા! આ શો યોગ  
થયો નાથ સંજોગ.

સ્વામિ પામિ, (૨)

—સુભાગ્ય.

સોનાના સુરજ ઉગિયા, મારો ફળ્યો અવતાર;  
સંસારે નર સુખનો સાર  
પુરણ પ્રાણ તથા આધાર

વાહ વાહ વાહ!!! હા! હા!—સ્વામી.

(બંને જાય છે.)

## પ્રવેશ ૪ થી.

સ્થળ: ભુખરું ધર.

પાત્ર:—ભુખરું અને પાછળથી ચંચળ.

**ભુખરું:**—(પ્રવેશ તો થાય ડોહાવી.) રણસંગ્રામમાં તો જાણે મારે કે મરે થઈ ગયું હતું, પણ પાછો ઘેર આવ્યો કે પેટ ભરવાની પિડા પેડી. ત્યાં લડાઈમાં અસ્પર્શ અસ્પર્શ વાળી અગ્નિ વરસતી હતી, તેમ અત્યારે મારા પેટમાં ભુખના ભગડાટથી અગ્નિ સળગી રહી છે. રણમાં ધુરાઓ સ્વર્ગની અપ્સરાઓને ભેટવા ચાલ્યા ગયા, ત્યારે આ બંદા પણ ચટકાળી ચંચળને મળવા ચાલ્યા આવ્યા છે. પણ તેઓ તો ત્યાં જઈને સારાં સારાં પકવાન ને મીઠાં મીઠાં મિષ્ટાંન ખાવાના; ત્યારે આપણે કોરડાપાક, ગડદાપાક, ને ખાસડાપાક ખાવાના. તેઓ અપ્સરાઓનાં રમુજ ગાયન સાંભળવાના ત્યારે આપણે આ કર્કશાની. કડવી ઝેર જેવી ગાળો સાંભળવાના. તેઓ સુંદર સુંદર સુંદરીઓના હાથમાં ને પોષાક જેઈ આનંદ સાગરમાં તરવાના, ત્યારે આપણે આ પાપણી તરફથી પામી ચુકેલા પરિતાપરૂપ પાતાળમાં ગરવાના. વાહેરેવાહ. ખરેખરા તેમના સુખના સંભોગ; ને મારા નશીબના ભોગ. (જરા વિચારી) પણ ફિકર નહિ, આજે તો મને તેમ થાય તોપણ જીવિત લડાવું; ને એને હાથેજ મિષ્ટાંન ખડાવું, ત્યારેજ જીવું સફળ થાય. આ રાતનો વખત છે તો ઠીક, ધાટ ખેસી જાય તો બેસી જાય. (થોડી કાંકરીઓ ખોળામાં લેઈ દુરથી ફેકે છે)

**ચંચળ:**—(ધરમાંથી) મુઝો કાંકરીઓ કાણ મારે છે એ.....

**ભુખરું:**—(પ્રેક્ષક તરફ) મુઝો તો વળી કોઈ દી મારેતો હશે? એ તો આ જવતો જગાડે છે જવંતો. (ખીજ બે ત્રણ કાંકરી મારે છે)

**ચંચળ:**—(ધરમાંથી) રડ્યા! અહિંથી દળે છે કે આવું?

**ભુખરું:**—(પ્રેક્ષક તરફ) આવ આવ, કે ફાવે મારો દાવ (પૂનઃ કાંકરીઓ મારે છે)

**ચંચળ:**—(આખો ચોળતી બહાર નીકળી) મુવા ચાંચડના ચટકામાં, મેં તો જરા મટકું સરખું એય માર્યું ન હતું; ત્યાં તો વળી આ ધાડય આવી. (ચારે બાજુ જોઈ) અહીં તો કોઈ દેખાતું નથી. હશે, બાવડી બળ્યો કોઈ આવ્યો હશે ને મર્યો હશે. ભુખા મુકા અફળાતા દીચાતા નક્કરખંડા નંવરા સોંઠતા આ દુનિયામાં ક્યાં ટાટા છે! ચાલ મારી તો મજા.....ની ઉંધ બગાડી. (ધરમાં જવા માંડે છે)

**ભુખરું:**—(ખીજ બાજુથી ધરમાં પેસી જઈ વાસણ ખખડાવે છે) ખણખણણ.....

**ચંચળ:**—(ચોકતી) આ શું? બહાર કોઈ દેખાતું નથી; અંદર કોઈ જણાતું નથી. છતાં ખણખણાટ ને ભડભડાટ ચાલતોજ ફેરે છે. (ધરમાં વિશેષ ખડખડાટ થતો જોઈ) ધરમાં કંઈ શ્રુતયુત તો નહિ હોય? એય મા મને બહુ ખીક લાગે છે. રડ્યા પડેથીએને જગાડીએ તો પંચાતની પાંતો ચુંકાય. આ વખતે મારા ધરવાળા હોય

તો કેવું સાહે? (કરી ખડખડાટ સાંભળી) જરૂર કોઈ અવગતીઆ છવ વગેરે આમ ખડખડાટ કરે નહીં. લાવ પુછી જોઈ તો ખરી કે તે કાણ છે? સાંભળ્યું.....જુતકાકા તમે મારાં સાસરીઆં તરફના અવગતીઆ છે?

જુખડ:—(ભયંકર અવાજે) ના.....આ.....આ.....આ.....

ચંચળ:—(વિશેષ ડરતી) જોય આપ! ત્યારે મારા પિયર તરફના છે?

જુખડ:—હા.....આ.....આ.....

ચંચળ:—(પગે લાગતી) ત્યારે હું તમારી તરફંડી કરીશ. મારા ઘરમાંથી ચાલ્યા જાઓ.

જુખડ:—(સ્વર પાલટીને) નહિ.....જા.....ઈ.

ચંચળ:—શું ત્યારે તમે નહિ જાઓ?

જુખડ:—ના.....આ.

ચંચળ:—ત્યારે મને હેરાન કરશો?

જુખડ:—હા.....આ.

ચંચળ:—જોય મા રે! આ મારા ક્યાંથી જોગ લાગ્યા? જાવ મારા પિયરના સગા હો તો પિયરમાં જાઓ. મને શું કરવા સતાવો છો? જાવ અહીંથી.

જુખડ:—નહિ.....જાઈ.

ચંચળ:—હજી તો ના પાડે છે ત્યારે કેમ થશે? જો મારી અંબા મા—  
જો નાશ થાશે જીત આ, દેખાવ નહિ દે તે જરી;  
તો થાળ તમને અજ ધડી, કરણાળુ હું સોંપીશ કરી.

જુખડ:—(પ્રેક્ષકો પ્રતિ) સપાટામાં તો ઠીક આવી છે. કેવો ઉત્તમ છલાજ? પચ્ચ રખે માઈ જોઈ બીજા કાષ્ઠના અજમાવતા. હવે પેલી અંબાજીની સુતિ કેડે ભરાઈ જાઈને થાળ લાવે તે ચપેટી જાઈ એટલે ઠંડક ઠંડક ઠંડક. (સુતિ કેડે ભરાઈ જાય છે.)

ચંચળ:—(ખડખડાટ બંધ થયેલો જોઈ) વાહરે મારી અંબા મા. માજી રીજે તો સહુ હુખડ મટે. લાવ હવે ઘરમાં જાઈને મહા પ્રસાદ પડયો છે તે લાવી ધરાવું.  
(થાળ ધરાવે છે.)

જુખડ:—હું.....ઈ.

ચંચળ:—માજી! આ થાળ સુખેથી આરોગો. 'મેં' તો પુલ નહિ ને પુલની પાંખડી તમારી આગળ ધરાવી છે.

જુખડ:—(જીપી સ્વરે) હું.....ઈ તારી ઉપર પ્રસન્ન છું. હવે કહું તેમ કર.

ચંચળ:—(ખુશી થતી) શું કહો છો માજી? જેમ કહો તેમ કરવા તૈયાર છું.

જુખડ:—ત્યારે જો સાંભળ. હું થાળ આરોગ્યું ત્યાં સુધી, તું તારો જોગો પાથરી મારા ચર-જીમાં નમી રહે. બ્યારે હું આરોગી રહીશ, એટલે કલ્યાણ મસ્તુ કહીશ ત્યારે આંખ ઉપાડી ઉચું જોવું એટલે સર્વે કામ સિધ્ધ થશે, જો વચમાં હોયે જોયું તો તું આંખાળી થઇશ, ને હું ચાલી જઇશ.

ચંચળ:—નહિ મા. તારી આગા વગર મારે શું કામ ઉઠ્યું જોવું પડે. (થાળ ધરાવી મિત્રી આંખે નિચે જોઈ રહે છે. મુર્તિ કંડેથી હાથ કઢાડી ભુખર થાળ આટોપી જાય છે. પછી ઓડકાર ખાતો કપ્પાણ મસ્તુ કહે છે ને ચંચળ ઉઠ્યું જીવે છે ત્યાં ભુખરને દેખે છે તેથી ચક્રીત થઈ) બહા આ શું તમે કર્યું?

ભુખર:—ત્યારે ખીજે કોણ એવો ઇવમી મળે? તું સમજતી સમજે નહિ ત્યારે શું કરીએ? કેવો રંગ જમાવ્યો? (હાથ ધરી) માર તાળી હું તને પગે લગાડીને કેવું પકવાન હોઠમાં કરી ગયો? હાહાહા. (હસે છે.)

ચંચળ:—(હાથ પાછો ખેંચતી) નાથ! ક્ષુધાએ હજી તમારો પીછો નથી છોડ્યો? કેવળ હાડમાંસના લોચાની પરિપુષ્ટિ માટે તમે સંત્રામ છોડી રણવાસનો રસ્તો લીધો? આપણા અન્નદાતાની મદદે ગયેલા નિકળી આવતાં લજવાયા પણ નહિ? આખી જીંદગી જેણે આપણી કાયા પોષી, તેના અણિના પ્રસંગે આમ ભાગવું જાણે? આપણે બ્રાહ્મણ થઈ આદર્યો ધર્મ છોડીશું તો અન્ય પ્રજા પછી ધર્મ કેમ ધારશે? સ્વર્ગે કોણ સીધારશે? રે!! અધમતા કોણ ઉધારશે?

ગાયન ૪૫ મુ.

ભુખર:—ચંચળ:—

જાઓ જાવ રસીયાજી! રણ જીવે માહિ;  
ના ડગ ભરતા, પાછાં ફરતા, જનુનિ લજવાયે—જાઓ.  
જીતવી નથી રહેલી સૈન્યા, નહિ હું કંઈ હવે એ અન્યા;  
તમે કાયર છો કે કન્યા, અરર બહાવી ખાલી આમ  
ખાલ.....ના

કપાલ કુટાલ રહેવું મરણનું દુઃખ શું?

હા.....એ.....હીતકારી.

નહિ હું તો જાઉં, દુર તુથી થાઉં, ઓથ કોની રહાઉં,

જાવ અરે જટપટ.....મુકી બધી ખટપટ

વદશે! વચન નવ આમ—જાઓ.

(ભુખરે રણસંત્રામ વિચરે છે.)

## પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ: રસ્તો.

પાત્ર:—શંકર, ને સૈનિક ભુતગણ વગેરે.

શંકર:—(ત્રિશુળ ખડખડાવતા) પ્રેતરાજો! હવે ભય પામવાનું કારણ નથી. દુષ્ટ જાળધરને અંત નજીક આવ્યો છે. હું આજે સમાધીમાં સતી થઈતું સત સુકાયું દેખું છું, જાળધરનું મૃત્યુ પેપું છું.

ભુતો:—(હર્ષિત ગર્જના કરી) શું નક્કી?

શંકર:—હા નક્કી, મને પતીજ છે પકડી. આજે આપણી હાર થાય નહિ; યુધ્ધમાંથી એ જીવતો જાય નહિ.

ભુતો:—(ખુશી થાય છે) હા હા હા હા.

શંકર:—ચાલો હવે આપણે અહીંથી રણભુમી તરફ જઈએ; જાળધરને શોધી વૈર લઈએ.

ભુતો:—હા ચાલો—

ગાયન ૪૬ મું.

ચાલો સત્વર ચાલોને, શુરવીરો તમે સરવે,  
ધિંગી હિંમત ધારોને, ધીરવીરો તમે મરવે.છછ છરરર છાપો છાપી, કપટો આપી, નાખો કાપી;—ચાલો  
થથ થરરર હો કંપાવી. દો. હંફાવી, સરવે પાપી—ચાલો

:૦:

## પ્રવેશ ૬ હો.

સ્થળ: યુદ્ધ સ્થળ.

પાત્ર:—જાળધર, ભુખરું, શંકર, ભુતગણ સૈનિકો ને પાછળથી દેવો વગેરે.

જાળધર:—(પોતાની કરમાતી પુષ્પ માળા જોઈ) અફસોસ આંખોથી આજે આ હું શું જોઈ  
છું? આ મારી પુષ્પ માળા કેમ કરમાવા લાગી? જેને મેં મોતીનો આરો ચરનારી  
હંસલી જાણી હતી, તે શું વિષ્ટા ઉપર મેસનારી કાગડી નિવડી? જેને મેં હેવાને  
હાર જાણી જાંગીની સાથી બનાવી હતી, તેણેજ શું મારા જોજનમાં વિપ  
જોળવ્યું? રે.....દુષ્ટા.....તને મારી જરા પણ દયા ન આવી? કે તેં આમ  
મારી સધળી આશાઓને મગન મંડળમાં ઉછાળી મને નિર્મત બનાવ્યો? આ  
રણ વગરે રત્નજાળો, હાથ સાચું છે કે સ્ત્રીના વિશ્વાસમાં સંચરનાર, પાવકમાંજ  
પગલાં ભરનાર છે. વૃંહા! વૃંહા! વૃંહા! તેં આ કિયા જન્મનું વેર વાળ્યું? તારા

કરતાં તો કાળી નાગણી સારી, કે તે તો ફક્ત પ્રાણજ્ઞ હરે છે; પણ તે તો મારા પ્રાણ અને કીર્તિ અને નારા કર્યો છે. (સમરોર ખડખડાવી) હાવ હું હમણાંજ ઘેર જઈ એ વ્યભિચારણીને તેના કરેલા કૃત્યનો બદલો આપું. (પાછો ખંચાઈ) નહિ નહિ, સ્ત્રી ઉપર હાથ નાખવો અધમ પુરુષને શોભે. એ દુષ્ટાનું કલંકિત મુખ જોવા કરતાં તો આ રણસંગ્રામમાં શેળાઈ મરતું વધારે ઉત્તમ છે. (પુષ્પમાળા તરફ વધારે દૃષ્ટિ રોકી) રે પુષ્પ માળા કુલટાના કંઠમાં નિવાસ કરી આવેલી મારાથી દુર થા. આ અરણ્યમાં હજારો મનુષ્યોના પગ નીચે શેળાઈ જા, છુંદાઈ જા. (ફેંકી દે છે) કંઈ જીવનની કારીગીરીથી કેળવાઈ વજ્રમય અનેલી કાળા મોંની કુસુમમાળા! હવે ફરી મારા હાથપર ચઢતી નહિ. જેમ તું તારા રૂપમાં મનુષ્યોને મોહ ઉપજાવનારી છે, તેવીજ તારી સખી પણ મારા જોવા મોહાન્યને ઉડે કુવે ઉતારી વરત વાદનારી નિવડી છે. (વિચારી પુનઃ) અરે હું જુવું છું. આ તો ઉપકારી છે, વંદાનો વ્યભિચાર સુચવનારી છે. (પુષ્પ માળા હાથમાં પાછી લઈ ચુંગતો) આહા અગમચેતી આપનારી છે. (એના તાતણા જોતો) પણ રે કાચા તાંતણે આંધેલીનો વિશ્વાસ શો? જોણે તને ઉત્તમ કારીગીરીથી બનાવી, તેની તું ન થઈ તો મારી કેમ થાય? જોણે તને દામ આપી ખરીદી તેને તજ દીધી, તો તું મને કેમ ન તજે? જોણે તને કંઠમાં ધારણ કરી હૃદય ઉપર રમીડી તેની ચુપ્ત વાત કરતાં ન લજવાઈ તો તું મને શું લેખે? (એકદમ ચુરા કરી ફેંકી દેતાં) દુર થા. પાપણી પુષ્પમાળા દુર થા.

શંકર:—(ભુતગણોને ઉકેરી) ભુતગણો! તૈયાર થાઓ. જોયો જાળધર પેસે ઉમે છે તેની સાથે યુદ્ધ આરંભો અને એને મારો.

જાળધર:—(ચોંકતાં) કોણ? (વિચારી) હાં આં આં આતો પેસે લંપટ શંકર. મારી સ્ત્રીને છળવા જનારો, મારી જીવનદોરીનો નાશ કરનારો. પ્રપંચી આવ. ભુતો પાછળ ન ભરા. નમાલાઈમાં જીવ્યાં કરતાં, ઐશ્વર્ય દાખી મરનાર હજારગણે દરજ્જે ઉત્તમ છે. (યુદ્ધ થાય છે. જાળધર ઘેરાય છે. શંકર ત્રીશુળથી શીરચ્છેદ કરે છે થોડા સૈનિકો સહીત જીખર કામ આવે છે ને જાળધરનું મરતક અધર ઉડે છે.)

ભુતગણ:—દેવો:—(સહર્ષ વર્ણણે)

ગાયન ૪૭ ઝું.

અને રંગ ઉમંગ ઉર ડાળો...રે.  
પામર કરણી ભોગવી રણમાં રોળાયો,  
કૌતુક સંગમાં ભાવ જુલી લપટાયો;  
પાપનો પાપાણ આજ પુરણ ભેદાયો—આજે

## પ્રવેશ ૭ માં.

સ્થળ: રણવાસ.

પાત્ર:—વૃંદા, કતિમ જાળધર, શંકર, વિષ્ણુ, કૃત્યા, શુક્રાચાર્ય ને આકાશી દેવો વગેરે

વૃંદા:—(કતિમ જાળધર સાથે હિંદોળે બેસી હાથ કરતી) શું સ્વામીનાથ! તમે આ બધું સાચું કહ્યું છે? એટલું બધું બળ અજમાવવું પડ્યું હતું?

કતિમ જાળધર:—પ્રિયા! તો શું તમે માફ કહેવું અસત્ય માનો છો? જો મેં શુક્રિતથી જોર જમાવ્યું ન હોત, તો આપણે એકઠાં મળવાનો વખત જ્યાં હતો? એ તો ઠીક થઈ ગયું કે મણીમાં સાર પાડવાને મારા જેવા મણીની જ સારડી મળી આવી નહિ તો નિકાલ જ્યાં ક્યાં હતો?

વૃંદા:—(ગાલમાં ચોંટી જણતી) વાહરે મારા વિહારી! તમે તો મણીધરને માથે મેખ મારી, આબલામાંથી વાળી કિતારી. હું તો જાણતી કે મોહન મોળા છે, પણ તમે તો કળ્યામાંનો કણ નિકળ્યા.

કતિમ જાળધર:—(હરખાતા) કેમ નહિ. તાનને તરવાર એ બે તો બળવે તેના જ આપનાં સમજ્યાં ના.....?

વૃંદા:—(આકાશમાંથી જાળધરનું મસ્તક પગ આગળ પડતું જોઈ) અરે આ શું વિપરીત? (મસ્તક નિહાળી જોતાં જોળખી) કોણ પ્રાણનાથ? નકકી એ જ. (કતિમ જાળધર તરફ જોઈ) ત્યારે તમે કોણ? (કતિમ જાળધર નિયું જોઈ જાય છે) હા દગો? આખરે દગો? મારા પતિને માટે દગો? અસાર વસ્તુને માટે દગો? (કતિમ જાળધર તરફ જોઈ) અમાગીઆ! મારા બાગ્યની નૈકા હુબાડનાર, મારા હૃદય મણીનો પ્રપંચથી નાશ કરાવનાર, કીર્તિને કલંક લગાડનાર આ પાપી તું કોણ છે? બોલ નહિ તો હમણાં શાપ દઈ બરમ કરું છું.

વિષ્ણુ:—(સ્વગત) કહેતી. સતી શાપ દેશે તો બધી બાજુ બગડી જશે. માટે ભાવં માફ ખરું રૂપ પ્રગટાવી, બચાવ કરું. (ચતુરભૂજ દર્શન દે છે.)

વૃંદા:—(વિષ્ણુને જોઈ) કોણ વિષ્ણુ? દેવાધિદેવ? આપને આવું કરવું ઘટે? પુત્રી સાથે આને પ્રપંચ રમતાં બચ ન લાગે? શરમ ન આવી? ખરી વાત છે કામાતુરાણી ન મર્ય ન લજા! કામાતુરને બચ કે લજા હોય જ નહિ. તમે તે પ્રગતી લાજ રાખનારા કે, કલંકિત કરનોર? નજીવા સ્વાર્થ માટે આટલો બધો અન્યાય? (જાળધરના મસ્તકને ખોળામાં લેઈ) હાંય નાથ તમારા પ્રાણ કેવી રીતે ગયા હશે? અરે તમે અને વ્યભિચારી લેખની હશે. મારા ઉપર તમે તિરસ્કારનો વરસાદ વરસાવ્યો હશે. પ્રિયતમ! પ્રિયતમ! મારા વહાલા પ્રિયતમ! હું તમારી બેવોબવની ચુંદોગાર બની છું. મારા આતર તમારા પ્રાણ ગયા. (વિષ્ણુ તરફ ફરી તિરસ્કાર યુક્ત વચ્ચે) માફ શીશળ તબવનાર આ કપટી વિષ્ણુ! તમે અને બ્રહ્મ કરી તો તમારી



જડકૃતિ પ્રમાણે તમિા જડ થઇ શીલારૂપે સરીતામાં જઇ પડે. (અવળા મુખે ફરી જાય છે.)

વિષ્ણુ:—(એકદમ બ્યાકુળ) અરે ! અરે ! આ શું ? દુઃખમીજ કાંટા ?

વૃંદા:—એ વાત શુભાખતે પુછો.

વિષ્ણુ:—શું અગ્નિમાં શીતળતા ?

વૃંદા:—ચકવાને પુછો.

વિષ્ણુ:—શું ઝેરમાં અમૃત ?

વૃંદા:—તે મધમાખીને પુછો. મારી સાથે લાંબી વાત ન કરો.

વિષ્ણુ:—એમ ? મને જગપાળક જાણુવા છતાં પણ શાપ આપવા તૈયાર થાય છે ? દીક, તો લે હું પણ તને તારા શાપના બદલામાં શાપ આપું છું કે તું વિચાર વગરની વનસ્પતિ થઇ અરણ્યમાં ઉગજે.

વૃંદા:—(ધર્મ પરાયણ ભાવે સ્વગત) અરેરે ! આ તો વિચાર વગરનું વિપરીત વેતરાયું. શાપ હેતાં ઉલટો શાપ પામી (પ્રકાશ) જગતપિતા ! આપને સર્વેશ્વર જાણી અનુચ્છ કરું કે આપ શક્ત થશો પણ સૃષ્ટિમાં શાસ્ત્રિઆમ રૂપે પુજાશો.

વિષ્ણુ:—(હર્ષિત વદને) ત્યારે જાય, તમે પણ તમારા ધર્મથી ચલીત થયાં નથી તો તુળશીરૂપે પુજાશો. હું તમારા પ્રેમમાં આધીન રહીશ; અને તમારા વગર કોઈ સ્થળે અન્નપ્રાસન નહિ કરીશ.

વૃંદા:—(શિર્ષાવંધ સંકલ્પે, જળધરનું મસ્તક જોળામાં લેઇ) પતિ ! તમે તો મને બાંધ્યાંરણી ગણી હશે. દુષ્ટા કરાવી હશે. નથી નથી નાથ ! તેડી હું નથી. શુદ્ધ છું. તો સૂર્ય સન્મુખ હાથમજા પછી તજ્યાં નથી આપ પિતૃક્ષેત્રને પામ્યા, તો ત્યાં પણ આ દાસી સેવાઅર્થે આવવાને તૈયારજ છે. હ્યો નાથ ! આપ જ્યાં પિરાજ્યા છે ત્યાંજ કીકરીને તેડી હ્યો. અગ્નિદેવ ! મને મારા પતીનો મેળાવ કરાવી હ્યો. સતી કરાવી હ્યો. પંચમૂતમાં મેળાવી હ્યો. જય અમે !!! જય અમે !!! જય અમે !!! (જમણા પમના અંગુઠામાંથી ધીમે ધીમે અગ્નિ પ્રદિપ્ત થાય છે, ને છુટા કેશે જોળામાં જળધરનું મસ્તક લેઇ વૃંદા પ્રજળતી ઉચ્ચારે છે)

ગાયન ૪૮ મું.

વૃંદા:—

પ્રભુ ! મારા પ્રાણનો પંથ જતાવો,

કુરતા ના લાવો—પ્રભુ.

પતિ પ્રીતી બાણી બુંસાથે ભટકું, ડરની મારી દીવાની

સંકટ હરણા સમય વિચારી, કર મારો સ્હાઓ—પ્રભુ.

ભવરણમાં ભરથાર વિના છઉં, અળખા ઓથ વિનાની;

અર્પું જીવન અગ્નિ ઉદરે એ, દુનથીનો દાવો—પ્રભુ.

(ચંચળ તથા સમઝ દાસીઓ સમેત અસ્થિ ભૂત થાય છે.)

**વિષ્ણુ:**—(વૃંદાની ભસ્ત્ર બન્ને હાથમાં બોધ સ્વયં કપાળે લેખન કરતાં) ધન્ય છે સત્તીવૃંદાને. શ્રીર સાટે શીયળ સાચવનારી સુંદરી તે આનું નામ. કસ્તુરીને હચરવાથી તેમાંની સુગંધી સમાતી નથી પણ ઉલટી વિશેષ બહેકી નીકળે છે. ચંદનની શાખાને અગ્નિમાં બાળવાથી તે પોતાની સુવાસના વધારે વિસ્તારે છે. મારી કસોટી પૂર્ણ થઇ. જેમ રેતીમાં રમળતાં રત્નોને ઉત્તમ ઝવેરી એવ સઢાવી તેના ચૂલુને પૂર્ણ પ્રકાશીત કરી અમુલ્ય બનાવે છે, તેમ મારે પણ મારી સૃષ્ટિમાં પ્રગટેલાં આવાં રત્નોને કસોટીપર સઢાવી લોક દષ્ટિએ કેમ ન પાડવાં ? સતી ! તું તારા મુહાચરણથી વૈકુંઠપદની અધિકારણી થઇ ચુકી છે. તારા પતીસહ પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી ચુકી છે. (વિચારી) લાવ હું વૈકુંઠ ધામમાં જઇ એ પ્રેમી બેઠાને ધન્યવાદ સહ આશીર્વાદથી વિશ્લેષિત કરે.

ગાયન ૪૯ મું.

**વિષ્ણુ:**—

શી સતી આ વૃંદા શાણી, જગતું જવાહીર જાણી;  
સંકટથી જોહ સહરાણી, પરડી ન પણ પાછી પાની.  
શીળ વિના સ્ત્રીઓ તે તો, સાચે શોભે કેવા:  
નકડી સજલે નાકે, આબૂપણ એવી;  
પામે છે ‘પારસ’ સાટે, નરક નિવાસ કમાણી-જગતું.

(હાથની લાકડી વતિ આકાશ રેખા દોરી જળધર વૃંદા તથા અન્યદેવો સહીત વૈકુંઠ ધામ ઉત્પન્ન કર્યા પછી) ધન્ય છે સતી વૃંદાને. તન જતાં લગી ટેક રાખ્યો, તો આ સ્વર્ગનો સ્વાદ આપ્યો. (વૃંદા તરફ નમન કરતા) મહાદેવી ! માફ વર્તન

તમારા જેવાં ધર્મશીળને શાંત રૂપ થવાને હલે શલ્યરૂપ નિવડ્યું છે માટે ક્ષમા કરજો. તમે તમારા સૌભાગ્ય રક્ષક સહ આ સ્વર્ગનાં અખંડ સુખ અનુભવો. લોકો-પિતૃમાંતો લાંછન લેખાયું હશે, પણ જીસાશુઓ તો જાણશે કે જે સુખ અનંત યુગના ઉપાસકોને નથી મળ્યું તે તમને મળ્યું છે.

**વૃંદા:**—(નમન કરતી) કૃપાળુ ! આજે હું માફ આહોભાગ્ય સમજું છું; કે મને પરમ તપસ્વિના તપનું ફળ પ્રાપ્ત થયું છે. પણ જગતજન જાણતા હશે, તેઓ તો તર્ક ચલાવતા હશે કે લલના લાલચમાં લપટાઈ, ને દુઃખ સાગરમાં દપટાઈ.

**વિષ્ણુ:**—એવા મલીન વિચારોથી મુક્ત થાઓ. (જળધર તરફ આંગળી કરી) આ પાંચ પ્રાણરૂપી જળજી ધરનાર તે જળધર. તમે જાણો છો. બન્નેનાં એકથે ઉત્કર્ષ ને વિશેષે આત્મહાની નિર્વિવાદ છે. આ શંકર રૂપી તમે જાણો છો તમેમાં વિચ્છેદ પ્રગટાવનારો ઓછો સંભવ છે પણ મારો રમેણુથી સ્વભાવ તમને સ્વલ્પ શ્રમે પોતાની પાછળ દોરી શકે છે. એ આ જવલ્લંત દ્રષ્ટાંત દ્રષ્ટિગત કરે છે. બોલો હવે સ્વરૂપ સમજાયું ? તમારે ને જગતને સંબંધ શું છે ? તમે જગત માટે ન હતાં, કે જગત તમારે માટે ન હતું. એ સર્વે બેઠનાં તત્ત્વો બેઠમાં સમાયાં; ને તમે અખંડ કાર્તિકી કમાયાં.

જાળધેર:—(નમન પૂરક) વાહ પ્રભુ વાહ! ધર્મી સંકેત સમજાયો. જો આવું સ્વરૂપ આગળથી જ અમને ભાસું હોત તો જરૂર અમે પ્રચંડ યોગ પ્રવૃત્તિ કરત.

વજ્ર:—ત્રિશાળ ધર્મની ગદનગતિ સમજવા જેટલો પુરતો પ્રકાશ તમારા હૃદયમાં થયો નથી. તેથી તમને યોગ તરફ અભિરૂચી પ્રકટાય છે. બાકી હું જે કંઈ છું તે યથાર્થજ કંઈ છું. કહો, તમારી જન્મ મરણની જગ્ગળ ગણ તો પછી હવે તમારે જોવા મળવાનું રહ્યું શું?

અન્ને:—(સનત્ર ભાવે) કંઈ નહિ.

વિષ્ણુ:—તો પછી?

અન્ને:—સંબંધને લીધે સંકટમાં સપડાયલા સર્વે મુક્ત થાય એજ અંતિમ યાચના.

વિષ્ણુ:—બરાબર. સમજ્યો શુકાચાર્ય કેની?

અન્ને:—હા.

વિષ્ણુ:—(શંકર તરફ ફરી) શંકર કૃત્યાને કહો કે શુકાચાર્યજીને બંધનમુક્ત કરે.

શંકર:—(મસ્તક નમાવી) નિશ્ચિંત રહો મહારાજ (નેપથ્ય તરફ ઉચ્ચસ્વરે) કૃત્યા.....

કૃત્યા:—(દોડતી પ્રવેશી) હા.

શંકર:—જા જા શુકાચાર્યજીને તેમની મૃત સંજીવનની વિદ્યા સહિત બંધનમુક્ત કરી અત્રે આણ.

કૃત્યા:—પ્રભુની જેવી આજ્ઞા. (જાય છે.)

શુકાચાર્ય:—(કૃત્યા સહિત પ્રવેશી નમન કરતા) નમામી સર્વેશ્વર.

વિષ્ણુ:—શંકર:—તમારી મૃતસંજીવન વિદ્યાસહિત આનંદ પામો.

શુકાચાર્ય:—મહત કૃપા.

શંકર:—(વૃંદા તરફ ફરી) શાહ્યાશ છે સતીવૃંદાને અહાહાહા. મહાદુઃખના પ્રસંગમાં પણ જ્ઞાનવાન મનુષ્યો કેવા નિર્મળ રહે છે, તેનો આ પ્રત્યક્ષ દાખલો છે. કેવું અડગ હૃદય? ખારો પુત્ર કે દુઃખદાયક દુસ્ત્રમન, ચૈત્રના બપોર કે શીયાળાના સવાર, સ્વર્ગનાં સુખ, કે નરક યાતનાનાં દુઃખ, સર્વેને સમાન સમજી લીધાં છે (આશીર્વાદિત હસ્તે) સતીવૃંદા! તું આ એક સ્વરૂપે અખંડ સુખ લેઇ સ્વર્ગ લોકને શોભાવ, અને બીજા સ્વરૂપે શ્રી પ્રભુજીના શબ્દાનુસાર પૃથ્વી ઉપર તુળશી રૂપે પ્રકાશને. મારો આશીર્વાદ છે.

આકાશના દેવો:—(વિગાનમાં બેસી યુષ્મ વટ્ટિ કરતા) નિર્વિવાદ છે. નિર્વિવાદ છે. નિર્વિવાદ છે.

ગાયન ૫૦ મું.

દીપો દેશની દ્યુતિ, વધારી વિરતી પ્રબળ,  
સુરતિ સકળ, શાંતિનું શરણુ સ્થાપ.....દીપોઃ

सुभट सुधः ण्डु पुरषो प्रगटे, शीयणधारी सुंदरी सती;  
सुनीति रसाण, विनये विशाण. कृतिभां कृपाण करीने—दीपो०

प्रीति पुराणी, सुप्ते पिछाणी, श्रवो सुधा सदा आ,  
दीक्षथी रहेो दुर दुरयणता, वंधी वीरता, प्रमनी आ, अमारी आ.  
तनभांथी त्यागी, गांडी गती, ओडेभी भती, सद्य सरसाध—दीपो०

इति श्री कृष्णपुर (काविठा), निवासकृद गृहस्थश्रीगोडद्विजकुलमणि  
श्रीमत्पंडित मयारामात्मज विद्यारामस्य पादारीविन्दानुरागवता  
मध्यममुतेन श्री कविमुपण भाइशंकरजी पंडितेनकृतं “जालंधराख्यं  
सतीवृंदारख्यं” नाटकं समाप्तम् । शुभं भवतु ।





પરમવંદના.

૧

શાર્દૂલવિક્રાંડિત વૃત્તમ્.

નિષ્ઠાવીં પદુવાક્ષુયો સુરગુરુઃ સઘ્વર્મ મૂર્તિ રિહ ।  
 શ્વેષ્ઠો ગુર્જરદેશ સાક્ષરવૃણાં યો વિપ્ર રત્નો પમઃ ॥  
 સર્વાશે સતતં ચયેન કરુણા બાલયાત્મયિ પ્રેતિતા ।  
 વિદ્યારામ પિતુસ્પુપાદકમલં મકત્યા સદા નૌમ્યહમ્ ॥

૨:૧૬૨વિક્રાંડિત છંદ.

નિષ્ઠાવીં/પદુવાક્ષુયાં સુરગુરુ, સઘ્વર્મ મૂર્તિ જગે,  
 વિદ્યાનોત્તમ જેડ ગુર્જર વિષે, જે વિપ્ર રત્નોત્તમઃ  
 બેણે બાળપણુયિ નિત્ય કરુણા, સવે પ્રકારે કરી,  
 વિદ્યારામ પિતા સુપાદ કમલે, નિત્યે નમું ભક્તિથી.

કવિ બાહશંકરજી વિદ્યારામ પંડિત.



